

Stefan Garsztecki a kolektiv

**Demokracie nad propastí?
Dezinformace versus mediální gramotnost**

Stefan Garsztecki a kolektiv
Demokracie nad propastí? Dezinformace versus mediální gramotnost

Publikace vychází s finanční podporou EU programu Interreg VA Česká republika a Svobodný stát Sasko.

Recenzoval: Ing. Lucie Paulovčáková, Ph.D.

Copyright © Stefan Garsztecki a kol., 2022
© Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2022

ISBN 978-80-7561-407-0

Obsah

Předmluva.....	25
1. Česko-saské pohraničí: zázemí pro nepřátele demokracie nebo laboratoř evropské integrace? (Stefan Garsztecki)	25
Teorie	25
2. Vytváření mínění a dezinformace: stručné vysvětlení základních pojmů (Franz Werner).....	25
3. Mediální vzdělávání v Sasku a v Česku (Majka Hausen)	25
4. Fake news a dezinformace jako hrozba pro demokracii pohledem občanů zemí V4 a Německa (Pavel Maškarinec)	25
Případové studie.....	25
5. Demokracie v česko-saském pohraničí v dobách silícího iliberalismu (Stefan Garsztecki)	25
6. Dezinformace a COVID-19: případová studie českých pendlerů pracujících v Německu (Lukáš Novotný)	25
Fact sheets	25
7. Praktická příručka pro vedení workshopu na téma dezinformací: příklad DemoDes (Jan Švestka).....	25
8. Fake News, Mylné informace a jak je můžeme poznat (Andrea Boneberger)	25
9. Přeshraniční projekty spolupráce – Euroregiony (Paula Kirchner)	25

Předmluva

1. Česko-saské pohraničí: zázemí pro nepřátele demokracie nebo laboratoř evropské integrace?

Stefan Garsztecki

Držíte v ruce jeden výstupů projektu „Demokracie nad propastí? Dezinformace versus mediální gramotnost“, který byl podpořen z Programu spolupráce Česká republika – Svobodný stát Sasko, tedy prostředků Evropského fondu pro regionální rozvoj. Projekt byl realizován od března 2022 do prosince 2022, jeho lead partnerem byla Technická univerzita v Chemnitz a projektovými partnery byly Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, dále česká část Euroregionu Krušnohoří (Erzgebirge) se sídlem v Mostě a Kompetenzzentrum für Gemeinwesenarbeit und Engagement e.V. v Aue. V centru zájmu projektu byly zejména aktuální problémy liberální demokracie jako formy vládnutí.

Řešilo se tedy téma, které má zásadní význam pro obranu liberální zastupitelské demokracie vzhledem k celosvětově viditelnému příklonu ke konspiračním mýtům, populismu a autoritářství. Americká nevládní organizace Freedom House ve svém nejnovějším Indexu demokracie z roku 2022 popisuje globální trend směřující k autoritářským vládám (Freedom House 2022a). Ačkoli Německo a Česká republika jsou ve všech současných indexech demokracie charakterizovány jako stabilní demokracie, další index organizace Freedom House, Nations in Transit, který se zabývá bývalými socialistickými zeměmi východní a střední Evropy a jejich transformací, zaznamenává pokles podpory demokracie a nárůst hybridních režimů v šedé zóně mezi liberální zastupitelskou demokracií a otevřeně autoritářskými režimy téměř ve všech zemích včetně České republiky (Freedom House 2022b). Je to především nízká spokojenost s fungováním demokracie na jedné straně a vliv autoritářských režimů a konspiračních mýtů na straně druhé, které dnes demokracii ohrožují. To se ale samozřejmě netýká pouze České republiky. Německo sice není ve výše zmíněném indexu Nations in Transit zahrnuto – což je jistě chyba, vzhledem k tomu, že východní část Německa je také přechodovým regionem –, ale volební výsledky Alternativy pro Německo (AfD) v posledních spolkových vol-

bách na podzim 2021, kdy si AfD vedla v Sasku nadprůměrně dobře, nebo také výsledky studie Mitte 2021 zveřejněné Nadací Friedricha Eberta o pravicově extremistických postojích a postojích ohrožujících demokracii v Německu (Zick a Küpper 2021) dokazují, že nebezpečí pro demokracii v Německu a v Sasku rozhodně není menší než v sousední zemi.

Studie Jochena Rooseho o konspiračních teoriích z roku 2020 také ukazuje, že ačkoli většina obyvatel Německa konspirační teorie odmítá, velká menšina je přesto považuje za přípustné (Roose 2020). Tento trend je jistě podpořen rozvojem sociálních médií. Podle reprezentativního průzkumu provedeného Institutem spotřebitelské politiky v roce 2020 používá sociální média 76% respondentů a 62% je využívá také k získávání informací. Celkem 65% z nich také uvedlo, že se setkalo s problematickým obsahem, jako jsou dezinformace, agitace a podobně (Kettner a Thorum 2020). Povaha sociálních médií usnadňuje konspiračním teoretikům šíření jejich primitivních myšlenek. Na jedné straně sociálním sítím často chybí kontrola nebo instance kvality, které zaručují například redakce tištěných médií nebo rozhlasu a televize. Síť je demokratičtější. Kdokoli může s obrovskou rychlostí a dosahem publikovat pochybný obsah, a dokonce beztrestně napadat a urážet lidi osobně. Přestože i zde platí trestní zákoník, samotné množství trestných činů znemožňuje účinnou kontrolu a případnou nápravu. Navíc konspirační teorie na druhé straně zjevně stejnou měrou uspokojují potřebu participace a jednoduchého vysvětlení světa. Odstraňují tak nejistotu a jsou – byť zjevně falešným – vysvětlením skutečnosti. Ve skutečnosti popírají realitu, například klimatické změny, a jsou často manipulativně konstruovány a využívány k podkopávání důvěry v demokratické instituce a rozhodovací procesy (Lewandowsky a Cook 2020).

Rychlé šíření falešných zpráv, tedy záměrných dezinformací, prostřednictvím sítě však není nevyhnutelné. Způsoby, jak tomu ve školách a vzdělávacích institucích čelit, jsou ověřování faktů, rozpoznávání falešných zpráv podle určitých charakteristik, jako je emocionalita, absence seriózních zdrojů nebo rozporuplnost. Zejména v posledních letech otřásla důvěrou v demokratické instituce na národní i evropské úrovni řada krizí. Pandemie koronaviru, dopady klimatických změn, silná imigrace do EU v důsledku válek a chudoby v geografické blízkosti

Evropy a od února 2022 válka na Ukrajině zvýšily obavy a nejistotu občanů a poskytují východiska pro různé konspirační mýty a fake news. Zejména extremistické skupiny pravíci extremisté využívají této pandemie k šíření konspiračních teorií a snaží se narušit fungování liberální zastupitelské demokracie (Mareš 2021).

Demokracie, její demokraticky ustavené instituce a kultura veřejné diskuse jsou proto ohroženy. To platí zejména v krizových situacích a v regionech, které jsou vystaveny zvláštním tlakům v důsledku strukturálních změn, migrace nebo periferní polohy. To je nepochybně případ česko-saského pohraničí. Negativní demografický vývoj, zejména na saské straně, vysoké volební zisky populistických stran na obou stranách hranice a infrastrukturní nedostatky činí příhraniční region potenciálně zranitelným vůči populistickým skupinám a konspiračním mýtům. Příhraničnímu regionu je proto třeba věnovat zvláštní pozornost, zejména proto, že zde existuje také velký potenciál pro přeshraniční spolupráci (Bergfeld 2014: 48–55).

Projekt, jehož výstupem je tato publikace a který nese název „Demokracie nad propastí? Dezinformace versus mediální gramotnost“ (DemoDes), zapadá do stručně nastíněného kontextu a jeho cílem je přispět k posílení demokracie v boji proti konspiračním teoriím a falešným zprávám. Za tímto účelem se po dobu osmi měsíců konaly workshopy na témata mediální kompetence, demokracie, antifeminismu, Evropy, pandemie a migrace se studenty z Technické univerzity v Chemnitz a Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Studenti, z nichž většina pochází z pohraničí, diskutovali o působení, fungování a potírání fake news v oblasti výše zmíněných témat. Výstupy z těchto workshopů pak byly za podpory studentů a pod vedením zúčastněných výzkumníků prezentovány v saských a českých školách na obou stranách hranice a diskutovány s žáky. Na závěr připravili saští a čeští studenti vybraná témata ve formě informačních listů pro školy, což je jakýsi peer-to-peer přístup, neboť věkový rozdíl mezi studenty vysokoškolského studia a žáky je menší než mezi zúčastněnými akademiky.

Dalším výsledkem projektu jsou kromě výše zmíněných seminářů, návštěv škol a informačních listů také odborné příspěvky výzkumných pracovníků zapojených do projektu, které jsou obsaženy v této knize. Franz Werner začíná zásadní diskusí o pojmech fake news a konspirační

teorie a upozorňuje na problematiku používání pojmu teorie v tomto kontextu. Majka Hausen ve svém textu zkoumá význam mediální výchovy v Sasku a v České republice. Ukazuje se, že mediální výchova je v obou zemích již zakotvena ve školních osnovách, ale novější vývoj, jako jsou fake news nebo konspirační teorie, zatím není zohledněn. Pavel Maškarinec ve svém článku analyzuje nebezpečí fake news pro demokracii v zemích Visegrádu a v Německu. Navzdory srovnatelnému politickému rámci – všechny státy jsou v rámci EU demokraciemi – jsou mezi zeměmi značné rozdíly ve sledování zpráv na různých komunikačních kanálech a využívání sociálních médií, což vyžaduje i odlišné strategie boje proti fake news a konspiračním teoriím. Podobně Stefan Garsztecki ve svém příspěvku upozorňuje, že realizace výchovy k demokracii je v obou zemích stále nedostatečná. Začíná stručným popisem současného stavu demokracie v Německu a v České republice a zkoumá, jak se témata demokracie a migrace zpracovávají v politice a ve školách v obou zemích. Ačkoli se zdá, že v Sasku je toto téma v současné době zpracováváno rozsáhleji než v České republice, nebezpečí, které pro demokracii představují fake news, extremismus a konspirační teorie, je nyní pojmenováváno v obou zemích. Na vyhodnocení různých státních opatření pro prevenci se však v obou zemích stále čeká. Lukáš Novotný se ve své kapitole zabývá dezinformacemi v období pandemie COVID-19. Ukazuje, že obětí dezinformací se stali i čeští příhraniční pendleři z euroregionů Labe a Krušnohoří.

Pro dokumentační účely jsou na konci svazku otištěny některé informační listy, které pro žáky a učitele připravili saští a čeští studenti a které prezentuje Jan Švestka, jeden z zapojených studentů. Jsou výsledkem praktické práce v projektu, ale nečiní si nárok na vědecké zpracování vybraných témat. Spíše představují – v návaznosti na partnerský přístup – větší přiblížení se realitě života žáků.

Vzhledem ke krátkému trvání a důležitosti témat může být zde nastíněný projekt pouze pilotním projektem. Zúčastnění výzkumníci jsou přesvědčeni, že téma výchovy k demokracii bude i nadále hrát ústřední roli pro stabilitu a stálou podporu liberální zastupitelské demokracie v obou zemích. Proto se připravují další projekty.

Teorie

2. Vytváření mínění a dezinformace: stručné vysvětlení základních pojmů Franz Werner

Právo na svobodné vyjádření mínění patří k nejdůležitějším hodnotám států s ústavou založenou na svobodě a demokracii. V Německu je toto právo ustanoveno v článku pět ústavy (Základní zákon). Česká republika to má zakotveno v článku 17 Základní listiny práv a svobod. Abychom mohli vyslovit svůj názor je nutný nejprve proces individuálního vytváření mínění. Tento proces patří k našemu každodennímu životu, jako například čištění zubů a je závislý na našich hodnotách, zkušenostech, předchozích vědomostech a aktuální životní situaci. Podle demokratického principu plurality je důležité, aby do procesu vytváření mínění vstupovalo pokud možno co nejvíce různých perspektiv (Hasebrink 2016). Rozhodující roli v tomto procesu zaujímají mediálně zprostředkované informace, většinou ve formě hromadných sdělovacích prostředků (např. rádio, televize, noviny), neboť teprve tyto umožňují to, že se pokud možno co nejvíce lidí může v krátkém čase informovat o rozličných tématech moderní společnosti.

V minulých desetiletích došlo v mnoha částech světa k posunu ve využívání médií – ústup od klasických médií k nabídce online. Stále více lidí využívá rozsáhlých informačních zdrojů na internetu, aby si vytvořili názor na aktuální debaty. To s sebou přináší mnoho výhod. Přístup je rychlejší, nabídka je téměř neomezená a je poskytována výrazně větší rozmanitost názorů. Avšak z toho vyplývají i různá nebezpečí. Tak mohou například určité osoby, organizace nebo platformy získávat tak velký vliv, že to otřese i s pluralismem (Hasebrink 2016). Kromě toho v uplynulých letech dramaticky vzrostl rozsah i dosah dezinformací. Jako dezinformace můžeme chápat všechny formy lživých, nepřesných nebo v omyl uvádějících obsahů, které sledují cíl úmyslně klamat veřejnost nebo získávat prospěch. Jako protiklad k tomu jsou mylné informace definovány jako zprávy s chybným obsahem, které jsou způsobeny novinářskými chybami a nepřesnostmi. Zde se explicitně nejedná o úmysl oklamání. Dezinformace ovlivňují v negativním smyslu veřejné utváření mínění, neboť matou veřejnost o faktech, vná-

šejí emoce do kontroverzních debat, zesilují sociální rozdíly a vzbuzují nedůvěru vůči jednání států a institucí. Aktéři/aktérky, kteří záměrně rozšiřují lživé nebo v omyl uvádějící informace, mohou být státní nebo nestátní organizace jakož i jednotlivé osoby, které zastávají radikální politické postoje. Aby měli vliv na všestranný a diferencovaný proces vytváření mínění, využívají čtyři rozdílné metody: popírání, zkruslování, odvádění od tématu a znejistění (Butcher a Neidhart 2020).

2.1. Fake News a Deepfakes

Pojem Fake News se dostal do veřejných debat nejpozději od volby Donalda Trumpa prezidentem USA v roce 2016. Pod Fake News se rozumí zfalšované zprávy, které budí zdání, že se jedná o pravdivé informace. Ovšem autorům/autorkám nejde v žádném případě o poučení, nýbrž mnohem více o vytváření nálad pro nebo proti určitým osobám, skupinám nebo institucím. Takto je třeba Fake News chápat jako synonymum k dezinformacím, protože se zde jednoznačně jedná o úmysl klamání. Ve vědecké rozpravě je tento pojem většinou odmítán, protože je používán především populistickými aktéry/aktérkami, aby byly znevěhodněny zdroje zpráv a byla jim odebrána novinářská nezávislost (klicksafe 2022). Vedle zmanipulovaných zpráv dochází stále častěji k falšování videí, v nichž osoby pronášejí výroky nebo se dopouští jednání, které by v životě nikdy neřekly nebo neučinily. Pak hovoříme o Deepfakes. Tyto si můžeme představit jako digitální masku, která je na základě algoritmů nasazena na existující video, a tak vytvoří nový obsah. Zpravidla se Deepfakes dají rozeznat opravdu jednoduše, protože představované osoby mají často nepřírozenou mimiku, prázdný pohled nebo špatný stín v obličeji. Musíme ovšem vycházet z toho, že v budoucnu se budou technické možnosti stále zlepšovat a zfalšovaná videa nebude možno nutně rozeznat pouhým okem. Pro proces vytváření mínění je to nebezpečný vývoj, poněvadž existuje nebezpečí, že lidé už nebudou důvěřovat zdrojům zpráv a v nejhorším případě budou považovat pravá videa za Deepfakes (klicksafe 2022).

2.2. Mýty o spiknutí, povídky o spiknutí a ideologie spiknutí

Definice a používání pojmů kolem tématu ideologií spiknutí jsou ve vědeckých kruzích diskutovány kontroverzně. Žádný výraz dosud neobdržel status všeobecně platné vysvětlující formulace. Na tomto

místě proto bude učiněn pokus zmínit četné termíny, které lze nalézt v příslušné literatuře. Jedná se o následující pojmy: Spiknutí, hypotéza spiknutí, mýtus o spiknutí, povídka o spiknutí, ideologie spiknutí a teorie spiknutí.

Začněme nejprve s pojmem spiknutí. Jako spiknutí může být chápána vědomě v utajení učiněná dohoda mezi dvěma mocnými aktéry/aktérkami, kteří sledují určitý cíl a jejichž zásahy mají celkovou společenskou relevanci. Toto vymezení zahrnuje výhradně politické, ekonomické a sociální oblasti. Spiknutí tedy například usilují o politickou moc, porušují stávající dohody a chtějí změnit životně důležité instituce (Douglas et al. 2019; Pfahl-Traughber 2018a). Pfahl-Traughber (2018a) vidí jako synonyma k tomu pojmy „intrika“, „pikle“ a „komplot“ a těmto přiřazuje, přesně tak jako spiknutí, negativní konotaci. Tato vyplývá podle jeho názoru z požadavku transparentnosti veřejných zakázek, podle níž by mělo být pozadí k zadávacímu řízení veřejných zakázek volně přístupné jako vědomosti nějakého společenství, aby se zabránilo korupci. Jak například dokládá aféra maskování některých německých politiků, neděje se toto vždycky. Pročež se může u spiknutí hovořit o nějaké reálné události. Při tom musí být splněno pět kritérií: je zapotřebí aktérů/aktérek, kteří spiknutí vykonávají; musí být dán podnět; je zapotřebí určitého plánování; musí být dána nějaká oběť, jednání musí sledovat nějaký cíl. Spiknutí jsou zpravidla události, které jsou plánovány krátkodobě (Pfahl-Traughber, 2018a). Podmíněno obtížemi, které nutně nastávají při provádění a utajování spiknutí, mají tyto tendenci k selhání (Douglas et al. 2019). Hypotézou spiknutí je míněn předpoklad možného spiknutí, který vznikne díky nesrovnalostem a může být vyvrácen nebo potvrzen prověřením ve vědeckém smyslu (Pfahl-Traughber 2018a).

Nyní se podíváme na pojem mýty o spiknutí. Při tom se podle Nocuna a Lamnberty (2020) jedná se o nadřazený a abstraktní narativ, který spojuje jednotlivé povídky o spiknutí. Mýtus může být přitom chápán jako povídka, která je společensky zakotvena již po mnoho generací, vystavěná na stereotypech a mající potenciál podněcovat identitu. Lewandowsky a Cock (2020) vychází z toho, že mýty spiknutí těží z množství rozdílných vzorců uvažování, aby se vyobrazila skutečnost, které však neobstojí při kontrole. Například zde můžeme vidět světové židovské spiknutí. Protikladem je „povídka spiknutí [...] předpokladem

toho, že jednotlivé osoby, které jsou vnímány jako mocné, nebo skupina lidí ovlivňují události ve světě a tím obyvatelstvu cíleně škodí, zatímco jejich cíle zůstávají zahaleny v temnotě“ (Nocun a Lamberty 2020: 18).

Na tomto místě nutně vyvstává otázka, jaký je rozdíl mezi skutečným spiknutím a povídkou o spiknutí. Nejprve je třeba konstatovat, že se ještě nikdy spiklenecká povídka následně neukázala být pravdivou. Toto můžeme přičíst několika podstatným rozdílům, které vyplývají při srovnání se spiknutím. Časový rozsah u povídky o spiknutí je výrazně větší a cíl, o který se usiluje, je ambicióznější. Také v počtu zúčastněných osob je výrazný protiklad. Zatímco komploty jsou obvykle iniciovány nějakou malou skupinou, konstruuji spiklenecké povídky jednání, k jejichž realizaci by byl nutný bezpočet uvědomělých osob (Butter 2021). Navzdory tvrzení, že jsou údajně mocní aktéři/aktérky, kteří ve skrytu tahají za nitky, existuje ve skutečnosti mnoho konkurujících skupin, kteří sledují aktuálně rozdílné zájmy. Upuštění od vlastních cílů ve prospěch úspěchu spiknutí můžeme odhadovat jako nepravděpodobné až nemožné. Koneckonců existuje silný rozdíl v základech historického obrazu a v představách lidí. Příběhy o spiknutí vychází z toho, že by lidé mohli mít vliv na průběh dějin vedeni svými zájmy. Přívrženci/přívrženkyně takových příběhů a spiknutí věří, že dějiny jsou chronologií intrik a rozličných skupin, které již po velmi dlouhou dobu řídí dějiny světa. Tato domněnka je v diametrálním rozporu s poznatky moderních sociálních věd, podle nichž je člověk ve svém jednání ovlivňován sociálními systémy a není schopen přesně řídit všechny procesy (Butter 2021). Pro Lewandowského a Cocka (2020) existuje ve způsobu myšlení další rozdíl. Zatímco pravá spiknutí mohou být odhalena racionálním myšlením, tedy skepsí, zvážením důkazů i snahou o vnitřní soulad, spočívá spiklenecké myšlení v přehnané nedůvěře ve vztahu k protichůdným informacím, je imunní vůči důkazům a rozporům.

Podívejme se nyní na pojem spiklenecká ideologie, která označuje individuální tendenci poznávat svět jako místo, které je plné spiknutí. Konkrétní povídky o spiknutí přitom nehrají žádnou roli, nýbrž jde o všeobecný sklon těmto věřit. Jako synonyma mohou být použity pojmy „spiklenecká mentalita“, „spiklenecká víra“ a „spiklenecké myšlení“ (Douglas et al. 2019; Lamberty a Rees 2021; Nocun a Lamberty 2020). Podle Pfahl-Traughera se u ideologického pojmu jedná o „ideový konstrukt na chybném základě, respektive na základě vedeném zá-

jmy“ (Pfahl-Traughber 2018b: 307). Dále může být ideologie spiknutí označována jako pevně určený, monokauzální a odsuzující postoj, který na základě skutečnosti neobstojí. Spíše však slouží jako poznávací nástroj k vysvětlení určitých relevantních rozhodnutí, především v politické, sociální nebo ekonomické rovině (Pfahl-Traughber 2018b).

Ve veřejné debatě se etabloval pojem spiklenecká teorie. Butter jej definuje následovně: „Spiklenecké teorie tvrdí, že nějaká tajně operující skupina, totiž spiklenci, se z nízkých pohnutek pokouší kontrolovat nebo zničit nějakou zemi nebo vůbec celý svět“ (Butter 2021: 21). Douglas et al. (2019) hovoří v souvislosti se spikleneckými teoriemi o pokusech hledat vysvětlení pro příčiny významných sociálních a politických událostí v tvrzeních o tajných spiknutích mezi minimálně dvěma mocnými účastníky. Obsahově lze tedy pojem chápat jako synonymum povídky o spiknutí. Ve vědeckých kruzích se ovšem tento terminus v poslední době stal předmětem kritiky. Nocun a Lamberty (2020) uvádějí, že spiklenecké teorie nepředstavují žádné teorie ve vědeckém smyslu a že použití tohoto označení prý propůjčuje domnělý vědecký status i těm nejbizarnějším myšlenkám. Rovnocennost se zdlouhavě rozvíjenými a racionálně zdůvodněnými výroky je pro Pfahla-Traughbera (2018b) příliš mnoho akademické cti pro spiklenecké myšlení. Jinak se to jeví Butterovi (2021), který na základě značného rozšíření tohoto označení považuje odmítnutí za pochybné. Navíc uvádí, že prý nějaká spiklenecká teorie vždycky implikuje, že chápání světa, na němž se zakládá, je chybné. Butter kritizuje spíše příliš časté nepřesné používání tohoto pojmu, který pouze „slouží k tomu, aby se určité názory ostouzely jako nelegitimní a chybné“ (Butter 2021: 48). Jako příklad uvádí, že údajně ne každá osoba, která zaujímá kritický postoj vůči očkovaní, musí být přívrženec/přívrženkyně spikleneckých teorií. Podle jeho chápání se to týká teprve těch, kteří jsou přesvědčeni, že fatální následky očkovaní prý byly před obyvatelstvem utajovány. Z jeho pohledu negativní konotace tohoto pojmu jakož i skutečnost, že se sotva nějaká osoba, která má spikleneckou mentalitu, označí sebe sama jako teoretika/teoretičku spiklenectví, pro něj prezentuje dostačující vymezení k teorii ve vědeckém smyslu. Z mého pohledu by měl však tento pojem teorie být užíván výhradně v kontextu vědecky odůvodněných výroků, které slouží k objasnění určitých jevů a jako takové mohou být potvrzeny nebo vyvráceny.

3. Mediální vzdělávání v Sasku a v Česku Majka Hausen

V rámci Digitální úmluvy, kterou schválila Spolková vláda a Parlament na jaře roku 2018, se toho událo hodně i ohledně mediálního vzdělávání na německých školách. Rovněž v Česku byl v uplynulých letech přepracován rámcový program (Rámcový vzdělávací program – RVP), to znamená učební plán pro základní školy.

Institucionálně zakotvené mediální vzdělávání je v Sasku realizováno školsky nebo mimoškolsky. Ve škole probíhá integrativně a má přesah do více předmětů, „tzn. jako úkol prolínání v předmětech, vyučování spojující předměty a nabídky školy mimo vyučování, mimo jiné v osvědčené formě práce na mediálním projektu.“ (Cílové hodnoty k mediálnímu vzdělávání 2018: 4) Zásadní dokumenty, resp. koncepce, které vznikly v rámci strategie konference ministerstva kultury „Vzdělávání v digitálním světě“, předcházely zakotvení ve školním roce 2019/2020. Zásadní dokumenty k učebním plánům lze nalézt v přesahujících materiálech v dynamické databázi učebního plánu. Zde je uložen také jeden dokument k „Cílová hodnota (hodnoty) k mediálnímu vzdělávání“ (Zemský úřad pro školu a vzdělávání 2018). V tomto dokumentu jsou uvedeny cíle mediálního vzdělávání pro všeobecně a odborně vzdělávací školy i školy kvalifikující studiem. Tak se mimo jiné rozvíjí strategie „Vyučování a učení se v digitálním světě“ a vytváří rámec kompetencí („Kompetence v digitálním světě“), který byl ve školním roce 2019/2020 zahrnut do saských učebních plánů.

Dříve než se v druhé kapitole kriticky podíváme na školské formování mediálního vzdělávání na základě několika publikací Saského ministerstva kultury, a bude v několika bodech poukázáno na český kontext, následuje nejprve krátká prezentace historické geneze pojmu mediální kompetence v německojazyčném prostoru.

3.1. K mediální kompetenci a její genezi v rámci mediální pedagogiky

V Německu je mediální pedagogika od 60. let subdisciplínou pedagogiky (Baacke 1996: 119). Tato disciplína má přitom komunikačně vědecké základy. Její představitel, Dieter Baacke, nazval svoji habilitaci v roce 1973 ještě jako „Ustanovení didaktiky komunikace a jejich médií“, což objasňuje prorůstání do komunikační vědy.

Pojmu „mediální kompetence“ byla v kontextu jeho vzniku připisován nejprve jiný význam (Baacke 1996: 112). Bylo na něj pohlíženo ve smyslu takzvané „ochranné pedagogiky“: Občané měli být chráněni před povrchností hromadných sdělovacích prostředků a byli popisováni tendenčně jako oběti záplavy podnětů (Beer 1960). Rovněž Theodor W. Adorno vyčítal v kontextu Frankfurtské školy „masmédiím zničení vysoké kultury založené na reflexi“ (Moser 2014: 497f). Podle Adorna se u pojednání témat v masmédiích jedná o „nevýslovně prolhané tvory, v nichž jsou zdánlivě pojednávány, diskutovány a prezentovány takzvané problémy, aby to, jak se to hezky nazývá, bylo aktuální (...)“ (Adorno 1970: 61). Podobné hlasy můžeme zaznamenat v rámci druhé inovační vlny od počátku třetího tisíciletí. Zde je třeba jmenovat psychiatra a neurovědce Manfreda Spitzera, který píše mimo jiné ve strhujících názvech jako „Digitální demence: Jak připravujeme naše děti o rozum“ nebo „Kyberneticky nemocní! Jak digitalizovaný život ruší naše zdraví“ o nebezpečí a možných následcích problematického užívání internetu. V posledně jmenovaném díle analyzuje Spitzer patologické formování užívání médií jako civilizační nemoci. Například se údajně „intenzivní užívání smartphonů [nejenom] negativně odráží na naší pozornosti a schopnosti učení“ (Spitzer 2015: 82), nýbrž může se stát i online nemocí.

Baacke naproti tomu konstatuje, že tyto tendence zaznamenal, médiím však přiznal i pedagogické zdroje (Moser 2014: 498; Baacke 1997: 31ff). V principu byl Baackův koncept přijat a rozšířen, resp. doplněn téměř ve všech mediálně pedagogických pracích. Baacke rozvíjí svůj koncept mediální kompetence opírajíce se o koncepci komunikační kompetence od Habermase (1971).

Pojem mediální kompetence je prý „dobře upotřebitelný (...), (k) zachycení, popsání a strategickému spoluutváření sociální proměny v oblasti médií“ (Baacke 1996: 112). Baacke charakterizuje mediální kompetenci jako vlastnost, která v jádru vypovídá, že mohou být využívány všechny komunikační prostředky, které jsou lidem k dispozici, a to efektivním způsobem. Tento pojem je však prý „empiricky ‚prázdny‘“ a není prý v žádném případě neměnný, neboť dosah konceptu je prý závislý na historickém kontextu. Přitom se dá „komunikačně technologicky uhanějící sociální proměna“ uvést do oblasti, která od svých subjektů vyžaduje permanentní přizpůsobení: Vyžaduje „(...) stále oso-

by, které umějí „kompetentně“ zacházet s novými technickými skutečnostmi.“ (Baacke 1996: 119). A přesto se zdůrazňuje, aby byl prý platný „základní požadavek podporovat „komunikativní“, tedy i mediální kompetenci každého člověka, nezávisle na historické proměně“, jednotlivci by se měl emancipovat, mělo by být podporováno jeho sebeurčení a jeho participační šance a měl by být osvobozen od takzvaného „nucení k uvědomění“ (Baacke 1996: 113f). Tato sociálně vědecká debata inspirovaná Frankfurtskou kritickou teorií doznala pragmatického obratu: „„Mediální kompetence“ je dnes zpravidla chápána jako požadavek na všechny lidi moderní společnosti, aby se aktivně účastnili nového vývoje médií a současně jako program specifické podpory, která má sloužit k tomu, aby se podporovalo od obsluhování přístrojů i přes (sic!) mediální a uživatelsky kritické perspektivy až po produktivní a dokonce i kreativní aspekty zacházení lidí s novými soubory médií.“ (Baacke 1996: 114)

Vedle těchto všeobecných myšlenek jmenuje Baacke oblasti kritika médií, nauka o médiích, užívání médií a formování médií. Kritika médií obsahuje schopnost postihnout „problematické společenské procesy“, toto „analytické umění aplikovat na sebe sama a své jednání“, přičemž toto může být myšleno ve formě etické dimenze jako sociální zodpovědnost (Baacke 1996: 120). Druhá oblast zahrnuje konkrétní znalosti kolem současných mediálních systémů. Informativní dimenze nauky o médiích poukazuje tedy na pozadí produkce médií a institucionálně politickou, ekonomickou a technologickou strukturu, zatímco instrumentálně kvalifikační nauka o médiích se zaměřuje na vlastní zacházení s médii a schopnost k tomuto, která se dá určit ve třetí oblasti užívání a formování médií. Jako nadřazený navrhuje Baacke „diskurs informační společnosti“, který reflektuje „ekonomické, technické, sociální, kulturní a estetické problémy“ a aktualizuje stav mediální kompetence k aktuálnímu okamžiku historického vývoje (Baacke 1996: 120).

3.2. Cíle a obsah vyučování v Sasku a v Česku

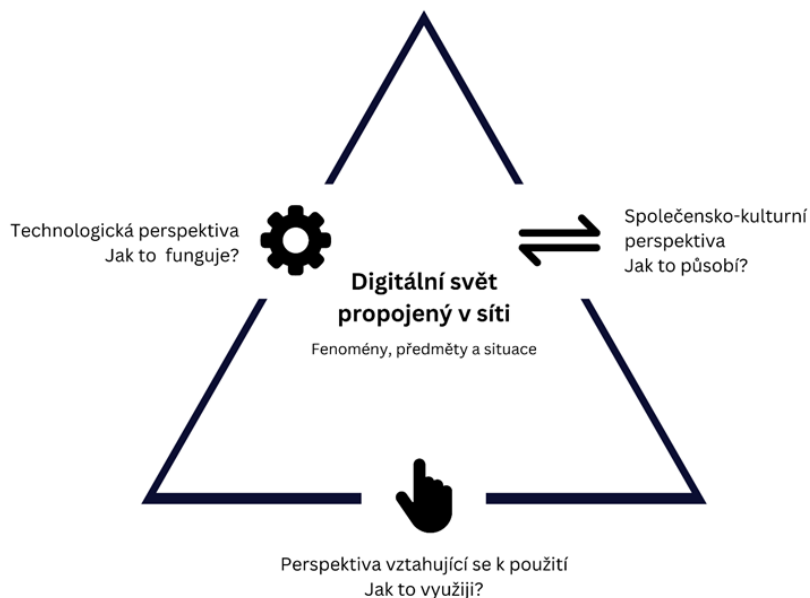
V jednom článku se mediální vědkyně Viera Kačínová věnuje slovenským učebním osnovám ohledně mediálního vzdělávání. Souhrnně je zde mediální kompetence popisována jako klíčová kompetence, která se vyučuje v různých školních předmětech („crosscurricular“) a která v dnešní dynamické informační a mediální společnosti

napomáhá jednotlivci při efektivní seberealizaci. Podle studie EMEDUS (European Media Literacy Education Study), projektu podporovaného Evropskou komisí, není ve většině členských států EU žádný samostatný předmět k mediálnímu vzdělávání (Kačínová 2018: 42). Podobně je tomu tak i v Sasku, kde může být předmět němčina označován jako bod kulminace mediálního vzdělávání. V Česku je to část školského obsahu ve formě mediálního vzdělávání napříč tématy. Následně bude představen podíl mediálního vzdělávání na saských a českých všeobecně vzdělávacích školách.

3.2.1. Sasko

V koncepci Saského ministerstva kultury (SMK) bylo pod titulem „Mediální vzdělávání a digitalizace ve škole“ (SMK 2017) v roce 2017 formulováno celkem sedm akčních úseků. V rámci akčního úseku (3) obsahu a rozvoje školy je mediální vzdělávání zakotveno v učebních osnovách všech předmětů. Toto lze chápat jako reakci na rostoucí digitalizaci ve všech oblastech společenského života. Mediální vzdělávání je chápáno jako klíč k zvládnutí společenských digitalizačních procesů. Právě na základě těchto probíhajících změn musí být nastoleny „otázky například etického, ekologického, právního a pedagogického druhu“ a „je žádoucí a nutné, aby příslušní aktéři tento vývoj sami aktivně spolutvářeli a aby se pasivní konzumující role změnila v kreativně produkující.“ (SMK 2017: 9). Cílová skupina koncepčního dokumentu jsou rozhodující činitelé školního dohledu, správy škol a vzdělávání učitelů, vyučující i učící se jakož i veřejnost, která je na školách zainteresovaná. Jsou zachyceny tři didaktické perspektivy „Jak to funguje?“, „Jak to působí?“ a „Jak to využiji?“, které lze nalézt v prohlášení „Vzdělávání ve světě propojeném digitální sítí“ Společnosti pro informatiku z roku 2016 (Společnost pro informatiku 2016).

Obrázek 3.1. Didaktické perspektivy z prohlášení Německé společnosti pro informatiku (2016)

Zatímco se v technologické perspektivě jedná o znalosti funkce digitálních systémů a o kritické znalosti uživatele, u společensky kulturní perspektivy se vše točí kolem dopadů užívání médií. Ve třetí perspektivě, perspektivě aplikace, jde o uživatele, na které je pohlíženo jako na sebeurčující jedince: „Tato perspektiva směřuje svůj pohled na schopnost jednání jednotlivce, který volí, užívá a utváří média sebeurčující, cíleně, kreativně, sociálně zodpovědně a inovativně. Subjekt zde není považován za chybného tvora z pohledu jeho mediálního zacházení s okolním světem, nýbrž jako problém identity, vlastního vývoje, sebereprezentace a svého prosazení vzhledem k stále novým výzvám. Tato perspektiva zachycuje první dva a obsahuje centrálně subjektivní schopnost jednání (užívání).“ (SMW 2017: 14).

V těchto třech perspektivách se jasně odráží oblasti popisované Baackem: nauka o médiích, užívání médií a mediální kritika. Avšak zde se nabízí otázka, do jaké míry se nyní tyto oblasti dočkají v nové učební koncepci prohloubení. Rámec kompetence pro základní schopnosti

v rámci mediálního vzdělávání nacházející se rovněž v dokumentu koncepcce zahrnuje následující oblasti:

1. *Hledání, zpracování a uchování:* V této oblasti jde o informace a o hledání i zhodnocení v rámci různých digitálních prostředí. Navíc jde o schopnosti z oboru informatika: Umět ukládat a vyvolávat data.
2. *Komunikace a kooperace:* Tato oblast se zaměřuje na ovládnutí digitálních komunikačních prostředků. Tyto by měly být používány s ohledem na jejich obsluhu, ale i se zřetelem na etickou dimenzi.
3. *Produkce a prezentace:* Zde je cílem znát formáty, rozvíjet, zveřejňovat a při tom „dále zpracovávat informace a integrovat je do stávajících znalostí“.
4. *Chránit a jednat bezpečně:* Mají být poznána nebezpečí ohledně osobního ohrožení (ochrana dat, zdraví, přírody) a má být zprostředkována schopnost intervence.
5. *Řešení problémů a jednání:* Zde náleží velká role znalosti digitálních nástrojů, médií a algoritmů. Konkrétně jde o to, chápat zásadní principy digitálního světa.
6. *Analyzování a reflexe:* V poslední oblasti jde o to, jak se o tématech pojednává v médiích a jak chápat jejich formulace vedené zájmy. Nadto má být reflektováno působení médií a má být nalezen konstruktivní vztah.

Výslovně všeobecně stanovené cíle v koncepci jsou na jedné straně pozitivní, na druhé straně problematické. Je žádoucí, aby měli vyučující velký prostor pro tvorbu svých příprav na vyučování. Avšak toto zdrženlivé zadání konkrétních znalostí, které mají být zpřístupněny dětem a mladistvým na gymnáziích a druhých stupních základních škol, v sobě skrývá nebezpečí, že se většina vyučujících spokojí právě s všeobecným. Abych zdůvodnil tuto kritiku, představuji učební oblasti k mediálnímu vzdělávání, jak jsou zpracovány v aktualizovaných učebních

osnovách, které podle mého uvážení sice obsahují nejdůležitější relevantní hesla k médiím a komunikaci, avšak poskytují příliš málo informací o pozadí, které by žákům/žákyním jasněji vysvětlily okolnosti.

Podle koncepce, která je impulsem pro učební osnovy, která byla právě krátce představena, je tedy třeba brát v úvahu konkrétní, v roce 2019 přepracované učební osnovy. Centrální místo pro práci na učebních osnovách v Sasku je Zemský úřad pro školství a vzdělávání, pracoviště Radebeul. Seznam učebních osnov i databáze učebních osnov je možno veřejně stáhnout na internetových stránkách Zemského úřadu. Následně se budeme věnovat učební osnově pro školní specifický profil na gymnáziích a učební osnově němčina na gymnáziích.

1.1.1.1. Média jako tematická oblast v rámci školního specifického profilu na gymnáziích

Všem učebním osnovám předchází všeobecná část, v níž jsou prezentovány cíle druhu školy a konkrétního předmětu. Ve vlastní učební osnově, to znamená v odborně specifické části, jsou učební obory představeny v tabulkové formě. Cíle a obsahy vyučování, které jsou uvedeny v levém sloupci, jsou závazné. Poznámky na pravé straně mají charakter doporučení (SMK 2018: IV).

V učební osnově pro školní specifický profil gymnázií se nachází mnoho odkazů k mediálnímu vzdělávání. Cíle gymnázia jsou prohloubené všeobecné vzdělání, vědecká příprava na další studium a všeobecná studijní schopnost. Cíle přesahující jednotlivé předměty, které jsou uvedeny v učební osnově, jsou mimo jiné znalosti, povědomí o metodách, obstarávání a zpracování informací, mediální kompetence, učební kompetence, strategie řešení problémů a schopnost diskuze (SMK 2018: VIII). Cíl pro mediální kompetenci se zde definuje následovně: [Žáci/žákyně] rozšiřují a prohlubují své znalosti o médiích, struktuře médií a účincích médií. Učí se zaznamenávat problémy ovlivněné médii, analyzovat je a posílit jejich mediálně kritické reflexe (SMK 2018: VIII).

Média jsou tematickou oblastí pro tzv. vyučování spojující předměty. Média jsou téma, které „nemůže být obsaženo, nebo může být jen částečně obsaženo v jednotlivých předmětech“ (SMK 2018: XII). Při takovém vyučování se téma probírá „při použití problematiky a způsobů postupu různých předmětů“ (SMK 2018: XII). Vedle konkrétních

znalostí médií se v učební osnově dostává do popředí také „fundované pochopení informačních a komunikačních technologií“ (SMK 2018: 2) a znalosti informatiky připravené k použití. Učební osnovy zahrnují v rámci společensko-vědního stěžejního bodu v osmé třídě téma „Média a moc“.

Obrázek 3.2. Školní specifický profil – společensko-vědní stěžejní body (SMK 2018: 9).

Učební oblast 2: Média a moc

Žáci získají znalosti o politických, sociálních a psychologických aspektech působení médií v minulosti a v současnosti.

Žáci hodnotí působení médií v privátním a společenském rámci, jsou si vědomi své vlastní role jako ekonomického faktoru a chápou nutnost reflektovaného vztahu k médiím.

Žáci provádějí jednoduchý kvantitativní empirický výzkum.

Zaujetí postoje k souvislosti médií a moci

- Média a veřejné mínění
 - informace
 - vzdělávání
 - propaganda

Utváření mínění, manipulace, média jako „čtvrtá velmoc“, svoboda tisku a médií, vzdělávací a informační úkol veřejně právních rozhlasových stanic.
Zrcadlo společnosti
Vysílací kvóty
Duševní a ekonomická moc
Spolupráce s regionálním tiskem
Případová studie: Propaganda v dějinách

- Možnosti přístupu a používání médií v průmyslových státech a rozvojových zemích

Internet
Dopady globálních a regionálních disparit
Životní šance a šance do budoucna
Myšlenkový experiment/scénář:
Život bez moderních médií

Používání vědomostí o médiích jako producentech a jako produktech potřeb

- Chování ve volném čase
- Představy o hodnotách

Materiální a nemateriální potřeby
Reklama, mýdla, videoklipy, talkshow, kritéria mediálního konzumu
Uplatnění produktů na trhu
Nové druhy sportu
Kultury mladistvých
Empirické výzkumy
Hra rolí: Modely řešení konfliktu

Znalosti dopadů chování ve volném čase na místo

Prostorová účinnost
Utváření geografických prostor
Ekologické dopady
Plánování měst, akce obcí s účastí dětí
Plán města pro mladistvé
Koncepce volnočasového parku

Formování mediální produkce k chování ve volném čase mladistvých

Vysílání školního rádia, video

Učební osnova média a moc zahrnuje rozsáhlé oblasti znalostí. Na jedné straně jde o komplex veřejného mínění v svobodně demokratickém zřízení. Na druhé straně jde o moc, kterou mohou média vykonávat v politické, ale i soukromé sféře. Vyjmenování určitých vyučovacích oblastí působí na vně stojícího odborného vědce, který neabsolvoval studium o vyučování, více méně tajemně. Zdá se, jako by muselo být investováno velmi mnoho času přípravě, aby se rozvinul vyučovací koncept. Navíc se zdá být výběr informací, které mají být v tomto profilu zprostředkovány, více či méně ponechán otevřený.

Pro školní specifický profil je charakteristické, jak je v učebních osnovách popisován, aby „existovala možnost, vykazované vyučovací oblasti úplně nebo z části nahradit vlastními oblastmi vyučování. Nadto mohou být poskytnuty samostatně rozvinuté koncepty jako školní specifický profil, který zachycuje regionální a lokální zvláštnosti ve vyučování, které podporují rozvoj školy v oblastech jako je orientace na povolání a studium a mediální vzdělávání, politické vzdělávání nebo vzdělávání pro trvalý rozvoj“ (SMK 2018: 2).

Vedle výše uvedené problematiky však vyvstává také otázka, jak by toto mohlo být trvale realizováno v aktuální situaci nedostatku vyučujících v praxi.

3.2.1.2. Média jako tematická oblast v učebních osnovách vyučování němčiny na gymnáziích

Učební osnova obsahuje konkrétní formulaci cílů k rozvoji mediální kompetence: „Výuka němčiny přispívá k formování mediální kompetence s ohledem na volbu, užívání, utváření a rozšíření tradičních a digitálních médií. Zprostředkovává kvalifikované metody získávání a hodnocení informací jakož i znázornění a prezentaci výsledků a poznatků. Žáci se také učí vyrovnávat se s vlivy médií na jejich myšlení a jednání a reflektovat společenský vývoj v digitalizovaném a mediálně formovaném světě“ (SMK 2019: 1).

Ve všeobecně odborných cílech jsou uvedeny čtyři hlavní oblasti výuky němčiny: mluvení a poslech, psaní, čtení a porozumění, tematizování jazyka. Vedle osvojení témat z evropských duchovních dějin je v popředí naučení se komunikace vyhovující adresátovi, obsahově a jazykově správné mluvení a psaní a vlastnost reflektovat jazykové problémy. Jako základní předpoklad je kladeno rozvíjení stabilního

chápaní čteného (SMK 2019: 14). V seznamu učebních, resp. volitelných oblastí pro stupně 5 až 12 se uvádí konkrétní zabývání médii až pro vyšší stupně. Teprve v základním a výkonnostním kurzu se vyskytuje učební oblast média (SMK 2019: 17–19). Avšak v popisech učebních oblastí pro 5. třídu se již nachází vztah k mediálnímu vzdělávání. Mají být prohlubovány znalosti o metodách obstarávání informací z médií, reflektováno vlastní mediální chování a má být dbáno na „pravidla chování při digitální komunikaci“ (SMK 2019: 20). Teprve až ve stupni 6 je „znalost mediálního vlivu“, „posouzení vlastního mediálního chování“ a „ochrana před riziky užívání médií“ součástí učební oblasti psaní (SMK 2019: 16). Ve stupni 7 se pak přidávají manipulativní vlastnosti médií.

„Znalost vlivů médií na představy, pocity a způsoby chování:

- Rozlišování mezi reálnými, virtuálními a fiktivními světy.
- Role a vliv sociálních sítí v privátní a společenské sféře“ (AMK 2019: 26).

V učební oblasti tematizování jazyka jde převážně o gramatické a ortografické obsahy učiva nebo o aplikaci například technik k nalézání významů slov (třída 8) nebo definování (třída 7). Teprve ve třídě 9 je uváděno téma komunikace povinně jako obsah učiva. Od třídy 9 jsou učební oblasti čtení, psaní, mluvení a poslech nahrazeny jinak řazenou strukturou. Jsou zde učební oblasti „mladí lidé v literatuře“, „pragmatické texty“, „krátká próza“, „zkoumání a utváření filmů“, „Faust“ i „jazykové funkce a jazyková kritika“ (SMK 2019: 6). Posledně jmenovaná oblast se podobně jako v předchozích stupních dotýká tématu funkce jazyka a její hodnocení v rámci 10 vyučovacích hodin. Podobně je tomu se systematickou učební oblastí o „pragmatických textech“ pro niž se předpokládá 15 vyučovacích hodin. Naproti tomu se dílu klasické literatury věnuje 25 vyučovacích hodin (učební oblast Gotheův Faust) a učební oblasti „mladí lidé a literatura“ 30 hodin (SMK 2019: 6).

3.2.2. Česko

V České republice zadává Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy Směrnice pro vyučovací činnost na státních školách. V rámcovém programu (Rámcový vzdělávací program – RVP) pro povinné vzdělávání na základní škole, které je běžně absolvováno až do 9. stupně včetně, se podobně jako ve školní specifické profilové učební osnově a v dalších

učebních osnovách gymnázií v Sasku, nachází témata pro vyučování přesahující jednotlivé předměty (průřezová témata). Vedle průřezových témat jako „osobní a sociální výchova“ nebo „výchova demokratického občana“ zde lze nalézt i mediální vzdělávání („mediální výchova“) (MŠMT 2021: 2–3). V něm se objasňuje, že na základě heterogenity ohledně formy, obsahu a intence médií je dána nutnost podrobného přivedení k médiím (MŠMT 2021: 136). V příručce Národního pedagogického institutu k průřezovým tématům na gymnáziích jsou definována přesná zadání vzdělávacích cílů tohoto průřezového tématu. Zde jsou v pěti tematických oblastech definovány učební cíle. V první oblasti (médiá a mediální produkce) jsou mimo jiné formulovány následující učební výsledky:

„Žáci/ žákyně ...

- Znají svá práva, které mohou uplatňovat vůči médiím (např. právo na odpověď, na korekturu; osobnostní práva); znají základní principy mediální legislativy České republiky a EU.
- Umí vyjmenovat základní orgány, které je zastupují vůči médiím (...) (např. znají význam televizní rady (Rada ČT)“ (Národní ústav pro vzdělávání 2011: 5).

V oblasti ‚Mediální produkty a jejich význam‘ se mimo jiné cílí na následující výsledky:

„Žáci/žákyně

- Rozeznávají výrazové prostředky, které u nich vyvolávají emoce, mohou ovlivňovat jejich postoje nebo jejich chování; identifikují základní argumentační a manipulativní způsoby vyjadřování.
- Jsou schopni odhalovat zkratky, zjednodušení, nebo selektivní přístupy k mediálním reprezentacím (znají problematiku stereotypizace)“ (Národní ústav pro vzdělávání 2011: 6).

V oblasti ‚uživatelé/uživatelky‘ jsou definovány i základní cíle ve vztahu k osobnostnímu vývoji:

„Žáci/žákyně ...

- Identifikují vlastní a cizí zvyklosti při užívání médií a tyto hodnotí z pohledu psychohygieny.
- Rozeznávají své vlastní zájmy, přání a potřeby; zvažují vlastní motivy při využívání médií a hledají alternativní aktivity“ (Národní ústav pro vzdělávání 2011: 6).

Učební cíle jsou na rozdíl od návrhů v saských učebních osnovách formulovány konkrétně. Vždy osm požadavků na kompetence, resp. vědomosti žáků/žákyň na jednu tematickou oblast, tvoří pevný katalog, který poskytuje méně prostoru k interpretaci.

3.3. *Shrnutí*

Ukázalo se, že základní dokumenty a učební osnovy k mediálnímu vzdělávání v Sasku jsou formulovány velmi všeobecně a dávají příliš málo doporučení pro minimální míru základních pojmů nebo faktů k médiím, pro která – podobně jako v přírodovědných předmětech nebo v matematice – je běžné taková zadávat. Právě v předmětu němčina, který má nést hlavní tíhu mediálního vzdělávání, jsou učební oblasti až do 9. třídy včetně orientovány převážně na zprostředkování kompetencí čtení, mluvení, poslech a psaní a je jen zřídkakdy uvedena nějaká tematická oblast ve svém objektivním znění v rámci těchto oblastí, aniž by se ihned otevřela perspektiva uživatele. V českých příručkách k mediálnímu vzdělávání pro vyučující se takový katalog zdá být definován jasněji již v roce 2011.

Exemplárně zde může být zmíněna skutečnost, že se sice výslovně poukazuje na tradiční a nová média jako na obsah učiva, avšak fenomény jako Fake News, Filterbubbles, dezinformace, spiklenecké teorie a podobné efekty národních a globálních digitálních prostředí nejsou zmiňovány téměř vůbec. Pohled na učební osnovy pro informatiku nám poskytne tentýž výsledek. Pouze v učebních osnovách pro společenskou nauku/právní výchovu/ekonomiku se tento komplex témat vyskytuje ve volitelné části 9. stupně a v jedné z učebních oblastí 11. stupně. Zdá se, že toto na první pohled platí pro publikace z Česka.

Podobné platí pro oblast mediální působení, které bylo uznáno jako základní didaktická perspektiva Společností pro informatiku a rovněž přijato do saského koncepčního dokumentu. Avšak stejně jako předtím zůstávají oblasti z analytické jazykové filozofie vyhrazeny pro elitu duševně vědeckého vysokoškolského vzdělávání tím, že tyto doposud nebyly zahrnuty do základního učiva škol a tím zůstávají vzdáleny všeobecnému vzdělání širokých vrstev obyvatelstva, přitom by toto mohlo být základem pro podporu komunikativnějších kompetencí, právě na pozadí širokého rozšíření kybernetické šikany mezi mladistvými. V této oblasti jsou jako učební osnovy myslitelné prohlubující

komunikačně psychologické koncepty, jako třeba Marshall B. Rosenbergova „Komunikace bez násilí“.

Rovněž se zdá, že opce jednání, na které se v závěrečné zprávě „Nová elektronická média a patologické chování“ Kanceláře pro důsledky techniky – Odhady při německém parlamentu upozorňuje, lze v učebních osnovách nalézt jen povrchně. Tato oblast má být přiřazena k perspektivě uživatele, která je zmíněna v koncepčním dokumentu. K tomu se na 168 stranách obšírné projektové zprávy nachází mimo jiné opce jednání „Posilování společenské diskuze“, v níž se upozorňuje na to, že dosud „existuje jen málo společenských komunikačních procesů“ o této problematice a chybí „fundované pozice společensky zainteresovaných subjektů“ jako například od odborných spolků (Evers-Wölk a Opielka 2016: 141f). Evers-Wölk a Opielka doporučují v tomto ohledu vypracování „společensky únosného základu hodnot. Zejména poukazují autoři na následující, podle mého uvážení základní otázky: „Kde zhruba leží prahové hodnoty mezi normalitou a chorobným návykem a jaká společenskopolitická kritéria utváření existují pro normativní požadovaný druh a intenzitu propojení v síti a technizaci společnosti? (...) Vedle potenciálu patologického návyku nových elektronických médií a zejména internetu by měly být explicitně zahrnuty i společenské šance užívání médií (...)“ (Evers-Wölk a Opielka 2016: 141f).

I když navození potřebného výsledku diskuze zmíněné autory jako třeba „Předloha ke společensky žádoucímu užívání médií (...) a vybraná <dobrá praxe> výměny názorů v diskuzi“ není pouze úkolem Ministerstva kultury, resp. Zemského úřadu pro školu a vzdělávání vydávajícího učební osnovy, můžeme přesto tvrdit, že by se tyto instituce měly chápat jako vzdělávací instance vydávající impulz. Měly přitom v takzvaném záchovném pedagogickém smyslu zadávat obsahy vyučování, aby se chránila mladá generace, která zná jen takový svět, s jakým se setkala a aby byla schopna vedle záplavy informací rozeznávat především podstatné věci pro ni samotnou.

4. Fake news a dezinformace jako hrozba pro demokracii pohledem občanů zemí V4 a Německa

Pavel Maškarinec

Současné společnosti čelí bezprecedentnímu nárůstu vlivu a dosahu sociálních sítí, které ve velké míře proměňují (respektive můžeme říci, že do značné míry již proměnily) mediální prostředí jednotlivých zemí, jemuž v minulosti dominovala tradiční média jako tisk, televize, rozhlas apod. Rozvoj nových komunikačních kanálů přitom přináší i značný rozvoj nových problémů, jimiž tradiční média nemusela čelit. Jedním z hlavních současných trendů tak je nástup tzv. fake news a dezinformací. Narůstající vliv fake news, dezinformací ale i dalších manipulativních technik přitom může podkopávat veřejnou podporu liberální demokracie, a to bez ohledu na to, zda občané těmito informacím zcela věří. Důvodem je to, že zvyšující se míra přítomnosti fake news a dezinformací jak ve veřejném (soukromá i veřejnoprávní média), tak i soukromém prostoru (například emailová komunikace) může vést k narušení důvěry mezi občany a jejich vírou v demokratické instituce, ale i politiky, které by je měly reprezentovat.

Někteří autoři v tomto kontextu mluví o krizi demokracie a jejím přechodu od jednoho typu k jinému typu. Například Philippe Schmitter (2015) mluví o „post-liberální“ demokracii, ale alespoň prozatím odmítá označení jako „neliberální“ nebo „anti-liberální“. Marc Plattner (2015) poté ukazuje, že po roce 2000 došlo k zastavení dalšího nárůstu demokratizace a podobně Jörgen Møller a Svend-Erik Skaaning (2013) mluví o vstupu do období nejednoznačného kolísání (trendless fluctuation). Stagnaci v nárůstu liberálně demokratických režimů potvrzují i Anna Lührmann s kolegy (2018), kteří současně dokládají, že mírný pokles počtu liberálních demokracií po roce 2005 je mnohem výraznější, pokud je zohledněn nejen počet států, ale rovněž počet v nich žijících obyvatel. Autokratizační trendy jsou totiž v mnoha případech přítomné zejména v populačně nejsilnějších zemích (srov. Lührmann et al. 2018).

Na druhé straně, i státy postižené současnou vlnou autokratizace zůstávají mnohem více demokratické než jejich historické protějšky. Např. v roce 2017 se většina zemí stále kvalifikovala jako demokracie (53,4 %), přestože pouze 21,9 % byly liberální demokracie oproti 31,5 %, jež byly elektorátní demokracie, zatímco nejčastější formou diktatur

(31,5%) byly volební autokracie oproti pouze 15,2% uzavřených autokracií. Podobně i v roce 2020 stále převažovala (51,4%) kategorie demokratických režimů – liberální (17,9%) a volební demokracie (33,5%), oproti volebním (34,6%) a uzavřeným autokraciím (14,0%) (srov. Lührmann et al. 2018; Hellmeier et al. 2021).

A právě prudký rozvoj různých sociálních sítí, online platform a dalších internetových služeb může na jedné straně poskytovat nové cesty, jak na jedné straně spojovat a propojovat občany z různých prostředí, šířit informace, či zavádět nové způsoby realizace politiky – např. formou deliberativních fór, participativních rozpočtů apod., a těmito způsoby rozvíjet dosud nevyužitý potenciál demokracie (srov. Geissel a Newton 2012; Klimovský 2022). Na straně druhé může tato nová mediální sféra být prostorem poskytujícím ideální podmínky pro šíření dezinformací a vytvářející tak hrozby pro demokratickou formu vlády (srov. Persily 2016; Butcher 2019; Gregor a Mlejnková 2021).

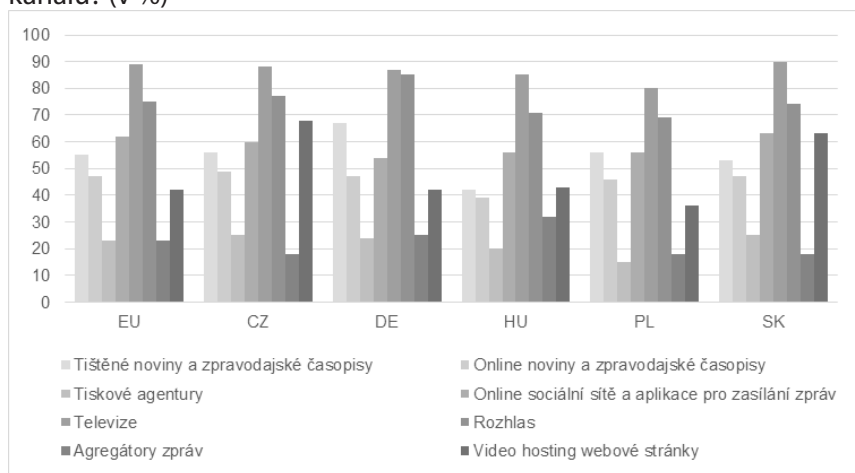
V této kapitole se pokusíme ukázat jakým způsobem lidé v Německu a zemích tzv. Víšegrádské čtyřky (V4), tedy České republice, Maďarsku, Polsku a Slovensku, důvěřují informacím poskytovaným různými mediálními kanály (televize, rozhlas, tištěná média, sociální sítě apod.), jak často se v těchto médiích setkávají s dezinformacemi a fake news a konečně jací aktéři by podle jejich názoru měli bojovat proti šíření fake news a dezinformací. Pro tyto účely použijeme unikátní data Evropské komise (European Commission 2018), která v rámci průzkumu Flash Eurobarometer, jenž proběhl formou telefonních interview ve dnech 7. až 9. února 2018 ve 28 členských zemích EU, v populaci starší 15 let (celkový počet interview byl 26 576, v České republice, Německu a Polsku 1000, v Maďarsku 1002 a na Slovensku 1001), zjišťovala názory občanů EU právě na téma fake news a dezinformací.

4.1. Občané zemí V4 a Německa z pohledu jejich užívání různých typů médií

Pokud se nyní přesuneme ke zjištění výše uvedeného šetření, je první důležitou otázkou z hlediska vlivu dezinformací v mediálním prostoru to, zda, respektive do jaké míry se obyvatelé různých zemí liší v míře, v níž sledují vybraná média (obrázek 4.1). Již první pohled přitom ukazuje, že se sledované země v tomto ohledu značně liší. Velmi podobné chování obyvatel přitom vidíme v České republice a na Slovensku,

kteře se současně ve většině případů (až na dvě výjimky) shoduje s průměrným chováním obyvatel celé EU. Pro většinu obyvatel obou zemí bývalé federace tak nadále zůstává hlavním zdrojem informací televizní a rozhlasové vysílání, za nimiž nicméně následují některé novější typy sociálních médií – konkrétně online video platformy (video hosting websites) jako jsou YouTube či Vimeo nebo sociální sítě (v České republice s významným nárůstem online video platform), až za nimi následují tištěná média (deníky, týdeníky, časopisy), a možná překvapivě až za nimi se objevují online deníky a časopisy. Pouze poměrně malá část českých a slovenských občanů pak pro získávání informací užívá tiskové agentury nebo agregátory zpráv. Naproti tomu němečtí občané užívají ve větší míře zejména tradiční média (mimo televize i rozhlas a tištěná média), zatímco v daleko menší míře sledují online video platformy a výrazně méně (i ve srovnání s celoevropským průměrem) i sociální sítě. Největší rozdíly ale můžeme pozorovat v Polsku a Maďarsku, kde většina obyvatel získává informace, s výjimkou televize, z daleko menšího počtu médií, což platí zejména pro Maďarsko. V obou zemích je nicméně celkově ve srovnání s Českou republikou a Slovenskem mnohem nižší využívání všech typů sociálních sítí a dalších on-line médií, kde jedinou výjimku představuje velmi časté využívání agregátorů zpráv maďarskými občany.

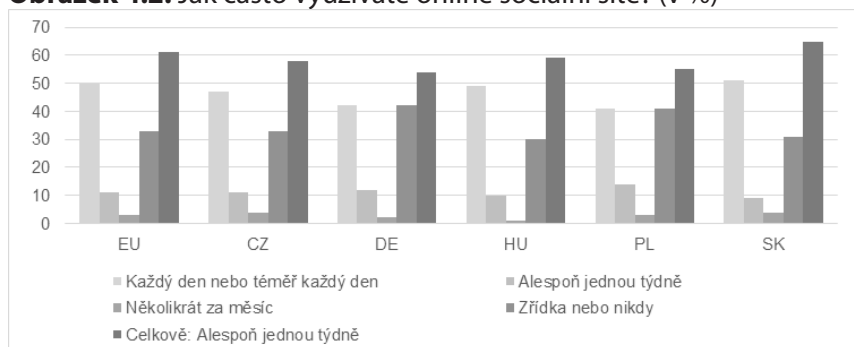
Obrázek 4.1. Jste uživatelem některého z následujících médií nebo kanálů? (v %)

Zdroj: European Commission (2018).

I z hlediska frekvence využívání sociálních sítí existují mezi sledovanými zeměmi značné rozdíly (obrázek 4.2). I přesto, můžeme konstatovat, že celkově se s výjimkou Slovenska všechny další země řadí v tom, jak často jejich obyvatelé užívají sociální sítě pod evropský průměr. To přitom platí zejména pro Německo a Polsko, kde počet obyvatel, kteří užívají sociální sítě alespoň jednou týdně (54 %, respektive 55 %) je o 7 procentních bodů, respektive 6 procentních bodů pod evropským průměrem (61 %). Naproti tomu Česká republika a Maďarsko se blíží evropskému průměru (58 %, respektive 59 %), a konečně počet Slováků, kteří užívající sociální sítě překračuje evropský průměr jak v kategorii alespoň jednou týdně (65 %), tak v kategorii každý den nebo skoro každý den.

Obrázek 4.2. Jak často využíváte online sociální sítě? (v %)

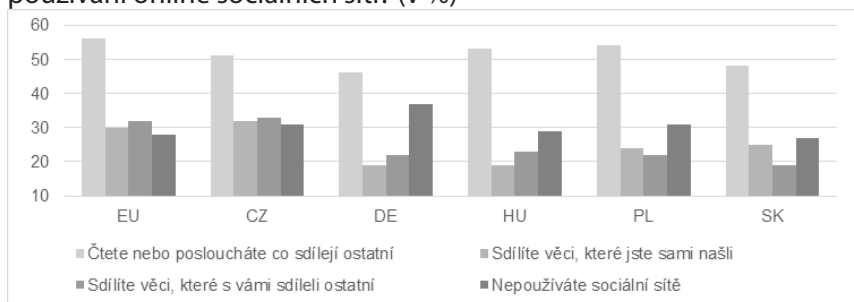

Zdroj: European Commission (2018).

Frekvence užívání sociálních sítí ale z hlediska dopadu a vlivu dezinformací a fake news může být jen jedním z důležitých faktorů. Dalším je podoba aktivit, které občané na sociálních sítích realizují. Jinak řečeno, zda jsou pouze pasivními příjemci informací, nebo se aktivně zapojují do jejich šíření. V tomto ohledu vidíme, že podíl obyvatel, kteří vůbec nevyužívají sociální sítě se v zemích V4 pohybuje kolem 30 % a mírně překračuje celoevropský průměr (28 %) a pouze na Slovensku tento počet klesá na 27 % (obrázek 4.3). I zde přitom vybočuje Německo, kde počet obyvatel nevyužívajících sociální sítě dosahuje dokonce 37 % a i ti kdo sociální sítě využívají, to dělají v podprůměrném počtu. Zatímco pak pasivní formu užívání sociálních sítí má nejvyšší Polsko (54 %) a Maďarsko (53 %), před Českou republikou (51 %), Slovenskem

(48 %) a Německem (46 %), výrazně odlišnou situaci můžeme pozorovat u těch, kdo aktivně sdílí informace na sociálních sítích, ať už ty, jež sami našli, nebo ty, které někdo sdílel s nimi. Zde jednoznačně vedou čeští občané, kteří se v této činnosti řadí k nadprůměru v rámci celé EU, zatímco občané dalších zemí V4 a Německa za Čechy výrazně zaostávají. Informace, jež sami našli, sdílí 32 % Čechů, jimž jsou nejbližší Slováci (25 %) a v případě informací, které získali od někoho dalšího, tyto dále sdílí 33 % Čechů a za nimi jsou nejbližší s odstupem 10 procentních bodů Maďari.

Obrázek 4.3. Kterou z následujících činností pravidelně děláte při používání online sociálních sítí? (v %)

Zdroj: European Commission (2018).

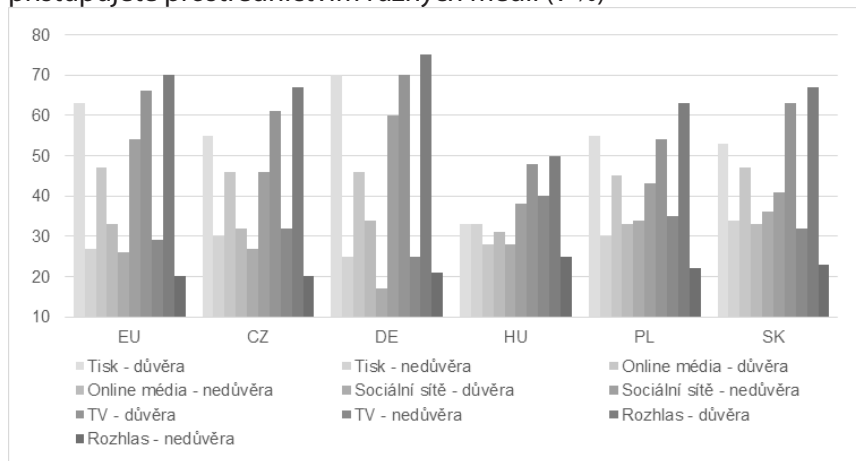
Poznámka: respondenti mohli uvést několik odpovědí.

4.2. Důvěra občanů zemí V4 a Německa v informace zprostředkované různými typy médií a zkušenosti s výskytem dezinformací a fake news

Zatímco v předcházející části kapitoly jsme představili data o tom, jak občané zemí V4 a Německa využívají pro získávání informací a komunikaci sociální sítě, v další části se již detailněji zaměříme na problematiku dezinformací a fake news. V tomto ohledu se jako první nabízí odpověď na otázku, jak moc lidé důvěřují zprávám a informacím, ke kterým přistupují prostřednictvím různých médií (obrázek 4.4). V tomto případě přitom můžeme pozorovat značné rozdíly, a to zejména mezi Německem na straně jedné a Maďarskem a Polskem (v menší míře) na straně druhé; Česká republika se v tomto ohledu pohybuje na průměru EU. Zatímco tak v Německu panuje největší důvěra v informace, které občané získávají z rozhlasu a televize, jimž důvěřují tři čtvrtiny, či téměř tři čtvrtiny Němců, v Maďarsku důvěřuje tisku pouze třetina.

tina obyvatel a televizi a rozhlasu pouze polovina obyvatel (podobně pouze polovina Poláků důvěřuje informacím polské televize). Naproti tomu v České republice důvěřuje zprávám v rozhlase 67 %, v televizi 61 % a v tisku 55 % obyvatel. Zcela opačně, pouze minimum Němců důvěřuje informacím na sociálních sítích (17 %), jimž naopak důvěřuje více než třetina Slováků (36 %) a Poláků (34 %) a více než čtvrtina Maďarů (28 %) a Čechů (27 %). Online média se pak těší téměř poloviční důvěře ve všech sledovaných zemích, s výjimkou Maďarska, kde jim důvěřuje o přibližně 20 procentních bodů méně než v ostatních zemích, včetně průměru EU.

Obrázek 4.4. Jak moc důvěřujete zprávám a informacím, ke kterým přistupujete prostřednictvím různých médií (v %)

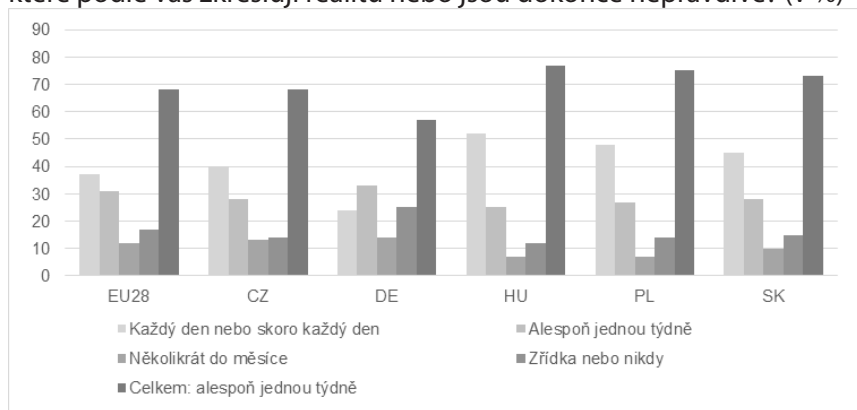

Zdroj: European Commission (2018).

Velké rozdíly panují i v tom, do jaké míry se občané jednotlivých zemí setkávají se zprávami nebo informacemi, které podle nich zkreslují realitu nebo jsou dokonce nepravdivé (obrázek 4.5). Nejméně se přitom s dezinformacemi setkávají občané Německa, a to i ve srovnání s celoevropským průměrem. Každý den, nebo téměř každý den, tak má kontakt s dezinformacemi 24 %, alespoň jednou týdně 57 % a zřídka nebo nikdy 25 % Němců. Naproti tomu se každý den nebo téměř každý den setkává s dezinformacemi více než polovina Maďarů (52 %), téměř polovina Poláků (48 %) a Slováků (45 %) a 40 % Čechů. Pokud pak roz-

šíříme časový úsek na jeden týden, narůstá počet obyvatel Maďarska, Polska a Slovenska vystavených dezinformacím na tři čtvrtiny (77 %, 75 %, respektive 73 %), zatímco v České republice tento počet zůstává pod 70% hranicí (68 %).

Obrázek 4.5. Jak často se setkáváte se zprávami nebo informacemi, které podle vás zkreslují realitu nebo jsou dokonce nepravdivé? (v %)

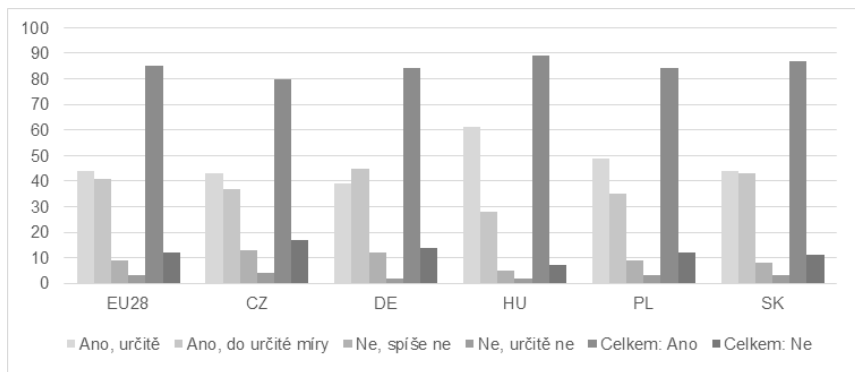

Zdroj: European Commission (2018).

Další dvě důležité otázky se již netýkají pouze toho, zda se občané setkávají s dezinformacemi a fake news, ale toho, zda existenci dezinformací a fake news považují za problém a současně za jak velký problém. Pokud začneme verzí otázky, jež vidí existenci dezinformací a fake news jako národní problém (obrázek 4.6), v odpovědi na tuto otázku nenalzáme tak výraznou variaci mezi sledovanými zeměmi jako tomu bylo u předešlých otázek. Asi nejvýraznější odchylkou je počet Maďarů, kteří uvádějí odpověď „ano, určitě“ v 61 % případů, což je i o 17 procentních bodů více než je průměr EU (44 %). Naproti tomu další sledované země se od celoevropského průměru příliš neodchyľují s maximem 5 procentních bodů (Německo pod a Polsko nad celoevropským průměrem). Pokud ale započteme i kategorii odpovědi na nebezpečnost dezinformací „ano, do určité míry“, zde naopak Maďaři souhlasí v daleko menší míře než obyvatelé ostatních zemí a v součtu obou otázek se tak Maďaři spolu se Slováků pohybuji pouze mírně nad celoevropským průměrem (85 %), když existenci dezinformací v jejich zemi považuje za problém téměř 90 % Maďarů (89 %) a Slováků (87 %).

Naproti tomu v případě Němců a Poláků, ale zejména Čechů, již počet obyvatel s tímto názorem těsně klesá pod průměr EU, nicméně stále dosahuje minimálně tří čtvrtin (84% v případě Němců a Poláků, respektive 80 % v případě Čechů).

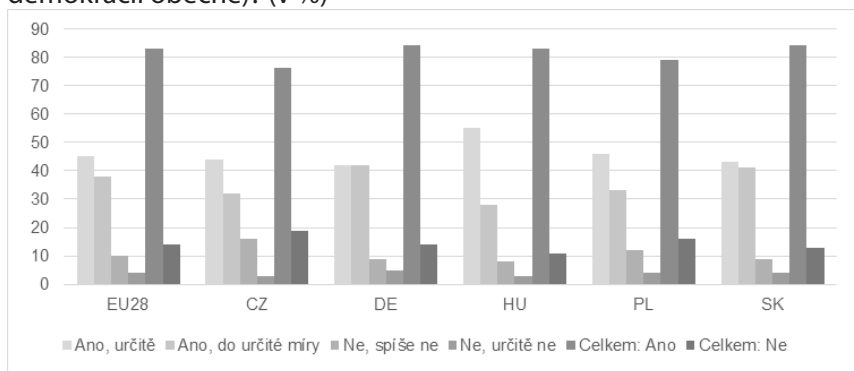
Obrázek 4.6. Je podle vašeho názoru existence zpráv nebo informací, které zkreslují realitu nebo jsou dokonce nepravdivé, problém (v naší zemi)? (v %)

Zdroj: European Commission (2018).

Pokud se následně přesuneme k verzi otázky, jež vidí existenci dezinformací a fake news jako problém pro demokracii obecně (obrázek 4.7), i v případě této otázky (stejně jako u její národní verze) nenalézáme tak výraznou variaci mezi sledovanými zeměmi jako tomu bylo u předešlých otázek. Nejvýraznější odchylkou je znovu počet Maďarů. Ti i v případě této otázky vyslovují odpověď „ano, určitě“ v 55 % případech, což je o 10 procentních bodů více než je průměr EU (45 %), zatímco další sledované země se již od celoevropského průměru příliš neodchylojí. Pokud ale stejně jako v předchozím případě započteme i kategorii odpovědi na nebezpečnost dezinformací „ano, do určité míry“, i zde Maďari souhlasí v daleko menší míře než obyvatelé ostatních zemí. V součtu obou otázek se tak Němci, Maďari a Slováci pohybují na celoevropském průměru, když více než tři čtvrtiny z nich (84% Němců a Slováků a 83% Maďarů) považují existenci dezinformací pro demokracii obecně za problém, zatímco v případě Čechů a Poláků je počet obyvatel s tímto názorem pod průměrem EU (76 %, respektive 79 %).

Obrázek 4.7. Je podle vašeho názoru existence zpráv nebo informací, které zkruslují realitu nebo jsou dokonce nepravdivé, problém (pro demokracii obecně)? (v %)

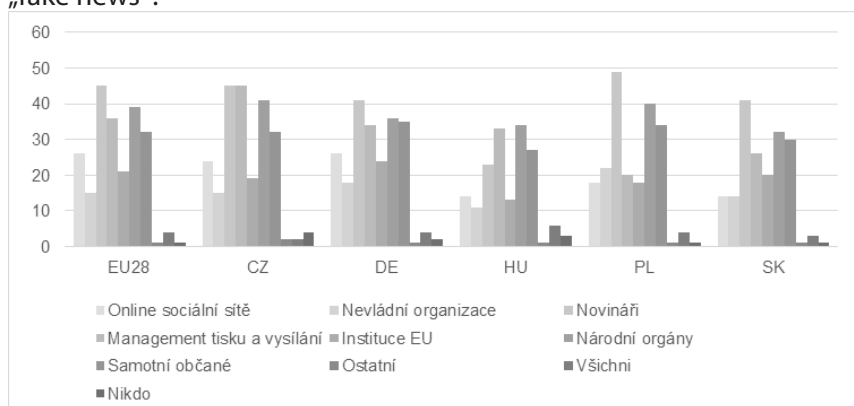
Zdroj: European Commission (2018).

4.3. Aktéři odpovědní za boj proti dezinformacím a fake news

Konečně poslední otázkou, na níž se pokusíme demonstrovat přístup občanů sledovaných zemí k problematice dezinformací a fake news je problematika toho, kdo by měl být zodpovědný za snahu omezit šíření dezinformací a fake news ve veřejném prostoru (obrázek 4.8). I v tomto případě se přitom ve svých názorech od zbytku sledovaných zemí i celoevropského průměru nejvíce odlišují občané Maďarska. Zatímco celkově považuje nejvíce občanů EU za nejvhodnějšího aktéra boje proti dezinformacím a fake news novináře (45 %), a tento názor zastává i nejvíce obyvatel Polska (46 %), České republiky (45 %), Německa a Slovenska (v obou případech 41 %), v případě Maďarska věří v to, že by novináři mohli zastavit šíření dezinformací a fake news pouze 23 % občanů. Zajímavé srovnání pak nabízí názor občanů na to, zda by šíření dezinformací a fake news mělo být regulováno na národní úrovni nebo naopak spíše na evropské úrovni. V tomto ohledu občané jednoznačně preferují národní úroveň, a to zejména Češi (41 %) a Poláci (40 %), kteří jsou v tomto ohledu dokonce nad celoevropským průměrem (39 %). I v případě Maďarů a Slováků se ale s tímto názorem ztotožňuje přibližně třetina obyvatel; konkrétně 32 % Slováků, 34 % Maďarů a 36 % Němců. Naproti tomu názor, že by k omezení šíření dezinformací a fake news mohly přispět evropské instituce je mnohem méně rozšířený a zastává ho o 12 procentních bodů méně občanů v Německu a na Slo-

vensku a dokonce 21 % v případě Maďarska či 22 % v případě České republiky a Polska. Tyto výrazné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi ale mohou zakrývat to, že s výjimkou Maďarska se ve většině sledovaných zemí k možnosti úspěšného zásahu evropských institucí vůči šíření dezinformací a fake news kloní podobný počet občanů jako na úrovni celé EU (21 %); konkrétně 24 % Němců, 20 % Slováků, 19 % Čechů, 18 % Poláků, ale pouze 13 % Maďarů.

Obrázek 4.8. Zprávy nebo informace, které zkreslují realitu nebo jsou dokonce nepravdivé, se nazývají „fake news“. Která z následujících institucí nebo mediálních aktérů by měla jednat, aby zastavila šíření „fake news“?

Zdroj: European Commission (2018).

Poznámka: respondenti mohli uvést pouze 3 odpovědi.

Hned po národních institucích ale následuje názor, že právě sami občané jsou tím aktérem, jenž může mít výrazný dopad na omezení šíření dezinformací a fake news. I v tomto případě se přitom většina sledovaných zemí pohybuje na průměru EU, kde se k tomuto názoru kloní téměř třetina obyvatel unie (32 %). Jedinou větší odchylku můžeme opětovně pozorovat v Maďarsku, kde počet občanů zastávající tento názor klesá až téměř na jednu čtvrtinu (27 %); naopak největší důvěra v samotné občany panuje v Německu a Polsku (35 %, respektive 34 %). Velmi odlišná situace pak panuje v názoru, že by šíření dezinformací a fake news měly omezovat sami provozovatelé sociálních sítí. Tento názor nepatří k nejrozšířenějším ani na evropské úrovni, kde se s 26%

podílem řadí až na páté místo, ale zatímco podobné hodnoty lze nalézt i v Německu (26 %) a v České republice (24 %), v dalších zemích již důvěra v samoregulační schopnosti sociálních sítí klesá pod 20% hranici v Polsku (18%) nebo až na 14% v Maďarsku a na Slovensku. Jednoznačně nejmenší potenciál k omezení šíření dezinformací a fake news, ale mají podle občanů Německa a zemí V4 (s menší výjimkou Polska) nevládní neziskové organizace (NGO). Jejich případnou pozitivní roli ve snahách působit proti narůstajícímu negativnímu vlivu dezinformací a fake news považuje za možnou pouze 18% Němců, 15% Čechů (tedy stejně jako průměr EU), 14% Slováků a výrazně se v tomto pohledu liší pouze Poláci, v jejichž případě, počet zastánců tohoto názoru přesahuje jednu pětinu (22 %), zatímco naopak v Maďarsku klesá až na jednu desetinu (11 %).

4.4. Shrnutí

Pokud se závěrem pokusíme shrnout zjištění, jež vyplývají z názorů občanů zemí V4 a Německa k problematice vlivu a nebezpečnosti šíření dezinformací a fake news můžeme konstatovat několik hlavních závěrů. Prvním je fakt, že občané Německa získávají informace v mnohem větší míře zejména z tradičních médií a v pouze v menší míře z online platform, či sociálních sítí. Podobně zůstávají hlavním zdrojem informací televizní a rozhlasové vysílání i pro občany České republiky a Slovenska, nicméně za nimi již následují různé online video platformy a sociální sítě a až s odstupem za nimi tištěná média. Naproti tomu v Polsku a Maďarsku získává většina obyvatel informace z daleko menšího počtu médií, s výjimkou televize, a ve srovnání s Českou republikou a Slovenskem je pro Poláky a Maďary mnohem méně typické získávání informací z většiny typů nových médií.

Za druhé, s výjimkou občanů Slovenska, užívají občané zbývajících států V4 i Německa sociální sítě v mnohem menší míře, než je celoevropský průměr. Za třetí, fakt, že Němci používají pro získávání informací sociální sítě v mnohem menší míře, se projevuje i v tom, že počet Němců nevyužívající sociální sítě je poměrně velký, přičemž i ti kdo sociální sítě využívají, to dělají v podprůměrném počtu. Zatímco pak pasivní formu užívání sociálních sítí má nejvyšší Polsko a Maďarsko, za nimiž následují Česká republika, Slovensko a Německo, výrazně odlišná situace panuje mezi těmi, kdo nejsou pouze pasivními uživateli

sociálních sítí, ale zapojují se aktivně i do sdílení informací (a tedy část z nich zřejmě i do šíření dezinformací a fake news). V tomto případě jsou jednoznačně neaktivnějšími čeští občané, kteří se v této činnosti řadí k nadprůměru v rámci celé EU, zatímco občané dalších zemí V4 a Německa za Čechy výrazně zaostávají.

Za čtvrté, frekvence užívání různých typů médií se následně odráží i v důvěře v informace těmito médii šířené. I zde lze přitom konstatovat, že zejména nízká míra užívání sociálních sítí v Německu se odráží v tom, že němečtí občané mají velmi malou důvěru v informace, jež se na sociálních sítích objevují, a důvěra Němců v informace objevující se na sociálních sítích je tak poloviční oproti Slovensku či Polsku a výrazně nižší i ve srovnání s Maďarskem a Českou republikou. Naopak Němci nejvíce důvěřují tradičním médiím, což je v ostrém kontrastu s Maďarskem, kde je důvěra v informace poskytované v televizním a rozhlasovém vysílání, ale zejména v tisku, velmi malá a podobně v Polsku panuje pouze malá důvěra v informační hodnotu televizní vysílání.

Za páté, nízké používání sociálních sítí německými občany může vysvětlovat i fakt, proč se Němci setkávají s dezinformacemi a fake news mnohem méně často než nejen občané zemí V4 ale i občané celé EU. Následují Češi, kteří se v tomto ohledu pohybují na průměru EU, zatímco zbývající země V4 již indikují mnohem častější výskyt dezinformacemi a fake news. Šestáým zjištěním je poté skutečnost, že výskyt dezinformací a fake news považují za nejmenší problém Češi a Poláci (jak na národní úrovni, tak pro demokracii obecně), k nimž se v případě národní úrovně přidávají i Němci, zatímco Maďari a Slováci považují výskyt dezinformací a fake news za větší problém, a to zejména pokud se informace dezinterpretující realitu dotýkají jejich zemí.

Konečně poslední zjištění se týká otázky, jaká instituce nebo aktér se občanům sledovaných zemí jako nejvhodnější v boji proti dezinformacím a fake news. Zde se přitom obyvatelstvo většiny zemí poměrně shoduje, až na občany Maďarska, podle nichž by hlavní úsilí v boji proti dezinformacím a fake news měli sehrát národní instituce, vrcholný management médií, občané a v menší míře i sami novináři, zatímco pouze minimum Maďarů v tomto případě věří ve schopnost nevládních organizací, či evropských institucí regulovat výskyt dezinformací a fake news. Naproti tomu občané zbývajících tří zemí V4 a Německa (ve shodě s názory občanů celé EU) považují za nejvhodnějšího aktéra

boje proti dezinformacím novináře. Zajímavým zjištěním je nicméně fakt, že přestože občané České republiky, Polska, Slovenska i Německa mají mírně vyšší důvěru v evropské instituce v boji proti dezinformacím i v jejich případě dávají lidé jednoznačně přednost národním institucím. V České republice je pak spolu se samotnými novináři zmiňován jako stejně silný aktér boje proti dezinformacím a fake news rovněž vrcholný management médií (tomu naopak velmi málo věří Slováci ale zejména Poláci), ale spolu s Němci mají Češi mírně vyšší důvěru i v samotné sociální síť. Konečně Polsko je jedinou zemí, kde role nevládních organizací v boji proti dezinformacím a fake news nemá zcela nejhorší postavení.

Závěrem tak můžeme konstatovat, že většina občanů zemí V4 i Německa si uvědomuje, že přítomnost dezinformací a fake news představuje vážný problém jak pro demokracii v jejich zemi, tak pro demokracii obecně. Současně se občasně sledovaných zemí setkávají s tímto problémem velmi často, a co je rovněž důležité, v nemalé míře mají obavy, že nejsou schopni identifikovat informace, které zkreslují realitu nebo jsou přímo nepravdivé; v případě Maďarska zastává tento názor dokonce 38 % respondentů, ale i v případě dalších zemí dosahuje tato hodnota v průměru 27 %. Na druhé straně mezi sledovanými zeměmi existují i významné rozdíly, a to nejen mezi Německem a zeměmi V4, kde by se tyto rozdíly daly vysvětlit například s odkazem na větší demokratickou zkušenost Německa a německých občanů (resp. „starých“ spolkových zemí, v nichž žije většina, přibližně čtyři pětiny všech obyvatel Německa), ale i mezi samotnými zeměmi V4. V tomto případě se v mnoha ohledech odlišuje zejména Maďarsko. Tato zjištění lze do jisté míry spojit s faktem, že Maďarsko je zemí, kde autokratizační trendy po nástupu Viktora Orbána a jeho strany FIDESZ k moci, ústící v dlouhodobou dominanci ve volbách trvající nepřetržitě od roku 2010 do současnosti (srov. Maškarinec a Charvát 2023), vedly k tomu, že Maďarsko je jedinou zemí V4, jež je na hraně (nebo dnes již možná za hranou) neliberálního obratu (illiberal turn) (srov. Bustikova a Guasti 2017). Autokratizační trendy v oblastech soudnictví, médií a prostoru občanské společnosti totiž probíhají výrazně právě v Maďarsku (ale do značné míry i v Polsku, přestože ne v takové míře jako v Maďarsku), kde vláda Viktora Orbána přijala několik mediálních zákonů, které podstatně omezily svobodu médií, ale následně se zaměřily i na omezování

akademických svobod či snahu ztížit činnost nevládního neziskového sektoru (srov. Hellmeier et al. 2021).

Právě tyto faktory tak mohou vysvětlovat odlišné vnímání přítomnosti a vlivu dezinformací a fake news a způsobů, jak s nimi bojovat ze strany maďarských občanů a současně vysvětlovat vysokou nedůvěru maďarských občanů v tradiční média ovládaná z velké míry skupinami spřátelenými s FIDESZ Viktora Orbána, a to v ostrém kontrastu například s Německem, kde se tradiční nezávislá média naopak těší velké důvěře občanů, což může být právě faktem, že německá média nejsou pod tlakem státní administrativy, což si občasně jasně uvědomují, jako je tomu právě v Maďarsku a ve zvyšující se míře i v Polsku.

Případové studie

5. Demokracie v česko-saském pohraničí v dobách silícího iliberalismu Stefan Garsztecki

Reprezentativní demokracie se nachází v krizi. Toto zjištění není žádnou novinkou. Stalo se již jakousi mantrou, že se o něm mezi vědci v pravidelných intervalech diskutuje (Wike a Fetterolf 2018; Ercan a Gagnon 2014). Jak dokládá nejnovější index demokracie z pera Freedom House, neziskové organizace se sídlem ve Washingtonu, týká se to jak všech postsocialistických zemí, tak zavedených demokracií. Podle těchto výzkumů, které se opírají o Bertelsmannův transformační index (BTI), nebo o podobný index demokracie časopisu Economist, bojuje reprezentativní demokracie proti globálnímu trendu směřujícímu k populismu a k pohřbení demokratických institucí. Podle Freedom House pracují autoritářské režimy proti liberální demokracii a podporují odpovídající politické síly v západních demokraciích. I v samotných liberálních demokraciích jsou však aktivní takové síly, které šíří nenávisť a násilí a podkopávají checks and balances, systém brzd a protivah (Freedom House 2022: 3). Spolková republika Německo i Česká republika jsou ve zprávě Freedom House sice přiřazovány ke stabilním demokraciím, ale v obou zemích jsou patrné symptomy krize demokracie, zvláště proto, že obě země také bojují s dědictvím socialistického experimentu (Lorenz a Formánková 2020; Nida-Rümelin 2021). To se projevuje zejména v nízké důvěře v instituce a ve větší odtažitosti občanů vůči státu.

Současné problémy demokracie je možné obzvláště výrazně pozorovat zejména v okrajových regionech, kde odliv obyvatel v důsledku horší životní perspektivy zesiluje aktuální projevy krize propojené s pandemií, přílivem uprchlíků, respektive s jejich vnímáním a s riziky globalizace.

V následujícím příspěvku chci představit některá aktuální zjištění týkající se stavu demokracie ve Spolkové republice Německo a v České republice (I). V návaznosti na to se v další části nejdříve dotknu rizik, které hrozí demokracii v příhraničních regionech (II). Protože na toto téma neexistují žádné detailnější studie, jedná se o soubor rozdílných

dat a jejich interpretací. V třetí části si nakonec kladu otázku týkající se předpokladů a šancí, které má rozvoj demokracie v příhraničí a věnuji se zejména tématu politického vzdělávání a výchovy k demokracii a tématu migrace, jak je na ně nahlíženo ze strany státních orgánů a také občanské společnosti (III). V konečném shrnutí chci probrat otázku, která opatření napomáhají posilování demokracie a příhraničí (III). Přitom se nechám vést předpokladem, že obyvatelstvo příhraničních regionů nemusí být nutně společností žijící na periferii, která je formována odlivem obyvatel a sociálně patologickými jevy, nýbrž že je i místem, kde se mohou navzájem poznávat sousedé, které může ztělesňovat jakousi laboratoř evropské integrace.

5.1. Krize demokracie – aktuální postřehy k situaci v Německu a v Čechách

Jeden z dokumentů, který pro Spolkový sněm sestavila „Vědecká služba Spolkového sněmu“ na jaře 2022, shrnul aktuální studie na téma demokracie v Německu, ve kterých se konstatuje, že demokracie prochází krizí důvěry. Tato již dříve existující ztráta důvěry v demokracii ještě více zesílila během pandemie. Nejedná se však o všeobecnou ztrátu důvěry v demokracii, nýbrž jak vyšlo z různých anket najevo, občané jsou především nespokojeni s fungováním demokracie (Wissenschaftliche Dienste 2022). Andreas Zick roku 2021 v posledním vydání tzv. „Mitte-Studie“ (studie o autoritarismu), průzkumu zaměřeného na extrémně pravicové jednání v německé společnosti, který byl podpořen nadací Friedricha Eberta, poukázal na to, že situace vyvolaná koronavirem jednak posílila sociální nerovnosti a také již předtím existující pravicově extremistické tendence a nenávistné projevy (Zick 2021: 20, 24). Tato studie dále velmi zřetelně poukazuje na to, že Sasko stojí před zvláštní výzvou, protože politická strana Alternativa pro Německo (AfD) zde zaznamenala vysoký nárůst příznivců. Při posledních volbách do Spolkového sněmu na podzim 2021, získala AfD v Sasku 25,7 % a tím se umístila výrazně před CDU s 22,2 % (Bundeswahlleiter 2021). Ve spolkové zemi, ve které je v porovnání s ostatními podíl migrantů nízký, jsou i přesto pravicově radikální tendence vysoké a jsou zde velmi rozšířeny i konspirační teorie. Podle vědců, kteří se podíleli na této studii, byla AfD díky intenzivní práci schopna dominovat v rozpravách. Sociální darwinismus a autoritářské tendence se ve východní části

Německa projevují s větší intenzitou než v západní, což však neplatí o pravicovém radikalismu. V jeho případě neexistují mezi Východem a Západem žádné za zmínku stojící rozdíly. Tato zjištění a lehký nárůst zmíněných postojů u mladších obyvatel ještě více zdůrazňuje význam výchovy k demokracii (demokratická škola), která byla v době pandemie ve svém rozsahu spíše ještě utlumena (Küpper et al. 2022: 90–93, 109). Pandemie v Německu také vedla k tomu, že již před ní existující pochybnosti o demokracii ještě více narostly. Panelová studie na téma demokracie, realizovaná z pověření nadace Körber-Stiftung, ukazuje úbytek počtu obyvatel, kteří souzní se státními koronavirovými opatřeními. Snad polovina respondentů byla na podzim roku 2021 toho mínění, že obecné blaho nehraje při rozhodování politiků vůbec žádnou nebo jen velmi malou roli (Nida-Rümelin 2021: 22–23).

Také situace vyvolaná pandemií v České republice dále posílila tendence rozštěpení společnosti. Společná studie pobočky nadace Friedricha Eberta v Praze a Masarykovy demokratické akademie, kterou v roce 2021 provedlo Středisko empirických výzkumů (STEM), poukazuje i přes všeobecnou podporu demokracie v České republice na vzrůstající fragmentaci společnosti. Nárůst strachu je spojen zejména s migrací, ale zcela zásadně štěpí společnost rezignativní postoj k politice. Za těmito projevy vědci tuší zejména rostoucí sociální problémy a vnímání sociální nespravedlnosti, které nakonec vedly k destabilizaci (FES/Masarykova Demokratická Akademie 2021: 46–47, 84–85).

Politoložka Astrid Lorenz v novější publikaci poukazuje na aktuální problémy české demokracie. Podle ní není zdejší politické prostředí i nadále stabilizované, uvnitř národní politiky nehraje politika EU pražádnou roli, podpora členství v EU byla dle údajů eurobarometru v České republice nižší než ve všech ostatních členských státech EU a populistické pozice nabírají v rámci politického diskurzu na významu (Lorenz 2020: 3–4).

Oproti Německu se však v České republice méně projevuje problém extremismu. Jedna ze zpráv Ministerstva vnitra ČR ze srpna 2022 hovoří o velmi nízkém počtu případů (MVČR 2022b), zatímco saská výroční zpráva o ochraně ústavy za rok 2021 uvádí více než 4.000 pravicových extremistů (Výroční zpráva o ochraně ústavy 2021). Rozsah hrozby nebezpečí se díky tomu jeví velmi rozdílně.

5.2. Příhraničí: rizika spolupráce

Stručně načrtnuté problémy demokracie v Německu a v České republice, se kterými *mutatis mutandis* přichází do styku i v jiných západních demokraciích, v případě česko-saského příhraničí potenciálně zesilují v důsledku strukturálních slabých stránek. Studie o česko-saském příhraničí z roku 2014, kterou z pověření Saského ministerstva vnitra zpracoval a vydal Leibnizův institut pro regionální geografii (Leibniz-Institut für Länderkunde) ve své SWOT analýze uvádí především infrastrukturní slabiny a asymetrie příhraničí v oblastech hustoty obyvatelstva, míry migrace, hospodářské struktury a periferní polohy (Bergfeld 2014: 48–54). Ve studii je sice uváděno „posilování vnitřní soudržnosti česko-saského příhraničí“ (Bergfeld 2014: 60) jako druhý ze šesti cílů rozvoje, ale ve studii není řeč o tuto soudružnost ohrožujícím nebezpečí, které tkví ve společenské fragmentaci postihující obě strany, protože v době vzniku studie populistické síly v obou zemích ještě nebyly na takovém vzestupu.

Rizika se stanou patrnějšími ve chvíli, kdy se podíváme na výsledky voleb v příhraničí. Při posledních volbách do zemského sněmu dne 26. září 2021 získala politická strana AfD na spolkové úrovni 10,3 % hlasů, v Sasku pak 24,6 % hlasů. V příhraničních zemských okresech Vogtland, Sächsische Schweiz/Osterzgebirge, Erzgebirgskreis, Mittelsachsen, Bautzen a Görlitz, byly s výjimkou zemského okresu Vogtland výsledky přes 30 % pro AfD (<https://wahlen.sachsen.de/>).

V Česku je v příhraničních krajích, tj. v Karlovarském, Ústeckém a Libereckém, situace podobná, i když ne s tak velkými výchyly tohoto rázu. Strana Svoboda a přímá demokracie (SPD), dle mínění analýz české politické scény pravicově populistická strana (Rivera a Davis 2019: 15–16), získala při volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, které se konaly 8. a 9. října 2021 9,6 % hlasů, v příhraničních krajích pak 12,76 % (Karlovarský), 11,87 % (Ústecký) a 11 % (Liberecký). V obou případech tak byly v příhraničí silné ty strany, které se pro získání volebních hlasů populisticky snažily využít téma migrace, přičemž volební úspěch AfD jistě dalece zastiňuje úspěch SPD v České republice. V Čechách v otázkách migrace populistické hlasy zastupuje také někdejší vládnoucí strana – hnutí ANO 2011 (ANO). Zatímco ANO v zemi získalo průměrně 27,12 % hlasů a tím se umístilo těsně za koalici Spolu (volební koalice třech středopravicových stran) s 27,79 % hlasů,

v příhraničí bylo ANO na vedoucí pozici. V Karlovarském kraji dosáhlo s 33,06 % a v Ústeckém kraji s 35,61 % velmi dobrých výsledků (<https://www.irozhlas.cz/volby/parlamentni-volby-2021>).

Téma migrace je tedy společně s tématem EU centrálním aspektem diskurzu v příhraničí. Zmiňované strany AfD a SPD i politické hnutí ANO, se zasazují za silné omezení migrace, respektive za její zastavení a navrácení uprchlíků zpět. Jazyk, který přitom používají, polarizuje a často pracuje se zostřením situace, s nepravdami a s fake news, přičemž přechod k pravicovému extremismu je velmi plynulý (Schellenberg 2018). V roce 2022 zároveň následkem války na Ukrajině ještě jednou výrazně stouply počty migrantů, přičemž Německo a Česko jsou, co se týká počtu přijatých ukrajinských uprchlíků, po Polsku zeměmi číslo dva a tři (MVČR 2022a).

O to důležitější je, aby se jak státní orgány, tak neziskové organizace v obou zemích, a v tomto případě obzvláště v příhraničí, chopily témat demokracie, Evropa a migrace a tím působily proti fake news, aby dále posílily soudržnost v příhraničním regionu a znemožnily tak populistům různého rázu hledat únik v šíření konspiračních teorií a v útocích na demokracii.

5.3. Příhraniční region: Předpoklady a šance spolupráce

Pro přeshraniční spolupráci mezi Saskem a Českou republikou existují z pohledu institucí velmi dobré podmínky. Po konci socialistického společenského zřízení vznikly u společných hranic tři euroregiony: Erzgebirge-Krušnohoří (1993), Elbe/Labe (1992), Egrensis (1992) a společně pak ještě s Polskem jeden trilaterální, Euroregion Neisse-Nisa-Nysa (1991). Za účelem dalšího rozvoje bilaterálních vztahů byla dále 18. června 2012 otevřena v Praze Kontaktní kancelář Svobodného státu Sasko. A pak je zde ještě více jak 30 partnerství českých a saských obcí a měst.

Ze strany politiky je v obou zemích pro posílení demokracie a zjednodušení integrace migrantů podnikáno hodně. To naposled zmiňované nemá žádnou přímou souvislost s demokracií, protože v rámci výchovy k demokracii se jedná spíše o zprostředkování vědomostí o našem politickém systému a o způsobu jeho fungování. Migrace je na jednu stranu centrálním tématem různých politických stran a uskupení a na druhou stranu je, a asi i další léta bude, vedle boje proti

klimatickým změnám, centrálním tématem vnitřní politiky. Z tohoto důvodu bych jí zde také chtěl v krátkosti věnovat pozornost. Je to takřka takový test s lakmusovými papírky ohledně demokratické politické kultury.

5.3.1. Podpora demokracie

V Sasku již před delší dobou politika seznala, že demokracii hrozí nebezpečí díky nárůstu populismu, extremismu a konspiračním teoriím. „Saský monitoring“, který byl z pověření saské zemské vlády poprvé realizován v roce 2016 institutem průzkumu veřejného mínění dimap, přinesl „alarmující výpovědi o extrémně pravicovém, na skupiny se vztahujícím smýšlení plném lidské nenávisti a rasismu“ (Stellungnahme 2016: 1). Celkem 44% respondentů se vyjádřilo tak, že k určitým skupinám lidí zaujímá vysoce až středně nenávistný postoj“ (Stellungnahme 2016: 1) a podobně vysoké číslo nahlíží na Spolkovou republiku Německo jako na nebezpečně prostoupenou cizím vlivem (Stellungnahme 2016: 1). S fungováním demokracie byla spokojena polovina respondentů (51 %), což je celkem velmi znepokojující hodnota (Stellungnahme 2016: 2). V případě věkové skupiny 18 až 29 let bylo mínění rozděleno. V této věkové skupině bylo oproti jiným věkovým skupinám vyšší procentuální zastoupení jak těch, kteří si dělali starosti s pravicovým extremismem (20 %), tak těch, kteří souhlasili s tím, že je „příliš mnoho cizinců/žadatelů o azyl“ (28%) (Stellungnahme 2016: 4). Saské státní ministerstvo kultury v návaznosti na to sestavilo skupinu expertů, která v červenci 2017 předložila dokument s názvem „Wie Werte. Handlungskonzept zur Stärkung der politischen Bildung und demokratischen Schulkultur an sächsischen Schulen (...)“ jako hodnoty. Koncept jednání k posílení politického vzdělávání a demokratické školní kultury na saských školách“, který byl v únoru 2018 formou usnesení kabinetu doporučen k implementaci. Zemským úřadem pro školu a vzdělávání byl pak v prosinci 2018 zveřejněn dokument „Krajní hodnoty politického vzdělávání“, který byl mezitím zapracován do učebních plánů. Politické vzdělávání a tím z úhlu pohledu vlády výchova k demokracii, jsou v návaznosti na to chápány jako profilový úkol, který může být propojen s různými tematickými celky, jako jsou multikulturalismus nebo mediální vzdělávání (Landesamt für Schule und Bildung 2018: 6). Za cíl politického vzdělávání je pokládáno:

„Cílem politického vzdělávání ve škole je reflektované a (sebe)reflexivní politické uvědomění, které je v rámci školského systému budováno zvláštním způsobem prostřednictvím exemplárního přiblížení aktuálního společenského, politického, právního a ekonomického stavu s přihlédnutím k životním zkušenostem samotných žáků.“ (Landesamt für Schule und Bildung 2018: 4).

Význam politického vzdělávání a výchovy k demokracii v posledních letech v Sasku výrazně stoupl, a sice jako odpověď na výzvy ze strany populismu a extremismu. Ve školách jsou za tímto účelem využívány i další nástroje, jako je výchova spolupůsobících moderátorů z řad žáků nebo koncept „Učení se formou vlastní angažovanosti“ (<https://www.politische.bildung.sachsen.de/demokratische-schulentwicklung-3971.html>).

Zda tato četná opatření přivodí úspěch, nelze v této chvíli ještě zjistit. Nejnovější, celkově již čtvrtý „Saský monitoring“ z období let 2021/2022 sice konstatuje, že důvěra v politické instituce oproti očekávání během pandemické situace od roku 2018 výrazně vzrostla, avšak i přes úbytek oproti prvnímu „Saskému monitoringu“ v roce 2016, se radikální menšina ve věkové kategorii 18–29 let drží mezi 15–20 % (Zpráva poradního výboru 2022: 3,5). Celkově je tedy nutné nejen pokračovat v opatřeních spojených s politickým vzděláváním, ale zpracovat i jejich kvalitativní vyhodnocení.

Také v České republice získalo téma politického vzdělávání a výchovy k demokracii na významu, ačkoliv zde politické vzdělávání nemá takové postavení jako ve Spolkové republice Německo. To souvisí se socialistickou minulostí, kdy bylo po roce 1989 na politické vzdělávání dlouhou dobu nahlíženo skepticky, protože byla potenciálně považována za nástroj manipulace. To se v mezidobí změnilo. Také v sousední zemi přichází předlohy ze strany příslušného Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, které vypracovává odpovídající Rámcový vzdělávací program (RVP). Rámcové programy v rámci Strategie 2030+, strategického dokumentu, který byl v roce 2019 představen pod názvem „Hlavní směry vzdělávací politiky České republiky do roku 2030+“ (MŠMT 2020) jsou v současné době přepracovávány, přičemž jsou zohledňovány jak mezinárodní doporučení, tak i hodnocení českých expertů. Součástí strategie vzdělávání 2030+ je opět také občanské vzdělávání. Cílem tohoto přístupu podle toho je, občana vybavit

potřebnými kompetencemi do života v demokracii. To má vést ke vzájemnému respektu, toleranci, kritickému myšlení a participaci (MŠMT 2020: 32–33). V rámcovém programu pro v České republice do 9. třídy trvajících základního vzdělání se od ledna 2021 nachází mezi vyučovacími předměty také téma „Člověk a společnost“ a jako podtéma „Výchova k občanství“. Cílem této tematické oblasti je zprostředkování kompetencí a vědomostí o demokratické společnosti. Dále je ještě zaváděno profilové téma „Výchova demokratického občana“ (MŠMT 2021: 56, 135–136).

Tím se výrazně zvýšil význam politického vzdělávání a výchovy k demokracii, přičemž teprve před několika lety začala diskuze o jejich významu a vhodných modelech. V současnosti se diskutuje také o doporučeních strategie vzdělávací politiky 2030+ a rámcového programu pro základní školství, přičemž je nutná jejich další konkretizace (Štěrba 2018).

5.3.2. Migrace

Ze strany Svobodného státu Sasko jsou podnikány i výrazné snahy v oblasti migrace, jenž mají podpořit integraci přistěhovalců a toto téma nepřenechat populistům. Podíl cizinců v Sasku přitom dle údajů zemského statistického úřadu k 31. 12. 2021 činí pouze 5,7 %, a aby se zmírnily dopady přestárlosti obyvatelstva, je Sasko stejně jako jiné spolkové země závislé na přistěhovalcích. Základem integrace migrantů do škol je od 1. srpna 2000 „Saská koncepce pro integraci migrantů“. Počítá s různými etapami jazykové integrace, přičemž je uznávána dvou- a vícejazyčnost (Konzeption 2017). Po volbách do zemského sněmu v roce 2019 bylo koaliční smlouvou mezi CDU, SPD a Spojencův 90/Zelení dojednáno, že do roku 2021 bude realizován Saský zákon o integraci a účasti na základě konceptu o přistěhovalectví a integraci (ZIK II) z roku 2018. V současné době, na podzim roku 2022, práce s ním spojené ovšem ještě trvají. Koncept o přistěhovalectví a integraci (ZIK II) zdůrazňuje soudržnost, komunikaci a demokratické základy soužití. Kromě toho se důrazně hlásí k přistěhovalectví (Státní ministerstvo sociálních věcí a ochrany spotřebitelů 2018).

Mimo tohoto zákonného podkladu existuje mnoho dalších projektů a iniciativ, které jsou podporovány nebo iniciovány státními orgány. Zmíněna by tu měla být pouze směrnice „Weltoffenes Sachsen/

Světlu otevřené Sasko“ z 22. února 2022, která podporuje projekty napomáhající posílení demokratické kultury a odstraňování nenávisti vůči skupinám lidí. V rámci této směrnice byly v září 2022 založeny odborné skupiny působící na spolkové úrovni, kromě jiného i odborná skupiny „Antidikanismus“. I v tomto případě se Svobodný stát Sasko snaží posílit struktury proti nenávisti vůči cizincům zasazující se o demokratickou kulturu společného soužití.

Stejně tak je integrace přistěhovalců velmi aktuálním tématem i v České republice, ačkoliv i zde je podíl cizinců dle statistické ročenky k 31. 12. 2021 podobně nízký, činí 5,84%. Česká republika ovšem také v posledních letech zaznamenává značný nárůst. Aktuální migrační politiku v České republice objasňuje jedna ze zpráv českého ministerstva vnitra o situaci v oblasti migrace a integrace přistěhovalců z roku 2021. Kromě jiného jsou v ní vysvětleny různé druhy migrace, azylová politika země a právní základy. O odhodlanou migrační politiku, která přistěhovalce také cíleně plánuje, se nejedná. Ve středu migrační strategie stojí také právní aspekty jako je proces žádání o azyl, přístup k migraci v Schengenském prostoru, odsun ilegálních migrantů apod. Tato zpráva čítá spolu s přílohou 303 stran a integraci cizinců jsou z toho věnovány tři. Na těchto stránkách sice není integrační politika odmítána, ale jejich obsah varuje před vznikem paralelních světů cizinců a před kriminalitou. Od 1. ledna 2021 je kromě toho povinný integrační kurz. Ve zprávě jsou samostatně zmiňováni žadatelé o azyl a osoby s doplňkovou ochranou, jimž je přičtena pomoc formou sociálních dávek, jazykových kurzů a tlumočnicků (MVČR 2021: 15, 88–90).

V dalším zpráva pojednává o realizaci integrace přistěhovalců, jejímž základem je integrační koncept pro cizince v České republice z roku 2016. Koncept vychází z pěti priorit: znalosti českého jazyka, ekonomické nezávislosti, schopnosti orientovat se v české společnosti, budování a rozvíjení vztahů k veřejnosti a postupné osvojení si práv v závislosti na délce pobytu (MVČR 2021: 190). Následně jsou představeny rozdílné aktivity v jednotlivých krajích České republiky a příslušných českých ministerstev a také jednotlivé projekty neziskových organizací, které nabízí poradenství, realizují klasickou sociální práci, jako např. Charita, nebo organizují jazykové kurzy (MVČR 2021: 203–206).

Celkově se integrační politika České republiky ovšem nachází ještě relativně v počátcích, na čemž není s ohledem na v porovnání nízká

čísla nic udivujícího, avšak s nárůstem přistěhovalců se to bude muset změnit.

Setkávání rozmanitým způsobem podporují také euroregiony, na oblast demokracie nebo migrace se však tematicky nesoustředí. V této oblasti hrají vedle státní politiky důležitou roli neziskové organizace. Příkladem by zde měly být zmíněny minimálně dvě iniciativy z oblasti migrace. Na saské straně od roku 2001 existuje uskupení „Tolerantní Sasko“, které v boji za demokracii a proti rasismu sdružuje 130 lokálních iniciativ (<https://www.tolerantes-sachsen.de/das-netzwerk/>). Na české straně lze uvést v roce 1992 založené „Sdružení pro integraci a migraci“ (<https://www.migrace.com/>). Obě organizace se zasazují za boj proti extremismu a za demokracii a realizují rozmanité projekty, které z části probíhají i v příhraničním regionu. Výčet projektů z této oblasti zde nemůže být uveden, ale na obou stranách hranice se také v příhraničí odehrávají rozličné aktivity.

5.4. Výhled

Krátký přehled o situaci demokracie v česko-saském příhraničí ukázal, že v obou zemích je nebezpečí, které demokracii hrozí, velmi reálné. Zejména v Sasku zpracované studie dokládají nadprůměrně vysoký podíl lidí zaujímajících ve vztahu k demokracii a migraci extrémní pozice, což se projevuje v Sasku ještě silněji než v Čechách. Oba státy se značně snaží populismu a konspiračním teoriím čelit. V Sasku jsou v posledních letech politické vzdělávání a výchova k demokracii sukcesivně rozvíjeny a integrovány do školních plánů. Také v České republice bylo politické vzdělávání před nedávným zavedeno do osnov základních škol. Diskuze o politickém vzdělávání však v České republice započala až teprve před několika málo lety, a proto je zde nutné nové tradice teprve vybudovat.

Rozdíly mezi oběma zeměmi se ukazují také v oblasti integrace přistěhovalců a pojmání tématu migrace. Ačkoliv je na obou stranách hranice podíl cizinců relativně nízký, v Sasku téma migrace a integrace nabírá na dynamice výrazně silněji. Svobodný stát Sasko se zasazuje o integraci přistěhovalců a pokojné soužití všech lidí v zemi a také se snaží zlepšit image spolkové země. V České republice je rozprava na toto téma ze strany státu ještě podstatně formována nebezpečími, která jsou s migrací spojována a praktickými snahami o integraci.

V obou zemích navíc do rozpravy o migraci podstatným dílem přispívají neziskové organizace.

V příštích letech je nutná evaluace v obou zemích existujících přístupů k politickému vzdělávání a k výchově k demokracii v rámci učebních plánů. Kromě toho ještě chybí integrace tématu migrace do učebních osnov, což se však vzhledem k významu tohoto tématu pro pravicové extremisty a pro soudržnost společnosti jeví jako neodkladně nutné. I toto musí být profilovým tématem, protože téma přistěhovalců by se nemělo omezit pouze na právní status přistěhovalců nebo jejich jazykovou a ekonomickou integraci. Kulturní obohacení, které přináší přistěhovalectví, je jeden z aspektů integračních snah, kterému je věnována ještě malá pozornost.

V neposledním případě je nutná i aktuální kvalitativní studie o podpoře věnované demokracii a evropské integraci v příhraničí a o aktuální přeshraniční spolupráci. Ve spojitosti s tím chybí novější spolehlivá data a studie, která se však pro další řízení evropských projektů jeví jako nutná.

6. Dezinformace a COVID-19: případová studie českých pendlerů pracujících v Německu Lukáš Novotný

Dezinformace spojené s pandemií Covid-19 masivně zasáhly a stále zasahují celý svět již více než dva roky a zásadně ovlivnily společnosti v řadě států a důvěru v informace a (sociální) média. Je to do značné míry logické, protože základem dezinformací je především efektivní práce s emocemi, ale také obavami lidí. Jinými slovy, dezinformace dokáží u běžného člověka vyvolat silné reakce (jako strach, nenávisť či frustraci), pomocí kterých se s nimi dá dobře manipulovat a potlačovat racionální přístup k problému (Christensen 2022; La Cour 2020). Intenzivní pozornost dezinformacím byla věnována zejména po prezidentských volbách Donalda J. Trumpa v USA v roce 2016, to došlo k prudkému nárůstu dezinformačního výzkumu (Xia 2021). Ovšem neméně významným impulzem ke studiím dezinformací byla také pandemie COVID-19 a opatření související s jejím potíráním. Zažívali jsme „zaručené informace“ doprovázené sugestivními fotografiemi či videi, která měla dokazovat, že je pandemie podvod, velké spiknutí elit, že ve skutečnosti dochází k cílené redukci populace, sterilizaci apod. Vzpomeňme např. na fotografie „nanočipů“, které si měli testovaní vytahovat z nosů, fotografie špinavých roušek, které měly demonstrovat jejich škodlivost apod.

Tyto tendence se projeví poměrně podobnou měrou v Německu a České republice. Známé příklad z dubna 2021, kdy soudce rodinného soudu ve Výmaru rozhodl, že pandemická opatření ve školách jsou pro děti škodlivá – a opíral se přitom o jednostranné znalecké posudky (Amtsgericht Weimar 2021). Podobných kontroverzních rozhodnutí bylo v Německu, ale i v jiných zemích hned několik. V Česku se dezinformační scéna v době pandemie také fakticky zcela přeorientovala a padl i průlomový rozsudek za šíření lží o úmrtích po očkování proti COVID-19 na sociálních sítích (irozhlas 2022). Soud uložil trest v podobě omluvy a zaplacení škody ve výši čtvrt milionu korun dezinformátorce, která před rokem zveřejnila na sítích nepravdivou informaci o tom, že po očkování zemřelo několik lidí v domově pro seniory nedaleko Prahy. Je to vůbec poprvé, co v Česku padl verdikt v otázce dezinformací spojených s covidem.

Téma rezonovalo také v rámci EU, kdy to byla zejména Evropská komise, která upozorňovala na to, že různé zavádějící informace o zdravotní péči, nebezpečné hoaxy s nepravdivými tvrzeními, konspirační teorie a podvody na spotřebitelích ohrožují veřejné zdraví (European Commission 2020, 2022). Dezinformace v souvislosti s pandemií COVID-19 se objevily i jako jedno ze stěžejních témat při formulaci různých strategií, které měly a mají učinit EU silnější a odolnější. Můžeme říci, že EU dosud nepřikládala dezinformacím tolik pozornosti a nevyjadřovala tolik obav, jako tomu bylo právě u pandemie COVID-19. Také v tom je tento případ zajímavý a jedinečný a vyzdvihuje význam dezinformací v dnešní společnosti a především upozorňuje na to, že společnosti se proti těmto lžím mají umět efektivně vymezovat a pokud je to třeba, tak i trestat jejich autory či šířitele. Jde o velmi pozoruhodný vývoj v dnešní společnosti a v souvislosti s tím, co nazýváme jako postpravdová společnost (post-truth society) (Malcolm 2021; Lockie 2017; Hannan 2018).

Nás zde ale tyto dezinformace zajímat nebudou, zůstaneme však v době pandemie COVID-19. to se totiž objevila mylná dezinformace o tom, že tzv. přeshraniční pracovníci neboli pendleři „zaváží“ onemocnění COVID-19 z Německa do ČR. I toto spadá do kategorie „dezinformace během pandemie. Objevilo se to jednak v médiích, ale také na sociálních sítích a zmiňovali to i samotní pendleři. Předmětem této studie bude zjistit, jak se s tím tato skupina pracovníků vypořádávala, jak to ovlivnilo jejich pracovní i osobní životy a také jejich důvěru v instituce veřejné správy v ČR i SRN.

6.1. Stav poznání

„Nebojujeme pouze proti epidemii, ale proti infodemii. Falešné zprávy se šíří rychleji a snadněji než tento virus a jsou stejně nebezpečné“ (WHO 2020). Takto znepokojivě se vyjádřil generální ředitel WHO Tedros Adhanom Ghebreyesus již 15. února 2020 na Mnichovské bezpečnostní konferenci, což poměrně ukázkově dokumentuje nebezpečí, které představují rozsáhlé dezinformace na internetu v souvislosti s pandemií COVID-19. Ukázalo se přitom, že stejně jako samotná pandemie měla i digitální epidemie dezinformací globální charakter. Nejen WHO, ale i státy musely reagovat na „zaručené“ zprávy o tom, jak COVID-19 lze léčit, ale i s varováním před falešnými léky a chybnými

metody léčení, které ve skutečnosti ohrožují další životy. Objevily se také různé dezinformační kampaně, které se rychle šířily zejména sociálními sítěmi. Co ukazuje toto varování WHO, které zaznělo opakovaně i v dalších měsících, je, že stejně důležité jako zajistit potřebné zdravotnické vybavení a zásoby pro zdravotníky, bylo i účinně bojovat proti dezinformacím.

Jednotlivé státy přitom postupovaly různě. Některé například kriminalizovaly závažné lži o koronaviru (např. Maďarsko, Jihoafrická republika), jiné zřídily speciální jednotky pro boj proti dezinformacím (např. EU, Spojené království), další začaly aktivně poskytovat pokyny společně s provozujícími sociální média a vyzývat je k tomu, aby odstraňovaly sporný pandemický obsah (např. Indie). Objevily se také polemiky o tom, nakolik tyto zásahy byly v souladu například s občanskými svobodami nebo svobodou médií. Pandemie také iniciovala různé diskuze o tom, co je ve „veřejném zájmu“, v zájmu „veřejné“ bezpečnosti a co jsou vůbec lži a jak vůči nim postupovat.

Předně je třeba uvést, že neexistuje žádný výzkum, který by sledoval dezinformace o pendlerech, a to ani v souvislosti s pandemií COVID-19, ale ani obecně. Na to jsou pendleři příliš nepočetná skupina a z toho důvodu je patrně o ně taky poměrně malý zájem. Na druhou stranu je právě toto spojení ale velmi zajímavé a ukazuje, že dezinformace a mýšlenky dost zásadně negativně ovlivňovaly život i řadě pracovníků, v tomto případě především v době nástupu pandemie COVID-19. Alespoň se to tedy ukazuje na příkladu českých pendlerů, kteří byli (případně stále jsou) zaměstnání v Německu.

V případě jak České republiky, tak i Spolkové republiky Německo se vyvracení dezinformací a obecně boji proti nim věnovaly a věnují centrální vládní instituce, které jednak popisují a vysvětlují tyto lži, ale také varují před dezinformační scénou, dezinformačními weby apod. Postupně se formují strategie v boji s dezinformacemi. Podrobnější analytické texty o tom až na výjimky spíše nemáme (viz např. Eisengger et al. 2020), ovšem zejména na stránkách ministerstev vnitra, ale také například zdravotnictví, se tato témata objevovala poměrně často.

Nedávný výzkum ukázal, že opatření proti dezinformacím přijímaná vládami se značně lišila v souvislosti na typu režimu (demokratický, nedemokratický) (Radu 2020). V obecné rovině platí, že demokracie mají tendenci přijímat opatření, která jsou diskutována veřejně (na-

příklad v rámci pracovních skupin apod.), zatímco autokracie přijímají nové zákony nebo rozšiřují stávající ustanovení bez těchto veřejných debat. Přijaty byly desítky vyhlášek a mimořádných právních předpisů. Dělo se tak v důsledku polarizace různých společností a obecně přístřeší veřejné debaty. To odkryla řada výzkumů v různých oblastech jako komunikace (Recuero et al. 2022; Savolainen 2021) a krizové komunikace (Perez-Curiel et al. 2022), etika (Palomo 2021), psychologie (Bertin et al. 2020), mezinárodní vztahy (Veriter et al. 2020) a také v dalších disciplínách (Lin et al. 2022). Upozorňuje se v nich na to, že dezinformace ohrožují demokracii, že narušují naše komunikační systémy a charakterizují klíčová zranitelná místa platformami sociálních médií, která aktéři dezinformací využívají. Některé se zaměřují na potenciální antideliberativní účinky dezinformací (McKay a Tenove 2020).

6.2. Teorie

Zajímavý je pohled na dezinformace a jejich roli ve společnosti prizmatem techno-afektivní polarizace (techno-affective polarization). Podle této teze vstoupily politické, ale i společenské diskurzy v posledních desetiletích do éry silné polarizace. Inspirativní je v mnoha ohledech teorie komor ozvěn (echo chamber), tedy situací, ve kterých se skupina osob vzájemnou komunikací utvrzuje ve svých názorech. Shodné názory se opakováním zesilují (vrací se jako ozvěna), zatímco odlišné názory jsou zeslabovány či přímo vylučovány (Nguyen 2020). Tento termín je metaforou založenou na akustické ozvěně, v níž se zvuky odrážejí v dutém prostoru. Přeneseno do společnosti to znamená, že se tím posiluje jakýsi uzavřený systém, který se tím i izoluje od ostatních názorů, od kritiky a debat, které by mohly vést k vyvrácení těchto ozvěnou šířených názorů (Ruiz a Nilsson 2022).

Svou účastí v komoře ozvěny lidé vyhledávají informace, které posilují jejich stávající názory, aniž by se setkali s názory opačnými, což může vést k posílení jejich víry v přenášený dezinformační obsah. Komory ozvěny tím mohou zvyšovat sociální a politickou polarizaci a podporovat radikalismus či rovnou extremismus. Zejména na sociálních sítích se pak často děje to, že tyto komory ozvěny omezují možnost vystavení těch, kdo těmto názorům věří, různým perspektivám a upřednostňují a posilují přenášené narativy a ideologie. Při studii teorie komory ozvěn je ale třeba poznamenat, že její platnost některé em-

pirické důkazy popírají. Nicméně jako východisko pro pochopení jakési základní logiky dezinformací slouží poměrně dobře.

Dalším nově se objevujícím termínem pro tento efekt ozvěny a homogenizace v rámci komunit sociálních médií na internetu je kulturní tribalismus (cultural tribalism). Tribalismus znamená loajalitu nebo upřednostňování vlastního národa. Kromě kultury se to může týkat i například politiky a sportu. Kulturní tribalismus označuje rozdělení společnosti na skupiny, které spojuje společný nebo specifický typ myšlení nebo chování (Rohman a Ang 2019). V populární kultuře může kulturní tribalismus také odkazovat na způsob myšlení nebo chování, kdy jsou lidé loajální především ke své sociální skupině. Na první pohled se tribalismus nezdá být vůbec špatný, ovšem problémem je či může být neochota k respektu jiných. Dezinformace jsou tak často tradovány právě s odkazem na toto upřednostňování vlastního národa, což se může projevat například tím, že pandemie byla do České republiky dovezena jako něco umělého, jako například projev amerikanismu či snahy třeba EU více kontrolovat naši společnost atd. Příklon k „národním myšlením“, který je však značně pokřiven a vykládán zkresleně, má tak trochu potlačit kritiku a kritické myšlení a naopak tlačit na vytvoření jednoho názoru, který nemá být napadán. Zde se tedy otevírá prostor pro dezinformace.

Podobně také lze dezinformace pochopit odkazem na neautentickou zkušenost (inauthentic experience). Zde si můžeme vypomoci například Heideggerem a jeho anonymním „das Man“, tedy „oni“ a jeho výklad o vedení neautentické existence, kdy místo toho, aby se lidé postavili tváří v tvář své vlastní konečnosti, kterou představuje především nevyhnutelnost smrti, hledají rozptýlení a únik v neautentických formách, jako je zvědavost, dvojznačnost a plané řeči. Právě tento neautentický obsah využívají dezinformační šířitelé k tomu, aby ovlivnili své oběti, podnítili je k akci a vyvolali následky. Na internetu jsou to různé deepfakes, padělky, proxy weby a další nástroje dezinformačních aktérů. Hovoří se v této souvislosti i o inauthentic amplification, přičemž příklady jsou například využívání trollů, spamových botů, účtů s falešnou identitou známých jako sock puppets, placených účtů a senzacechtivých influencerů ke zvýšení objemu škodlivého obsahu (McKay a Tenove 2020).

Pokud to vztáhneme na téma pandemie COVID-19, tak jsme zejména na sociálních sítích byly v uplynulých letech často svědky

různých apokalyptických zpráv, které vyvolávaly mezi občany strach. V tomto ohledu stály veřejné orgány před výzvou komunikovat tak, aby zachovaly a předaly důvěru a minimalizovaly sociální a ekonomické dopady pandemie. Objevily se různé strategické rámce, které za tímto účelem byly využívány. Výzkum v této oblasti by přitom mohl směřovat hned více směry.

Zajímavé je sledovat tyto komunikační rámce zejména z pohledu jednotlivých aktérů, jednak samotných šířitelů dezinformací, ale také států a jejich institucí (metodologicky viz např. Aalberg et al. 2017). Pozoruhodné by mohlo být například analyzovat, jak názoroví vůdci z řad epidemiologů, ale i odborníků na komunikaci nebo i politici sami využívali například sociální sítě či jiné komunikační kanály k vytváření a řízení informací o pandemii jako takové, o vlivu očkování apod. Ovšem stejně pozoruhodné – a pro tento text relevantní – je se tímto zabývat také z pohledu osvětlení využívání těchto strategických rámců (game frames) ve srovnání s klasickými problémovými rámci (issue frames), a to mj. i proto, že strategie jsou schopny mobilizovat politickou nedůvěru (Shehata 2013). Zajímavé je z tohoto hlediska pozorovat aspekty jako politický cynismus, institucionální důvěra a politický zájem. Politický cynismus je významný tím, že se stává jakousi „kulturní formou“, která má sociálně diferencované podoby. Soudobé společnosti jsou komplexní a právě proto může cynismus podlomit daleko širší oblast hodnot a hodnotově zakotvených institucí a praktik, než tomu bylo kdykoliv v minulosti. A co víc – cynismus není jen chorobou totalitních režimů, tam je cynismus zjevný, byť nikoliv nutně nepokrytý. Cynismus v demokratických společnostech může být (ale nemusí) produkován narušením nezbytné rovnováhy mezi „společným dobrem“ a individuálními zájmy.

Podobně také přinesla pandemie a jí doprovázená infodemie značnou zkoušku i pro důvěru institucí, které se musely vypořádat s tím, jak na dezinformace co nejvhodněji zareagovat. Mohly by být osočovány za to, že nadměrnou regulací mediálního obsahu by mohly zasahovat do svobody médií a svobody projevu, na druhou stranu by však nereagováním mohly vzniknout škody na veřejném zdraví apod. Úzce s tím pak souvisí i problematika politického zájmu, tedy jakéhosi kalkulu, který lze vpozorovat jak na straně šířitelů dezinformačního obsahu, tak i těch, kdo naopak vytvářely strategie k vymezení se vůči dezinformacím.

6.3. Materiál a metody

Cílem tohoto textu je prohloubit naše znalosti o dezinformacích v souvislosti s pandemií COVID-19. Pozornost bude soustředěna na skupinu pendlerů. Velkou roli totiž sehrávaly dezinformace také v otázkách bezpečnosti a také prostupnosti státních hranic. A byly to právě pohraniční regiony, které se z „živých laboratoří“, jak je označuje dlouhodobě Evropská komise (EU Commission 2021), staly opět především nárazníkovými zónami a místy, v nichž se tyto problémy často stupňovaly. Přitom je třeba si uvědomit, že Evropská unie má 40 vnitřních příhraničních regionů, které představují 40 procent rozlohy Unie a téměř 30% obyvatelstva EU. Příhraniční regiony přitom ve srovnání s ostatními regiony členského státu obvykle patří k těm méně ekonomicky výkonným. Ostatně kdo by si pomyslel, že si během pandemie COVID-19 skutečně velmi naléhavě uvědomíme existenci vnitřních hranic a že dojde v řadě zemí k uzavření hraničních přechodů a že budou přijata bezprecedentní opatření, která zásadně naruší přeshraniční aktivity a omezí naši svobodu.

Pandemie především odhalila, jak křehké mohou být vnitřní hranice v rámci EU a jak rychle můžeme, byť dočasně, ztratit výhodu otevřeného prostoru se svobodou pohybu a vyvolat pocity ohrožení ze sousedské země (Medeiros et al. 2020). Tato studie cílí především na tematiku dezinformací, které se šířily vůči skupině českých pendlerů, kteří pracovali v Německu. Je třeba to vidět v kontextu toho, že v mnoha členských státech byly jedněmi z prvních přijatých protipandemických opatření právě opětovné zavedení hraničních kontrol a zákazů vstupu na jejich území pro sousedy. Rozpadla se tím argumentace o tom, že spolupráce, včetně té přeshraniční, přináší přidanou hodnotu a přínos do mezistátních aktivit.

A vyústilo to v mnoha příhraničních regionech k nepříznivým dopadům na život občanů: paralyzovalo to do té doby běžně dostupné služby, dokonce včetně v té době tolik potřebné kooperace v oblasti přeshraničního zdravotnictví, protože přeshraniční pracovníci se nemohli dostat na svá pracoviště. Dokonce byly doloženy případy, kdy došlo díky uzavřením hranic a přísným hraničním kontrolám k přerušení dodávek zdravotnického materiálu, kdy i pendleři se jen s obtížemi dostávali za prací do zdravotnických zařízení v druhé zemi apod.

Na občany v zemích EU, zejména na ty v pohraničí, tyto událos-

ti měly značný dopad. Evropská komise si v rámci veřejné konzultace na téma překonání hraničních překážek nechala v roce 2020 zpracovat výzkum, v němž 65 % respondentů uvedlo, že uzavření hranic zvýšilo jejich vnímání hranic jako bariéry (EU Commission 2021).

Velmi specifický dopad uzavření hranic a zavedení hraničních kontrol to mělo na tzv. sevřené komunity (tight-knit border communities). Tady jde skutečně o velmi provázané skupiny obyvatel, které z různých důvodů kooperují a jsou, resp. byly v různě intenzivním kontaktu. Patří sem například partnerské školy (tedy žáci a jejich učitelé), obchodní sféra (tedy objednavatelé a dodavatelé ze sousedních zemí) a také vztahy v oblasti lidských zdrojů (tedy zaměstnanci a zaměstnavatelé – opět přeshraničně míněno). Právě tato posledně jmenovaná skupina nás v této studii bude zajímat obzvláště, protože zavedení hraničních kontrol a také s tím spojená administrativa různého typu proměnila tyto vztahy. Jsou doložené případy, kdy pendleři skončili s dojížděním a našli si práci ve své zemi (zpravidla se i odstěhovali, což ještě posílilo shrinking tendence pohraničních regionů; vylidňování aktivního obyvatelstva apod.), jinde vyvstaly různé větší či menší pracovní-právní problémy, například v podobě pozdních příchodů na pracoviště nebo se do práce dokonce i vůbec nedostaly.

Předmětem této studie jsou tedy pendleři a dezinformace, které byly o nich šířeny. Zajímat nás bude:

- 1) s jakými dezinformacemi vůči pendlerům se setkali (issue frames);
- 2) jak tyto dezinformace ovlivnily jejich pracovní i osobní životy (game frames);
- 3) jak to ovlivnilo jejich důvěru v instituce veřejné správy v ČR i SRN (institucionální důvěra; politický cynismus).

Je třeba připomenout, že během pandemických krizí v letech 2020 až 2021 došlo hned dvakrát k zavedení hraničních kontrol mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo, přičemž zhoršení pandemické situace bylo často dáváno za vinu právě pendlerům, a to aniž by to bylo jakkoli podloženo daty. Ti, kdo těžili z volných a otevřených hranic, byly naopak stigmatizováni, napadáni a šířily se o nich různé dezinformace. Hranice byly uzavřeny resp. byl provoz na nich značně omezen jednak od 26. března do 26. května 2020, kdy kontroly na hraničních přechodech jednostranně jako ochranné opatření před

šířením COVID-10 zavedla česká strana. To se přeshraniční pohyb zcela zredukoval, některé hraniční přechody byly uzavřeny a pražská vláda zavedla na těch, které zůstaly otevřené coby páteřní hraniční přechody, přísné kontroly. Podruhé zavedla hraniční kontroly německá vláda, a to od 14. února do 14. dubna 2021. To již byly otevřené všechny silniční i železniční přechody, ovšem poměrně přísně se kontrolovalo dodržování proticovidových opatření. Tento text zkoumá právě úlohu dezinformací na vzorku pendlerů v česko-saském pohraničí.

V dubnu a květnu 2021 proběhlo celkem 45 intenzivních polostrukturovaných rozhovorů. Každý rozhovor trval 28 až 45 minut a byl nahráván (až na několik výjimek). Jednalo se o rozsáhlé rozhovory, z nichž pro účely tohoto článku byla použita pouze část. Rozhovory byly vedeny telefonicky, následovalo v rychlém sledu přepisování rozhovorů a následné kódování, vyhledávání stěžejních pasáží a interpretace dat. Kromě toho byly k popisu a interpretaci dat použity především novinové články a primární dokumenty. Výpovědi respondentů jsou uvedeny s anonymizovaným jménem, věkem a bydlištěm. Dvaadvacet rozhovorů bylo vedeno se ženami, ostatní byli muži. Geograficky pocházejí z okresů Děčín (8), Ústí nad Labem (10), Teplice (16), Litoměřice (4) a Most (7).

6.4. Výsledky

K dezinformacím zde budeme přistupovat dle standardní definice, tedy že je považována za nepravdivou informaci, která je záměrně šířena za účelem oklamání lidí. Někdy je zaměňována s misinformací, což je nepravdivá informace, která ale není záměrná. Pendleři a pandemie jsou od začátku pandemie COVID-19 a především proticovidových opatření kontroverzní téma. Tou nejsilnější dezinformací, která se šířila veřejným prostorem v České republice, bylo obviňování pendlerů z rozšiřování koronaviru (Forum24 2020). To se objevovalo především na sociálních sítích, ale tyto názory nepřímou podporu dostávali i například někteří hejtmani, kteří se i proto zasazovali o uzavření státních hranic a zavedení přísného režimu kontrol a testování. Takto přísně se ve veřejném prostoru v souvislosti s podezřením na „dovážení“ Covidu do země nepřistupovalo například vůči dovolenkářům, ale i dalším osobám. Důvody tohoto ničím nepodloženého, ale za to zejména v první polovině roku 2020 poměrně masivně tradovaného postoje byly i například mapy,

kteřé ukazovaly, že největší výskyt nakažených osob byl právě v českých a německých pohraničních oblastech. Pendleři tyto hranice překračovali, a to často i na denní bázi, proto byli považováni za přenašeče viru z jedné země do druhé. Zcela se přitom rezignovalo na racionální vysvětlování vyššího výskytu koronaviru v pohraničních oblastech. Zde totiž žije tradičně více obyvatel s nižším sociálním statutem, nižší vzdělanostní strukturou apod., což tyto lidi častěji vede k frustraci vůči státu a tedy i vůči opatřením, která stát vydává. V tom by bylo možné vidět spíše vysvětlení vyššího výskytu nemocných v pohraničí (jakkoli by i tato teze zasloužila nějakou podrobnější a odbornější verifikaci), než aby byla vina svalována na pendlery. Pohled na ně, ale i jejich životy, a to i životy členů blízké i širší rodiny tyto nepodložené informace zásadně to zásadně ovlivňovalo.

„V Německu jsem často slýchal, že jsme jako Češi přivezli koronavirus do Německa. To mě štvalo, protože jsem se nechal dva dny testovat a oni ne. Někdy mezi námi docházelo ke sporům, které mi byly velmi nepříjemné.“ (Tom, 27 let, mechanik)

„Když v televizi slyšíte, že existují různá čísla a informace, že přeshraniční dojíždějící za prací jsou ta nejhorší verbež a že pokud tam chcete pracovat, zůstaňte tam. Ale já si myslím, že kdyby měl každý možnost tam pracovat za ty peníze a za cenu (ale potřebujete auto, řidičák – ne každý ho má), tak by do toho šel. Lidé nás nesoudí spravedlivě.“ (Radka, 46 let, Krupka)

„Doma, když jsem šel do hospody, [...] bylo mi vysvětleno, že si ten virus vezme z Německa do Česka. [...] Bylo to velmi zvláštní období, protože to samé jsem musel poslouchat v Německu. [...] Jinými slovy, s pandemií se opravdu objevila spousta předsudků.“ (Jiří, 56 let, instalatér)

To, že se nejprve doma v České republice, ale později i na svých pracovištích v Německu necítili dobře, zaznívalo od řady pendlerů. Někteří například nebyli vpuštěni na kulturní představení svých dětí ve školách, v jednom případě je odmítal ošetřit zubař, problémy měli i v rodinách. Další příklady diskriminačního zacházení zaznívaly i na facebookových skupinách, které vznikly fakticky ihned po omezení pro-

vozu na státních hranicích v březnu 2020. Ostatně právě tento velmi problematický vztah pendlerů na veřejnosti vedl i k tomu, že vznikla jejich vůbec první Asociace pendlerů ČR, která ihned začala soustředěně pracovat na úrovni vlády i krajů, aby vylepšila situaci pendlerů a kontrol na hranicích, ale také jejich image na veřejnosti. Působení této asociace zejména v prvních měsících pandemie je nutné vidět velmi pozitivně, později činnost asociace de facto ustala.

Tato situace samozřejmě poznamenala i důvěru pendlerů vůči institucím. Níže nalezneme citáty, z nichž plyne skepse jak vůči EU, která podle nich nedokázala zajistit i v této složité době volný pohyb osob, tak i vůči České republice a její vládě, která mimořádně překotně, doslova ze dne na den měnila pravidla pro pendlery, za kterých mohli překročit hranice. Ovšem kritika zejména v druhé etapě omezení na státních hranicích, tedy v roce 2021, padala i na německou stranu, která podle některých z nich byla především vůči pendlerům při kontrolách na hranicích velmi přísná. Nutno však říci, že vůči německé straně byla tato kritika od pendlerů spíše ojedinělá.

„Mám pocit, že jsem během koronové krize neustále ztrácel svobodu. Myslím, že se s ní EU rozpadla (rozřezala na kousky). Každý stát si hraje jen na svém písčku, chrání jen sám sebe, aniž by myslel na to, že jsme v Schengenu. Ale žijeme v EU, máme platné pracovní smlouvy a jsme nuceni je dodržovat.“ (Veronika, 41 let, zaměstnankyně ve službách)

„Stále nechápu, proč to muselo být tak, jak to bylo, zejména v březnu (2020, pozn. LN). Večer jdu spát se znalostí aktuálních platných podmínek a ráno jsou jiné? Mám náročnou práci, starám se o nemocné pacienty a moc se nevyspím. Doma se starám o nemocné členy rodiny. Přesto musím do práce dojíždět přes fronty. Policie nebyla příliš vstřícná, řekl bych stát měnil pravidla ze dne na den. Totální chaos.“ (Tereza, 36 let, sociální služby)

„Němci na to (kontroly na Covid do nosu) moc tlačí. U nás se to teď zlepšilo, ale... ale tam jich přibývá. Takže možná ty kontroly skončí. Nařídí vám vystoupit z auta, donutí vás sundat si boty, kontrolují, jestli máte v pořádku testy.“ (Radka, 46 let, zdravotní sestra)

6.5. Shrnutí

Tento text hledal odpovědi na to, s jakými dezinformacemi se setkali pendleři při pandemii COVID-19, jak tyto dezinformace ovlivnily jejich pracovní i osobní životy a jak to ovlivnilo jejich důvěru v instituce veřejné správy v České republice i Spolkové republice Německo.

Tím nejdůležitějším issue frame v souvislosti s dezinformacemi o pendlerech bylo to, že zanášejí do země vir, což ale nebylo ničím podмінěno. Je ale otázkou, zda toto splňuje definici dezinformace. Platí totiž, že ne každá lež, která je ve veřejném prostoru, tak je dezinformací. I v tomto případě jde o (zřejmě záměrné) šíření nepravdivých informací. Tuto část definice dezinformací tedy tento případ splňuje. Podobně také aspekt určité společenské nebezpečnosti těchto mylných informací je zde platný, protože samotné pendlery to v některých případech společensky negativně etiketovalo a znevýhodnilo (včetně omezení v oblasti základních práv a svobod, například toho, že například někteří nebyli ošetřeni lékaři apod.). Problematické může být to, zda se to dělo s cílem ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří je přijímají. Každopádně jakkoli není nikde doložitelné výzkumy, že na základě této mylné informace došlo k nějakému osvojení názorů širšími vrstvami obyvatel, tak přesto ale nejen dle výpovědí samotných pendlerů, ale i dalších veřejných údajů (např. postojů hejtmanů apod.) můžeme předpokládat, že názor byl sdílen větší skupinou osob. Je tedy možné tuto mylnou informaci pojmout jako dezinformaci. Ukázalo se přitom na základě výpovědí pendlerů, že jim značně zkomplikovala životy.

Co se game frame týče, tak jsou doloženy příklady stigmatizace a negativní etiketizace pendlerů. Vedle lékařů se problémy objevily s přijímáním dětí do školek apod. Nemáme ale reprezentativní data k tomu, abychom to mohli tvrdit zcela autoritativně. Ovšem převládá negativní postoj vůči pendlerům, patrně byly i problémy v rodinách, širším okolí a také zčásti na pracovištích.

Také institucionální důvěra pendlerů zejména vůči ČR byla velmi silně narušena. Obecně byla negace artikulována především vůči vládě, která podle nich nedokázala smysluplně a s dostatečným předstihem vysvětlit jednotlivá opatření na hraničních přechodech, zajistit testy apod. Podobně zaznívala kritika také vůči českým médiím, která v očích pendlerů přizívovala negativní atmosféru vůči nim. V případě Německa, resp. Saska a Bavorska, je třeba diferencovat. Pendleři totiž

oceňovali například to, že dostávali příspěvky na ubytování v místě svého pracoviště a že k tomu byly poskytnuty také kapacity. Kritika se objevovala během zavedení druhé vlny hraničních kontrol na hraničních, a za to, že kontroly byly příliš přísné. Ovšem tím, že právě saská a bavorská strana usilovaly o to, aby pendleři měli možnost dojíždět a snažili se i být nápomocní v debatách s českou vládou, tak to logicky vedlo převážně k pozitivním hodnocením německé strany.

Pandemie COVID-19 a uzavírání hranic odhalily řadu problémů, s kterými se potýkali občané v pohraničních oblastech, mezi nimi i pendleři. Bylo by na místě se z toho ponaučit a nastavit zejména v době klidu nástroje krizového řízení tak, aby se jim podařilo předcházet.

Fact sheets

7. Praktická příručka pro vedení workshopu na téma dezinformací: příklad DemoDes Jan Švestka

Cílem tohoto textu je nabídnout rady a postřehy vycházející ze zkušenosti vedení workshopů v osmých a devátých třídách základních škol na podzim 2022. Workshop s názvem Jak nenaletět na internetu vznikl ve spolupráci studentů politologie na FF UJEP, lektorů Aktion-Zivilcourage e. V., ale také z brainstormingu se studenty TU Chemnitz na společných workshopech projektu DemoDes v Ústí nad Labem.

7.1. Přínos pro výuku na ZŠ

Do doby vydání této publikace proběhlo pět workshopů v délce 45 minut na základních školách v Mostě a Chomutově. Problematika dezinformací zapadá do průřezového tématu Mediální výchovy dle Rámcového vzdělávacího plánu (RVP) pro základní vzdělávání. Obsah workshopu přispívá k těmto kompetencím RVP ZV 2021: schopnosti analyzovat nabízená sdělení, posoudit jejich věrohodnost a vyhodnotit jejich komunikační záměr, popřípadě je asociovat s jinými sděleními. Dále k vede k rozeznávání platnosti a významu argumentů ve veřejné komunikaci a umožňuje rozvíjet schopnost analytického přístupu k mediálním obsahům a kritického odstupu od nich. Workshopy se také dotýkají nově definované digitální kompetence ve vztahu k Výchově k občanství, kde přispívají ke schopnosti posuzovat vliv používání digitálních technologií na život jedince a na proměnu společnosti, a ke schopnosti přistupovat zodpovědně k budování a spravování digitální identity a digitální stopy.

7.2. Obsah a cíle workshopu

Obsah workshopu byl tvořen se snahou přinést žákům důležité informace o formách dezinformací a jejich nebezpečí, zároveň se ale zajímat a jejich vlastní zkušenosti, zapojit je do skupinové spolupráce a podnítit vlastní kreativitu. Ve zpětné vazbě žáci zmiňovali jako pozitivní právě skupinovou práci a úvodní seznamovací aktivitu. Někteří zmínili, že si odnášejí heslo „nevěřit všemu, co se píše na internetu“. V následující části nabízím tabulku (obrázek 7.1) aktivit, cílů a obsahu, který může posloužit zájemcům z řad studentů i pedagogů k inspiraci a tvorbě vlastní výukové hodiny nebo workshopu.

Čas (min)	Cíle	Obsah/Metody
2	Přitáhnutí pozornosti	Představení workshopu a lektorů
5	Seznamovací aktivity, tzv. energiser. Přivedení pozornosti k tématu a projevení zájmu o žáky a jejich osobní zkušenost.	Žáci si mezi sebou hází míček a zodpovídají otázky, které moderuje lektor. Možné otázky: 1) Co nejraději dělám na internetu? 2) Který Youtuber dokáže nejlépe naučit o dění ve světě? 3) Myslíte si, že jsou influenceři důvěryhodní? 4) Kolik času denně strávíte na sociálních sítích? 5) Jaká je teď nejlepší sociální síť? 6) Co je podle vás lepší? Tiktok nebo Instagram a proč? 7) Jakého influencera sledujete a proč? Další rozechřívací aktivity můžete nalézt např. na Energizers and Ice Breaker Games Session-Lab
5	Uvědomění si skutečnosti, že vizuální forma článku neimplikuje spolehlivě pravdivost informace. Je třeba si hlídat znaky mediální manipulace.	Mediální kvíz: Na projektor/interaktivní tabuli postupně promítáme screenshoty dezinformačních článků, které mají více či méně věrohodnou formu. Např. články s titulky jako: Čeká češtinu revoluce? EU chce zrušit písmeno Ř! Prý kvůli zjednodušení... Ježíš byl ve skutečnosti Slovan, tvrdí uznávaný pravoslavný kněz WhatsApp bude zpoplatněn. Kdo bude za služby WhatsAppu platit? Žáci si screenshoty pročtou a přihlásí se, pokud článek považují za pravdivý. Jeden až dva žáci zdůvodní své rozhodnutí. Pokud si nejste sami jisti, který obsah zvolit jako příklad dezinformace, můžete se inspirovat vyvrácenými zprávami a hoaxy např. zde: https://www.hoax.cz/hoax/database/ , https://manipulatori.cz/category/monitoring/ , https://www.irozhlas.cz/zpravy-tag/overovna

15	Ukotvení zásadních informací, zdůvodnění naléhavosti problematiky dezinformací a jejich dopadu na naše životy	<p>Teoretická část workshopu je uvedena metaforou o médiích jako velkém supermarketu s informacemi. Konzumace zavádějících nebo přímo lživých informací škodí jednotlivcům i společnosti jako celku. Je proto třeba vytvořit si „zdravý mediální jídelníček“.</p> <p>Lektor požádá žáky o rychlý brainstorming o pojmu dezinformace a následně nabídne jeho definici:</p> <p>„Šíření záměrně nepravdivých informací s cílem ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří je přijímají.“</p> <p>Lektor zmíní zásadní vliv sociálních sítí na rozšiřování dezinformací a požádá žáky o jejich chápání významů pojmů:</p> <p>Algoritmus (Zobrazování obsahu na základě uživatelského chování. Cílem je maximální čas strávený online. „Platíme svými očima“)</p> <p>Sociální bubliny (Potvrzování si svého názoru, vyhledávání lidí smýšlejících stejně. Minimální kontakt se skupinami z opačného politického spektra)</p> <p>Emoce (Nenávistní komentáře, rozdmýchávání nenávisti vůči různým skupinám a menšinám. V závalu emocí se ztrácí fakta a možnost vlastního úsudku)</p> <p>Žákům jsou rozdány Informační letáky s vysvětlením důležitých pojmů a leták „Red flags na internetu“, kde jsou čtyři hlavní znaky dezinformací. Tyto body lze chápat také jako návod na jednoduchý factchecking.</p>
----	---	--

10+5	Spolupráce ve skupině, kreativní přístup k zadání. Prezentační schopnosti.	Skupiny v ideálním počtu cca pěti žáků vypracují zadání skupinové práce. Výsledky zapíšou do online aplikace Padlet.com, která umožňuje umístění výsledků na virtuální zeď, kterou na konci workshopu promítneme a požádáme skupiny o prezentaci svých příspěvků. Lektoři asistují skupinám. Jako pomůcka jim poslouží také Informační leták a plakát Red flags na internetu. Více o obsahu zadání v dalších kapitolách.
3	Reflexe aktivit	Zpětná vazba: žáci se postaví a jsou požádáni o pozitivní a negativní zpětnou vazbu. Ti, kteří s hodnocením souhlasí, si mohou sednout. Proces se opakuje, dokud jsou hodnocení k dispozici.

7.3. Informační letáky

Během workshopu vyvstává potřeba nabídnout žákům jasný a jednoduchý návod na rozpoznání dezinformací (factchecking), a nabídnout možnost si individuálně prostudovat další termíny spojené s problematikou dezinformací. Proto jsme vytvořili dvě pomůcky, které si studenti mohou z workshopu odnést a mít je k dispozici i později. V následující části uvádím jednotlivé body Informačního letáku.

- **Misinformace:** Neúmyslné šířené nesprávné nebo zavádějící informace.
- **Hoax:** Záměrně vytvořený podvod vydávající se za pravdu. V širším významu může znamenat i falešnou zprávu, mystifikaci, poplašnou zprávu či žert. Budí paniku, strach a vyžaduje „řetězové“ sdílení.
- **Click-bait:** Poutavý, až senzační titulek, jehož funkcí je zvýšit příjmy média z online reklamy. Titulek má upoutat pozornost bez ohledu na kvalitu a přesnost informace.
- **Fakta:** Fakt je poznán a ověřená dílčí skutečnost. Fakta jsou nezávislá na pozorovateli. Nelze je zaměňovat s názorem, tedy interpretací. Nic jako „alternativní fakt“ proto neexistuje.
- **Hate speech:** Veřejné projevy, které šíří, podněcují, podporují nebo ospravedlňují nenávist proti skupině osob. Často doprovází dezinformace a mohou vyústit ve fyzický útok.

- **Algoritmus na sociálních sítích:** Způsob zobrazování obsahu založený na našem chování na internetu. Systém nám nabízí příspěvky, se kterými souzníme, a naopak. To může vést k izolaci do společenských bublin.
- **Konspirační teorie:** Vysvětlení události nebo situace, které předpokládá spiknutí určité skupiny lidí, i když existuje jiné, pravděpodobnější vysvětlení.

Součástí letáku jsou také další užitečné odkazy k prohloubení povědomí o problematice, ale i k pobavení a případné pomoci v případě duševních problémů:

- online hra Bad News (getbadnews.com) a deskovka Fakescape jsou hry, díky kterým pochopíte, jak fungují média.
- Kovyho mediální ring: pět šestiminutových videí k mediální gramotnosti. (Jsns.cz → lekce → mediální vzdělávání).
- Přehledy aktuálních trendů na dezinformační scéně a ověřování vyjádření politiků: demagog.cz, manipulatori.cz, hoax.cz, zvolsi.info, e-bezpeci.cz
- Hodnocení důvěryhodnosti médií: nfnz.cz → rating medií
- Podpora duševního zdraví: nevypustdusi.cz, linkabezpeci.cz → pomoc

7.4. Red flags na internetu

Existuje více způsobů, jak odhalovat dezinformace. Z celospolečenského pohledu provádí intenzivní práci různé neziskové organizace, které monitorují mediální scénu a vytváří přehledy trendů na dezinformační scéně, odhalují a vyvracejí falešné zprávy (debunking), ale také preventivní osvětu (prebunking). Dále existují oficiální státní organizace, jako např. Centrum proti hybridním hrozbám Ministerstva vnitra. Pro potřebu workshopu se však hodí zaměřit se na individuální přístup, především jednoduchý fact-checking přístupný žákům základních škol, jinými slovy postup systematického ověření pravdivosti mediálního sdělení. Leták Red flags na internetu obsahuje čtyři hlavní varovné signály s popisky ukazující na dezinformace nebo manipulační techniky:

1. Nejasné zdroje nebo autoři

Jméno autora, název instituce nebo alespoň mediální redakce výrazně zvyšují důvěryhodnost sdělení. Pokud nemůžeme zdroj dohledat, něco není v pořádku.

2. Názory vydávané za fakta

Žurnalistika pracuje s mnoha žánry. Pokud ale zdroj záměrně zaměňuje názory za fakta (ověřitelné skutečnosti), může jít o manipulaci. Komentář ≠ zpráva.

3. Emoce a hate speech

Vykřičníky, Capslock, obviňování různých skupin společenských skupin a apel na strach. Cítíme vztek a už se chystáme sdílet-stop! Důvěryhodné zdroje používají neutrální jazyk.

4. Manipulace s obrázky a videi

Nejčastěji jde o použití fotky v zavádějícím nebo emotivním kontextu. Složitější úpravy odhalíme vyhledáním v Google Images nebo jiných aplikacích na factchecking (Tineye.com)

Alternativně k tomuto jednoduchému vodítku je možné použít další druhy factcheckingu, například světově rozšířený CRAAP test, který je zaměřený na:

- Aktuálnost (Nejsou informace či zdroj náhodou zastaralé?)
- Spolehlivost (Jedná se o fakt, nebo názor? Jsou doloženy zdroje informace?)
- Autoritu (Kdo je autorem a vydavatelem informace a jaké jsou jejich motivace?)
- Záměr (O jaký mediální žánr se jedná? Předkládá argumenty objektivně, nebo subjektivně zatížené?).

Tento návod je náročnější v tom, že se hodně zaměřuje na kontext zkoumaných informací a motivace jejich vydavatelů. Tím se dotýká celého mediálního ekosystému a způsobu financování médií, což je podle mého názoru a zkušenosti s workshopy problematika náročnější na čas i pozornost, proto bych ji tedy doporučil spíše pro workshopy ve vyšších ročnících zaměřené na samotné fungování médií v současném online-světě.

7.5. Praktická část workshopu: skupinová práce

Skupinová práce je pro žáky zásadní příležitost osvojit si informace získané během teoretické části workshopu a také přemýšlet o poзадí dezinformací. Také jsme jako tvůrci chtěli zapojit do workshopu spíše aktivní a praktické výukové prvky na úkor frontální přednášky. Proto jsme se rozhodli zvolit zadání trojího druhu:

a. Tvorba vlastního článku

Zadání, kde nebudou žáci slepě replikovat factcheckingový návod, ale sami vytvoří dezinformační článek o svém městě a tím lépe pochopí, jak jednoduše se nepravdivé a zavádějící informace a články dají vytvořit. Cílem je pochopit, že i sdělené založené na pravdivých informacích může mít nepravdivé vyznění. Nakonec většina dezinformací je z určité části založena na pravdivých faktech, která jsou ovšem dána do zavádějícího nebo vyložené lživého kontextu. Tato zkušenost by v ideálním případě měla vést k obezřetnosti při konzumaci zpráv na internetu.

b. Debata

Zadání s cílem probudit debatu ve skupině a zamyslet se nad požadím a motivacemi vzniku dezinformací. Mezi motivace tvůrců dezinformací může být finanční zisk, příjmy z reklamy, politické přesvědčení, snaha o pozornost, ale samozřejmě může jít o nevědomé šíření dezinformací z důvodu nedostatku znalosti mediálního prostředí, neodhadnutí kontextu atd. Dobrým příkladem je sdílení politické satiry s přesvědčením, že jde o seriózní sdělení.

c. Reflexe zkušenosti

Zadání s cílem sdílet a reflektovat vlastní zkušenost. S pomocí Informačního letáku mají žáci ve skupině sepsat a probrat, se kterými dezinformacemi, hoaxy atd. se setkali ve svém okolí. Může se stát, že žáci i tak zápasí s množstvím termínů, proto je dobré jim během práce nabídnout pomoc, např. nedávné reálné příklady hoaxů, fake-news apod.

Žáky nejvíce bavilo první zadání – tvorba článku, který má očividně zábavný potenciál tím, že je zacílen na město konání workshopu, tedy prostředí, které žáci dobře znají. Ostatní zadání jsou ale také důležitá a přínosná. Všechny úkoly mají společný QR kód odkazující na onli-

ne aplikaci Padlet, ve které žáci na mobilním telefonu vytvoří příspěvek s výsledky své práce, které v závěrečné fázi workshopu lektoři promítnou na projektor a žáci je představí ostatním. V případě debatních zadání také zareagují na možnou (a žádoucí) diskusi s žáky z ostatních skupin. V této chvíli je samozřejmě nutná role lektora jako moderátora diskuse a také jako asistenta, který pomáhá žákům s technickým zvládnutím zadání. Možnost žáků se později na své výsledky podívat a fakt, že tím workshop neskončil se zvukem školního zvonění, považujeme za důležitý přínos převažující nad občasnými problémy s technikou. Naopak, žáci používají mobilní telefon přirozeně tak, jak by ho použili k práci s informacemi v běžném životě. Přesné znění zadání naleznete na konci tohoto textu.

7.6. Zakončení workshopu a zpětná vazba

Na konci každého workshopu je vhodné žákům poděkovat za jejich práci, aktivní přístup a požádat je o pozitivní a negativní zpětnou vazbu. Ta dovolí lektorům zlepšit výkon v dalších workshopech, případně upřednostnit nějakou část obsahu nad jiným. Nakonec samotný proces zpětné vazby může být cennou zkušeností pro lektory, ale i samotné žáky.

7.7. Reflexe workshopu a možnosti tvorby dalšího obsahu

Dezinformace jsou ze své podstaty multidisciplinární jev na pomezí psychologie, politologie, mediálních studií a dalších oborů, proto je potenciál workshopů na toto téma opravdu široký, zároveň ale představuje náročnou výzvu, jak tak širokou problematiku pojmout. Workshop s názvem Jak nenaletět na internetu se vydal cestou otevření tématu mezi žáky, vysvětlení základních podob a charakteru dezinformací, a apelem na kreativní tvorbu, pochopení vzniku dezinformací z vlastní perspektivy a možnosti si pravdivost informace ověřit. Jisté ale je, že dezinformace v průřezovém tématu mediální výchovy nabízí mnoho dalších, více úzce zaměřených námětů, které by si zasloužily zpracování:

- Funkce médií ve společnosti a změna jejich struktury s nástupem internetu. Jaký mají vliv mediální žánry na vyznění jedné totožné informace? Jak ovlivňují naše chování na internetu click-baity, placená inzerce a nekonečný feed-wall? Jaké výhody a nevýhody

mají klasická media s kontrolou redakce oproti méně oficiálním nebo přímo dezinformačním kanálům?

- Role sociálních medií na konzumaci zpráv. Jaké jsou hranice duševní hygieny a negativní dopady dezinformací na naše zdraví, potažmo stav společnosti? V čem jsou pro nás sociální sítě přínosné, nebo jak je využít k vlastnímu i společenskému prospěchu?
- Dezinformace a politika. Jaké jsou druhy propagandy, co je PR a jak změnily dezinformace některé historické události? (zaměření na dějepis)
- Dezinformace z pohledu IT. Jakými nástroji můžeme účinně odhalit fake news? Jak funguje internetový vyhledávač, trollí farmy a šíření poplašných zpráv?
- Druhy manipulativních technik, argumentačních faulů a pravidla objektivní diskuse.
- Mnoho další inspirace můžeme najít např. na <https://www.faketicky.cz/category/medialni-vychova/> nebo <http://svetmedii.info/otevrena-ucebnice/>

Zadání 1

Sepište dezinformační článek tak, aby ho sdílelo co nejvíce lidí!
Napište libovolný dezinformační článek o městě XY tak, abyste do něho zapojili tyto **manipulativní techniky**:

- clickbaitový titulek
- vymyšlená fakta
- apel na emoce
- neexistující zdroj

Článek má obsahovat:

- titulek
- perex: úvodních 3-5 vět s nejzajímavějšími informacemi
- zavádějící nebo zmanipulovaný obrázek/fotografii

Tipy a pomůcky:

- zapojte představivost a sepište zprávu o nedávné události ze svého okolí. (zpráva má informovat o tom, co se stalo, článek může i o budoucích událostech).
- chcete-li inspiraci, vyberte si některou z lokálních zpráv na odkazu na lokální zpravodajský deník a tu přepište tak, aby odpovídala zadaným požadavkům.
- Nerozumíte-li některým pojmům, pomůže vám Informační pomůcka a Red flags na internetu
- Zavolejte si nás o pomoc
- Hodně štěstí!

Příspěvek vyplňte prosím online do Padletu, pro odkaz naskenujte QR kód (doplnit).

Zadání 2

Vžijte se do práce dezinformátora. Zamyslete se, jaké motivace má člověk, který vytváří dezinformační obsah.

Proč se někomu vyplatí nepravdivé informace psát a šířit? Myšlenky prodiskutujte ve skupině a запиšte je do online aplikace Padlet (naskenujte QR kód)

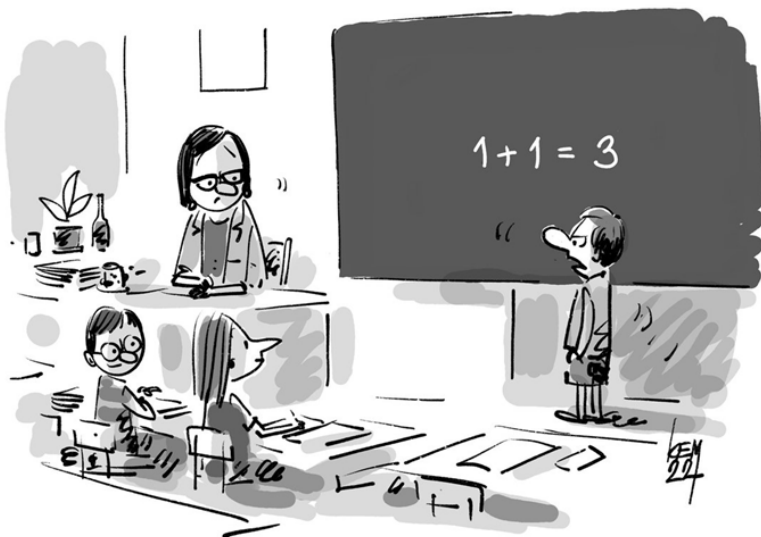
Pozor na únik pravdivé informace. Ta by mohla naši agenturu Fake news kompromitovat!

zdroj obrázku: Mirek kemel karikatury

Skupina

Zamyslete se nad svou vlastní zkušeností s médii. Stalo se vám někdy, že jste naletěli na falešnou zprávu, dezinformaci nebo hoax? Podělte se ve skupině o své zkušenosti. Možná vám pomůže slovníček pojmů na informačním letáku.

Příklady svých zkušeností prosím запиšte do Padletu (naskenujte QR kód).

Jak to, za pět? Vy mě trestáte za jiný názor?!

zdroj obrázku: Mirek kemel karikatury

8. Fake News, Mylné informace a jak je můžeme poznat Andrea Boneberger

8.1. Fake News

Podle definice v Dudenu: „mylná hlášení šířená s manipulativním úmyslem v médiích a na internetu, zejména na sociálních sítích.“

Další znaky *Fake News* jsou, že událost nebo výrok, o nichž je referováno, jsou prezentovány ve formě novinářského příspěvku. Tato prezentace, resp. výrok neodpovídá skutečným faktům. Navíc je toto líčení vědomě vymyšlené nebo zfalšované, aby bylo dosaženo politických nebo komerčních cílů, o které autor nebo autorka usiluje.¹ Zfalšované zprávy přitom nejsou žádný nový fenomén, byly snad již od vzniku zpráv samotných. Příkladem je, když v roce 1835 jeden americký deník publikoval řadu článků o objevu života na měsíci. Astronom John Frederick tenkrát tvrdil, že prý údajně pomocí dalekohledu pozoroval lidi s křídly a živé bytosti podobné zvířatům. Později přiznal, že si tyto historky vymyslel.²

V době digitalizace se stalo možným vysílat velkému publiku po celém světě informace bez vysokých technických nákladů. Mimo digitalizaci fungují nakladatelství a televizní vysílače jako takzvané *Gatekeeper* /proces výběru a tvorby informací určených pro média/, které jsou zodpovědné za tvorbu a šíření nějakého příspěvku. Informace se zde prověřují kontrarežeršemi a vyškolenými žurnalisty/žurnalistkami, kteří se orientují v novinářských normách. Obsahy a informace se ale nyní mohou šířit rychle a globálně bez předchozího prověření především sociálními médii /Social Media/.³ Autoři/autorky *Fake News* přitom mohou být jednotlivé osoby nebo také i větší organizace. Motivy k produkci a šíření *Fake News* se dají shrnout pod osm hesel:

1) Srovnej Appel, Markus/Doser, Nicole, *Fake News*, iln: Appel, Markus (vydavatel), *Psychologie postfaktického – o Fake News „Lživý tisk“, Clickbait a Co.*, Berlin 2020, str. 10-11.

2) Srovnej citace, str. 11-12.

3) Srovnej citace, str. 12.

- Špatná žurnalistika, parodie, provokace, stranická příslušnost, profit, politický vliv, propaganda.⁴

Fake News mohou být ještě dále rozděleny na rozličné formy podoby:

- Obsah vedoucí v omyl: Informace jsou překrouceny nebo nesprávně vyloženy.
- Podvodnický obsah: Informace, které jsou vydávány jako něco, co nejsou (například když nějaká webová stránka imituje nějakou jinou, seriózní).
- Vymyšlený obsah: volně vymyšlené informace.
- Chybný vztah: Informace jsou dávány do chybného vztahu (např. když se nadpisy nebo obrázky nehodí k obsahu).
- Chybný kontext: Informace se kladou do chybného kontextu.
- Manipulativní obsah: Obrázky nebo zvukové záznamy, které jsou změněny tak, že dostávají nějaký jiný význam.
- Satira: Šíření vymyšlených obsahů s úmyslem díky přehánění podnítit konzumenty k přemýšlení a pobavit je⁵

Obr. 1: Zdroj: Hartwig, Katrin; Reuter, Christian; Fake News technické setkání – Podpora detekce a postojů k podpoře uživatelů/uživatelék. V Klimczak, Peter; Zoglauer, Thomas (vydavatel): *Pravda a Fake v postfaktickém digitálním věku – distinkce v duševních vědách a vědách o IT*, Wiesbaden 2021, str. 136.

4) Srovnej citace, str. 15.

5) Srovnej Appel/Doser, Fake News, 2020, str. 12 – 14.

Z jedné reprezentativní studie⁶, jejíž výsledky jsou graficky znázorněny v obrázku 1, vyplývá, že velká část obyvatelstva vidí *Fake News* jako nebezpečí a díky jim mohou vzniknout negativní dopady na demokracii a důvěru veřejnosti. U testovaných protipatření vidíme vysokou míru akceptování technických podnětů řešení boje proti *Fake News*.

8.2. Souvislosti s jinými pojmy a společenskými fenomény

Vymezení ke spikleneckým teoriím: Ačkoliv stále přibývá mísení pojmů spiklenecké teorie a *Fake News*, jedná se přesto o rozdílné fenomény. To se zakládá na tom, že *Fake News* nelze chápat pouze jako mylné informace, nýbrž jako imitaci seriózních informací. Vytvořené *Fake News* mohou ovšem sloužit k podpoře již existujících spikleneckých teorií nebo ke vzniku novějších. Je však třeba dbát na to, že ne všechny *Fake News* jsou spojeny se spikleneckými teoriemi nebo tvrzeními o spiknutí. Spiklenecké teorie se také nezakládají na *Fake News*, nýbrž mnohem spíše mají základ v nějaké reálné události, pro níž se vymyslí nějaké alternativní, odlišné vysvětlení.⁷

Filtrační bublina: K pochopení pojmu filtrační bubliny je zásadní rozumět způsobu fungování algoritmů. K znázornění algoritmického procesu má sloužit následující obrázek:

6) Srovnej Reuter, C./Hartwig, K./Kirchner, J./Schlegel, N., Fake News perception in Germany: a representative study of people's attitudes and approaches to counteract disinformation, v: Proceeding of the international conference on Wirtschaftsinformatik, 2019. URL: http://www.peasec.de/paper/2019/2019_ReuterHartwigKirchnerSchlegel_FakeNewsPerceptionGermany_WI.pdf (přístup dne 12.08.2022).

7) Srovnej Nöller, Thomas, Spiklenecké teorie a Fake News – Výzkumy systémového myšlení a jednání, Wiesbaden 2021, str. 43.

Obr. 2: Zdroj: Deussen, Oliver/Kraft, Tobias D./Zweig, Katharina A., *Algoritmy a utváření názoru*, v: *Spektrum informatiky* 4/2017, str. 320.

Algoritmický proces je prítom definován následovně: „*Algoritmické rozhodovací systémy nejprve odebírají dílčí množství dokumentů, informací nebo produktů z nějaké velké databáze (selekcce). Pak odhadují všeobecnou nebo individuální relevanci dílčího množství dokumentů (nebo informací nebo produktů). Potom jsou tyto elementy tříděny a prezentovány uživateli. Selekcí a tříděním jsou stanoveny důležité akcenty, které mohou ovlivnit uživatele.*“⁸

Na tomto základě se za pojmem filtrační bublina skrývá fenomén, při kterém uživatelé/uživatelky navrhují taková témata, která jsou pro ně relevantní a odpovídají jejich zájmům.⁹ Tímto selektivním příjmem informací může být uživatelům/uživatelkám předstírána alternativní skutečnost.¹⁰ Příklad toho vidíme na instagramu. Tam jsou s pomocí algoritmů uživatelům/uživatelkám oznamovány a doporučovány obsahy, které odpovídají předtím kladně označovaným nebo sdíleným obsahům.

Buňka odezvy: Dále je podstatný také pojem buňka odezvy. Pod tím se rozumí skupiny lidí nebo sociálních prostorů, v nichž se zrcadlí vlastní mínění a osoby nejsou konfrontovány s jinými názory. Ve středu se proto nachází posílení vlastního názoru potvrzením. To se může dít ve virtuálním prostoru, to znamená na sociálních sítích i v realitě. Fenomény filtrační bublina a buňka odezvy často vystupují paralelně, protože filtrační bubliny mohou fungovat jako zesilovač efektů buňky odezvy.¹¹

8) Deussen, Oliver/Kraft, Tobias D./Zweig, Katharina A., *Algoritmy a vytváření názoru*, v: *Spektrum informatiky* 4/2017, str. 320.

9) Srovnej citace, str. 319.

10) Srovnej Zoglauer, Thomas, *Relativismus pravdy, vědecký skepticismus a politické důsledky*, v: Klimczak, Peter/Zoglauer, Thomas (vydavatel). *Pravda a Fake v postfaktickém digitálním věku – distinkce v duševních vědách a vědách IT*, Wiesbaden 2021, str. 2.

11) Srovnej Deussen/Kraft/Zweig, *Algoritmy a utváření názoru*, 2017, str. 323 – 324.

Deepfakes: Vedle *Fake News* existují také fenomény *Deepfakes*. To jsou mediální obsahy, které jsou manipulovány digitálně, aby se například lidé nechali říkat a činit věci, které se ve skutečnosti nikdy nestaly. K tomu se používají technologie a umělá inteligence, aby se například v nějakém videu obličej nějaké osoby zaměnil za obličej nějaké jiné. *Deepfakes* se rozeznávají obtížně, poněvadž používají pravý filmový materiál a autenticky znějící zvuk.¹²

Social Bots: Softwaroví roboti, resp. *Social Bots* jsou roboti, z anglického slova „robot“, kteří působí v sociálních médiích. Používají účty, aby mohli lajkovat, sdílet, vytvářet texty a komentovat, to znamená, že samozřejmě předpokládají jazykové schopnosti. Přitom je lze buď poznat jako stroje, nebo se vydávají za fyzické osoby. Jejich cílem je posilovat a zviditelňovat určité, např. politické výroky a názory. Při tom jsou automaticky aktivovány v předem naprogramovaných klíčových slovech */Hashtags/*, jako například u klíčových slov k volebnímu klání.¹³

8.3. Příklady Fake News

Fake News ve volebním klání: Ve volebním klání v USA v roce 2016 mezi Donaldem Trumpem a Hillary Clintonovou byl pozorován zvýšený výskyt *Fake News*, buď pro Trumpa nebo pro Clintonovou. K tomu se přidává i to, že narůstala i interakce s rostoucími mylnými prohlášeními. V měsících od srpna až do dne voleb v listopadu byl na Facebooku zaznamenán nárůst kolem šesti milionů *Fake News* interakcí.

To znamená, že *Fake News* mohou být připisovány propagandistické funkci ve volebním klání, která jde až tak daleko, že může ovlivnit rozhodnutí voleb. Ohledně ovlivnění volebního klání v USA byly provedeny různé studie, které konstatují víceméně jistý účinek. Tento účinek se odvozuje od toho, že s pěti nejznámějšími *Fake News* proběhla interakce až téměř jednoho milionu sdílení, lajků a komentářů. Tyto *Fake News* byly všechny zaměřeny pro Trumpa. Navíc jedna studie ukázala, že dvacet nejčtenějších seriálních zpráv mělo ve srovnání s dvaceti nejvíce čtenými *Fake News* méně interakcí. Současné výzkumy ukázaly, že příjemci/příjemkyně mají problémy identifikovat *Fake News*, přičemž 72 % z 3 000 dotázaných občanů/občanek USA přišlo do styku s *Fake*

12) Srovnej Westerlund, Mika, The Emergence of Deepfake Technology: A. Review, v: Technology Innovation Management Review 11/2019, str. 40.

13) Srovnej Bendel, Oliver, Social Bots, 13.07.2021, URL: <https://wirtschaftsreflexion.gabler.de/definition/social-bots-54247/Version-384530> (přístup dne 12.08.2022).

News, tyto ale nedovedly poznat. I když známá a seriózní média výroky v prohlášeních identifikovala jako mylné, důvěřovalo 56 % voličů/voliček Trumpa i nadále tomuto obsahu. Dosavadní stav výzkumu dává usoudit na používání a příjem *Fake News*, empirický důkaz pro účinek *Fake News* na volební chování ještě nebyl s konečnou platností proveden. Je zde třeba navíc mít na zřeteli i jiné faktory vlivu jako například sociální vliv rodiny a přátel. Tyto mohou chování voličů/voliček ovlivnit silněji než mylné hlášení, které je v rozporu s vlastním politickým postojem. Avšak na základě četnosti a rozdělení *Fake News* můžeme díky interakcím v sociálních médiích vycházet z toho, že *Fake News* mohou způsobit změnu mínění ohledně politického rozhodnutí voleb.¹⁴

8.4. Rozeznávání *Fake News*

K rozeznání *Fake News* v sociálních médiích jsou nutné interdisciplinární znaky, abychom vyhověli komplexním procesům jejich šíření a tvorby. Díky aktuálnosti a relevanci tématu nalézáme již různé metody rozpoznávání. K těm patří možnost nabízená různými platformami *sociálních médií* nahlásit obsah, který se zdá být podezřelý. Takto mohou profesionálně vyškolené osoby nahlášené informace prověřit a podle výsledku verifikovat nebo vyvrátit. Vedle toho ale nabývají na významu i automatizované, technické procesy k rozeznání *Fake News*.¹⁵

8.5. Technická řešení k rozpoznávání *Fake News*

Technické procesy mohou být rozděleny do tří kategorií, které jsou „*component-based*“, „*data mining-based*“ a „*implement-based*“, Příkladem automatizovaného procesu jsou znaky *component-based*. Tyto zkoumají *Fake News* vytvořené autory/autorkami, resp. uživateli/uživatelkami šířené příspěvky v sociálních médiích pode určitých signálních slov, aby se rozeznaly převládající pocity a nálady v příspěvcích a odfiltrovaly příspěvky, které se počítají do kategorie *Fake News*. Tyto metody se označují jako Text-Mining. Navíc zkoumají obsah zpráv i na

14) Srovnej Schmid, Claudia Eva/Stock, Lennart/Walter, Svenja, Strategické používání *Fake News* k propagandě ve volebním klání, v: Schas-Hombach, Klaus/Zywietz, Bernd (vydavatel), *Fake News, Hashtags & Social Bots – Nové metody populistické propagandy*, Wiesbaden 2018, str. 77 – 81.

15) Srovnej Hartwig Katrin/Reuter, Christian, *Fake News* technické zacházení – Základy detekce a zpracovávání k podpoře uživatelů/uživatelek, v: Klimczak, Pter/Zoglauer, Thomas /vydavatel(, *Pravda a Fake v postfakticky digitálním věku – Distinkce v duševních vědách a vědách IT*, Wiesbaden 2021, str. 137.

základě počtu lingvistických (např. vysoký počet vykřičníků), sémantických (např. titulky vzbuzující pozornost) a stylistických (např. vysoký počet emoce vyvolávajících slov). Dále je při tom zkoumán také sociální kontext analýzami sítě uživatelů nebo vzorců šíření.¹⁶

8.6. Internetové zdroje a „Review system“

Obzvláště pro žáky/žákyně mají internetové zdroje velký význam, protože často slouží jako první zdroj informací. Přitom je ovšem třeba dbát na to, že u těchto zdrojů existuje nízká kontrola kvality.¹⁷ Taková kontrola kvality se oproti tomu nachází například u odborných časopisů s uznávaným procesem posouzení. Tento proces nazýváme Review systém. Zde se příspěvky objevují teprve poté co byla předaná manuskripta autora/autorky podrobena formální kontrole dvěma auditory/auditorkami. Tyto odborné osoby (peers) zjišťují, zda příspěvek vykazuje získání nových poznatků a zda se to děje v rámci vědeckého způsobu práce a etiky. K tomu patří to, že tvrzení a pozorování jsou sledovatelně doloženy a provedené experimenty jsou opakovatelné. Při interpretaci výsledků musí být dodržena věcná logika a ukázány alternativní možnosti vysvětlení.¹⁸

K provedení odhadu kvality u internetových zdrojů existují kritéria, na jejichž základě může být odstupňována serióznost nějakého příspěvku nebo článku. K zařazení pošty nebo příspěvku existuje model přiřazení hodnověrnosti. Tento se skládá ze čtyř rovin. První rovina je hodnověrnost informace, to znamená například jednoho jednotlivého výroku. Pak následuje hodnověrnost zdroje (např. publikace nebo osoby) jakož i hodnověrnost média, například zda se jedná o nějaké noviny nebo o internet. Jako poslední patří k modelu vlastní důvěryhodnost jako znak osobnosti.¹⁹ V praktické kontrole mohou být tyto čtyři roviny realizovány skrze následující kritéria:

16) Srovnej Hartwig; Reuter, Fake News technické zacházení, 2021, str. 137.

17) Srovnej Kleber, Arno/Richter-Krautz, Jana, Změna klimatu FAQs – rozeznat Fake News, chápar argumenty, odpovídat kvalitativně, Berlin 2022, str. 18.

18) Srovnej Kleber; Richter-Krautz, Změna klimatu FAQs, 2022, str. 8-9.

19) Srovnej Holzer, Stefanie/Sengl, Michael, Zdroj dobrý, všechno dobré? Posouzení hodnověrnosti v digitálním prostoru, v: Hohlfeld, Ralf/ Harnischmacher, Michael/Heinke, Elfi/Lehner, Lea/Sengl, Michael (vydavatel), Fake News a dezinformace: Výzvy pro společnost propojenou sítěmi a empirický výzkum, Baden-Baden 2020, str. 159.

1. Identifikovat a prověřit autora/autorku, zda tento/tato má expertízu v tomto oboru K tomu mohou být např. googlovány životopisy nebo prověřena další díla na vědeckých vyhledávacích.
2. Prověřovat instituci za příspěvkem, zda je seriózní tato. Jedná se například o státní úřad nebo uznávané noviny?
3. Prověřit Impressum, zda je tam uvedena nějaká kontaktní osoba (i její pozadí může být stejně jako u autora/autorky prověřeno), nebo jsou jmenovány intence stránky.
4. Údaje o zdrojích informací musí být zdokumentovány. Tyto pak mohou být poté prověřeny, jestli skutečně obsahují a potvrzují příslušné informace.²⁰
5. Prověřit údaje o času a datumu článku, zda tam jsou obsaženy nesrovnalosti nebo nepravděpodobné časové údaje.
6. Prověřit obrázky na to, jestli je uveden zdroj a jestli jsou rozpory mezi obrázkem a informací. Přes www.tineye.com může být například zkontrolováno, kdy a kde se tento obrázek poprvé objevuje.²⁰

8.7. Didaktické uplatnění (příkladné vyučovací koncepty pro obsah vyučování)

Abychom se naučili zacházení s *Fake News*, nabízí se s žáky/žákyněmi provádět simulace nebo plánované hry, aby mohli sbírat vlastní a přímé zkušenosti. Při tom je možno získat povědomí o tom, jak *Fake News* vznikají a jak mohou být poznány.

Simulace: Třída je rozdělena na malé skupiny (2–3 osoby). V těchto budou napsány vlastní vymyšlené *Fake News* i validní, prověřené zprávy, takže *Fake News* nebude možno odlišit od těchto zpráv. Po této pracovní fázi budou sepsané *Fake News* a seriózní zprávy vyměněny mezi skupinami. Každá skupina se bude pomocí internetových rešerší nebo existujících tištěných médií pokoušet validovat seriózní zprávy a rozpoznat vymyšlené *Fake News* jiné skupiny. Vlastní rešerše a využívání kontrolních nástrojů poskytuje žákům/žákyním schopnost rozeznat vliv *Fake News* v jejich každodenním životě a tento vliv redukovat. Navíc se stává zřejmým, jak rychle mohou *Fake News* vznikat. Výměna zkuš-

²⁰ Srovnej Knihovni centrála Schleswig-Holstein, Kontrolní nástroje pro Fake News, URL: <https://www.diefakehunter.de/planspiel/pruefwerkzeuge.html> (přístup dne 07.09.2022).

ností ohledně strategie a mechanismů stojících za *Fake News* může být navozena tím, že členové/členky skupin objasní jejich proces vytváření *Fake News*.

Odkazy na literaturu

Literatura pro žáky/žákyně

Feibel, Thomas, kriminálka na sítích: Fake News – Hilda & Hulda vyřeší každý případ!!, Heidelberg 2021.

Kuhla, Karoline, Carlsen zkratka: Fake News, 3, vydání, Hamburg 2017.

Linker, Christian, Y-Game – Všichni v tom vězíte. 2. vydání, Mnichov 2022.

Theisen, Manfred, Potávka: Mediální kompetence v časech Fake News – Základní vědomosti k promluvě pro děti, Bindlach 2019.

Hlubší literatura pro vyučující:

Egbers, Julia/Himmelrath, Armin, Fake News – Příručka pro školu a vyučování, Bern 2018.

Eleftheriadi-Zacharski, Sofia/Hebing, Sönke/ Manstetten, Gerald/ Paganini, Simone, O zacházení s Fake News, Lež a spiknutí – Intredisciplinární perspektivy, Glashütte 2022.

Dietz, Simone, Umění lhaní, Stuttgart 2017.

Hespers, Simone/Götz-Votteler, Katrin, Alternativní skutečnosti? – Jak fungují Fake News a spiklenecké teorie a proč mají aktuálnost, Bielefeld 2019.

Pörksen, Bernhard, Velká podrážděnost – Cesty z kolektivního vzrušení, München 2018.

Schaeffer, Ute, Jak naši demokracii napadají populisté, roboti a trolové, München 2018.

Podklady pro žáky/žákyně: *Fake News*

Definice dle Dudenu: „Mylná prohlášení šířená s manipulativním úmyslem v médiích a na internetu, zejména v sociálních médiích“.

Motivy k produkci a šíření *Fake News*: Horší žurnalistika, parodie, provokování, vášně, stranická příslušnost, profit, politický vliv, propaganda.

Rozličné formy projevu:

- Obsah vedoucí v omyl: Informace jsou překrucovány nebo vykládány mylně
- Podvodnický obsah: Informace, které jsou vydávány za něco, co nejsou (například když nějaká webová stránka imituje nějakou seriózní)
- Vymyšlený obsah: volně vymyšlené informace
- Chybný vztah: Informace jsou předkládány v nesprávném vztahu k něčemu
- Chybný kontext: Informace jsou předkládány v nesprávném kontextu
- Manipulativní obsah: Obrázky nebo zvukové záznamy, které jsou změněny tak, že dostávají jiný význam
- Satira: Šíření vymyšleného obsahu s úmyslem podněcovat nebo pobavit konzumenty prostřednictvím přehánění

Kritéria kontroly kvality zdrojů

1. Identifikovat autora/autorku příspěvku a prověřit, zda má tento příspěvek expertízu → např. googlovat životopisy, prověřit další vědecká díla
2. Provéřit instituci stojící za příspěvkem, zda je tato seriózní. Jedná-li se např. o nějaký státní úřad nebo uznávané noviny?
3. Provéřit impressum, zda je tam uvedena nějaká kontaktní osoba nebo jsou uvedeny intence stránky.
4. Musejí být dokumentovány údaje o zdrojích → mohou být prověřeny na to, zda skutečně obsahují a potvrzují odpovídající informace

5. Prověřit údaje o času a datumu článku, zda tam nejsou obsaženy nesrovnalosti nebo nepravdivé časové údaje
6. Obrázky zkontrolovat v tom, zda je udán zdroj a zda nejsou rozporu mezi obrázkem a informací → například přes www.tineye.com může být prověřeno, kdy a kde se obrázek poprvé objevil.

9. Přeshraniční projekty spolupráce (Euroregiony)

Paula Kirchner

9.1. Ústřední pojmy

9.1.1. Podpora příhraničního regionu Evropskou unií

EU podporuje v rámci politiky koheze cíleně příhraniční regiony mezi členskými státy. Tyto regiony, ať už leží na vnitrozemských nebo námořních hranicích, se často vyznačují strukturálními problémy (jako je špatná provázanost železničního spojení nebo prostředků hromadné veřejné dopravy nebo špatný ekonomický výkon), poněvadž na základě jejich polohy na okraji nejsou propojeny sítěmi tak, jak v regionech ve středu členského státu. Cílem podpory EU je posílení ekonomické a sociální soudržnosti v Evropské unii. Regiony, které spolu geograficky hraničí, avšak na základě zemské hranice, která je dělí, jsou málo sociálně a ekonomicky propojeny, mají časem srůst a být schopny se navzájem podporovat.

9.1.2. Politika koheze

Politika koheze je strategie Evropské unie k přispívání a podpoře „harmonického rozvoje členských států a regionů jako celku“. Dle smlouvy o způsobu práce Evropské unie (článek 174) má politika koheze za cíl posilovat ekonomickou a sociální soudržnost tím, že bude odbourávat nerovnosti v úrovni rozvoje regionů.

9.1.3. Euroregion

Euroregion [vytvořeno z „evropský“ a „region“] je hranice přesahující sloučení lokálních a regionálních územních jednotek EU na nějakém hospodářském, kulturním a společenském území. Cílem je propojit regiony v síti, posílit soudržnost a evropské povědomí občanů/občanek EU. Obzvláště dobře to funguje v německo-nizozemském příhraničním regionu.

V roce 1958 byl založen první region Eschede-Gronau. Takové spolupráce jsou úspěšné u přeshraničního územního plánování a plánování výstavby, společné regulace cestovního ruchu nebo systému odpadních vod. Dále existuje možnost školit učitele pro činnost, která přesahuje hranice zemí. „Euroregion-učitel/učitelka“ v příhraničních re-

gionech vyučují dvoujazyčně a soustředí se na interkulturní výchovu. Úzká definice Euroregionu není možná, protože každý Euroregion disponuje rozdílnou organizační strukturou (např. spolupráce v jednotlivých bodech, volné pracovní společenství, parlamentní shromáždění nebo veřejně právní účelové svazy). Tato meziregionální spolupráce je financována EU a prostřednictvím její iniciativy společenství INTERREG.

9.1.4. Interreg

Interreg, nebo jak se oficiálně nazývá „Evropská teritoriální spolupráce“, je součástí strukturální a investiční politiky Evropské unie. Již více než 30 let jsou tak podporovány přeshraniční spolupráce mezi regiony a městy, které ovlivňují denní život, například v energetice a klimatických změnách, ochraně životního prostředí a zdrojů, na pracovním trhu a v sociálních tématech a v dopravě. Interreg je realizována ve čtyřech stěžejních bodech (takzvaných akčních oblastech). Tyto jsou: přeshraniční spolupráce, transnacionální spolupráce, interregionální spolupráce, spolupráce území ležících na vnějším okraji EU (tato akční oblast se Německa netýká).

9.1.5. Euroregiony v německo – české příhraniční oblasti

Celkem existuje 31 Euroregionů s německou účastí, z toho pět, které se týkají německo – českých příhraničních oblastí. Tyto jsou:

- Euroregion Neiße/Nisa/Nysa (trilaterální s Polskem), (<https://www.euroregion-neisse.de/>)
- Euroregion Elbe/Labe, (<https://www.elbelabe.de/>)
- Euroregion Egrensis, Euroregion Bayrischer Wald – Šumava – Mühlenviertel (trilaterální s Rakouskem), (<https://www.euroregion-egrensis.de/index.php/de/>)
- Euroregion Erzgebirge / Krušnohoří (<https://www.euroregion-erzgebirge.de/>)

K podpoře přeshraniční spolupráce se sousední zemí Česko má svobodný stát Sasko k dispozici podpůrné prostředky z programu Interreg Evropské unie. Takto bylo v letech 2014 – 2020 vynaloženo zhruba 148,5 milionů Euro z Evropského fondu pro regionální rozvoj (EFRE).

9.1.6. Euroregion Erzgebirge/Krušnohoří

Tento Euroregion vznikl v roce 1992 jako zájmové společenství k podpoře přeshraniční spolupráce na německé a české straně Krušných hor. V Severních Čechách zahrnuje okresy Most, Chomutov, Louny, částečně Teplice a Litoměřice, na německé straně okres Freiberg, Annaberg a Mittleres Erzgebirge. Hlavní směřování je však navazování kontaktů mezi lidmi na všech úrovních. Tak například pomohlo zprostředkování partnerství mezi obcemi a školami.

Důležité oblasti spolupráce:

- Životní prostředí a ekologická obnova krušnohorského regionu,
- Koncepty územního a regionálního plánování,
- Zlepšování přeshraniční dopravy,
- Hospodářský rozvoj
- Kultura, sport, vzdělávání a turistika a
- Záchraný systém, při protipožární ochraně a katastrofách

Tento Euroregion vydává časopis „Infopress“.

9.2. Příklady přeshraničních projektů v Euroregionech

9.2.1. Hra bez hranic – fotbal spojuje

U tohoto přeshraničního fotbalového projektu pro děti a mládež ve Zwickau a Karlových Varech mají být překonávány kulturní bariéry, jako je rozdílný mateřský jazyk a sport. Protože fotbal je sport, který rádi hrají lidé v mnoha zemích. V různých turnajích v Německu a v Česku proti sobě mohli nastoupit mladí, společně se učit v tréninkových táborech a vyměňovat si zkušenosti. Více k projektu zde: <https://www.vyryzwickau.cz/de/>.

9.2.2. „Hvězdy z Fania“ – hudební a taneční výchova pro děti a mládež přesahující hranice zemí

Společně uskutečnit muzikál, to je cíl tohoto přeshraničního projektu v celém Euroregionu Egrensis. V nespočetných workshopech a týdnech projektu ve školách a mateřských školách v Bavorském lese, na Šumavě a v Mühlenviertel se poznávali, objevovali nové hudební

nástroje, zpívali, tancovali a nacvičovali své role. Na závěr byl uveden muzikál „Hvězdy z Fania“. Více k projektu je zde:

<https://www.lavicoso.net/die-sterne-von-fania.html>.

9.2.3. „Poplach odpad v pohádkovém lese“

Jak se mohou předškolní a školní děti naučit více na téma ochrana životního prostředí a třídění odpadů? Herci/herečky interaktivního divadelního představení „Poplach odpad v pohádkovém lese“ cestovali Krušnými Horami v Německu a Česku a učili děti, jak je možno recyklovat odpady. Příběh pojednává o malé pandě, která učí zvířata z krušnohorského lesa a dva malé draky, jak se musíme starat o přírodu a chránit ji i pro budoucí generace. Celkem vidělo tuto divadelní hru téměř 10.000 dětí. Více k projektu je zde:

https://www.sn-cz2020.eu/de/projekte/geofoerderte_projekte/Erde_Wasser_Luft.jsp.

9.2.4. Dialogy – učit se společně pro Evropu

Jazyk se nejlépe učí mluvením a používáním. V projektu „Dialogy – učit se společně pro Evropu“ se pravidelně setkávají žáci/žákyně všech věkových skupin, aby se bourali jazykové bariéry, lépe porozumělo jazyku souseda a naučilo se mluvit. Díky různým projektům, jako je společné natáčení videí a účast na soutěži videí je lehčí navazovat přeshraniční kontakty. Více k projektu naleznete zde: <https://jenaplan.informa-medien.de/>.

Další odkazy na literaturu a místa kde naleznete informace

- Přehled jednotlivých obcí a přírodních oblastí Euroregionu: <https://www.howatec-scheinberg.de/erzgebirge/index.html>
- Informace k účelovému spolku Kulturraum Erzgebirge-Mittelsachsen: <https://www-kulturraum-erzgebirge-mittelsachsen.de>
- Turistický region Erzgebirge: <https://www.erzgebirge-tourismus.de>
- Přírodní park Erzgebirge/Vogtland: <https://www.naturpark-erzgebirge-vogtland.de>
- EUROPE DIRECT Erzgebirge: Adma-Ries-Straße 16, 09456 Anna-berg-Buchholz, paní Kreissl: kreissl@wfe-erzgebirge.de, Telefon: +49 37 33 145 112

- Kancelář Euroregionu Erzgebirge e.V.: AM St. Niclas Schacht 13, 09599 Freiberg, paní Zepak: zepak@euroregion-erzgebirge.de, Telefon: +49 37 31 41 97 60
- Kancelář Euroregionu Krušnohoří: Topolová 1278/8 (divadlo Rozmanitostí), CZ-434 01 Most, paní Konečná: konecna@euroreg.cz, Telefon +420 728 083 001

Odborná literatura

- Sara Svensson & Carl Nordlund (2015), The Buildings of a Euro-region: novel Metrics to Measure Cross-border Integration, 37:3, 371-389, DOI: 1080/07036337.2014.968568
- Andrea Noferini, Matteo Berzi, Francesco Camonita & Antoni Dura (2020), Cross-border cooperation in the EU: Euroregions amid multilevel governance and reterritorialisation, European Planning Studies, 28:1, 35-36, DOI: 10.1080/09654313.2019.1623973
- Joanna Fratzczak-Müller & Anna Mielczarek-Żejmo (2020), Networks of cross-border cooperation in Europe – the interests and values. The case of Spree-Neisse-Bober Euroregion, European Planning Studies, 28:1, 8-34, DOI: 10.1080/09654313.2019.1623972
- Eduardo Medeiros (2021), (Re)defining the Euroregion Concept, European Planning Studies, 19:1, 141-158, DOI: 10.1080/09654313.2011.531920

Návrh vyučovacího konceptu

Tematický vstup: Samostatné vypracování německo-českých Euroregionů

- Časová náročnost: 5 – 15 minut
- Toto je možné provést buď s pomocí kompletně vlastní internetové online rešerše žáků/žákyně, nebo pomocí zadané mapy.
- Učební cíl: Znalost současných Euroregionů, při samostatné internetové online rešerši: první kontakt s (anglickými) webovými stránkami na evropská témata / evropskou politiku

Možné webové stránky:

- Anglické a oficiální webové stránky a přehled všech Euroregionů: <https://www.aebr.eu/>

- Webová stránka Saské státní kanceláře k Euroregionům: <https://www.internationales.sachsen.de/euroregionen-3926.html>
- Webová stránka Německého velvyslanectví v Praze, Přehled všech saských Euroregionů: <https://prag.dipo.de/cz-de/themen/politik/seite-zusammenarbeit-euroregionen/1124524>
- Publikace Komise EU k Euroregionům: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/information/pdf/brochures/interreg_25years_de.pdf

Možná zadaná mapa:

(Evropská komise, Teritoriální spolupráce v Evropě – historická perspektiva, Luxemburg: Evropská unie, 2015

https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/information/pdf/brochures/interreg_25years_de.pdf [staženo dne 15.09.22])

4.2. Zadání řešerše:

úspěšné přeshraniční projekty spolupráce v Euroregionu

- **Časová náročnost:** 45 – 90 minut
- **Učební cíl:** Provedení vlastní internetové řešerše a vypracování vlastního názoru k tomuto tématu, následně představení vlastních výsledků hledání a nápadů
- **Způsob práce:** Můžeme pracovat buď po jednotlivcích nebo v malých skupinách, až do 3 žáků/žákyň
- **Potřebné pomůcky:** Přístup k internetu, přístup k počítačům / notebookům/ tabletům, provádění v počítačové učebně?
- **V databázi projektů Euroregionu bude vyhledán podporovaný projekt:** <https://www.euroregion-erzgebirge.de/projekte.html>
- Nyní musíme **samostatně na internetu provádět řešerše k projektu:** Jsou fotografie k tomuto projektu? Případně dokonce vlastní webová stránka? Kdy přesně se tento projekt konal a kdo/kolik osob / jaké věkové skupiny se na něm podílely?
- **Přiřazení: K jaké oblasti spolupráce (strana 4) může být tento projekt přiřazen?**
- Vypracování vlastního názoru k tomuto tématu:
 - Proč jsem vybral právě tento projekt?, Co se mi na něm líbí?, Dovedl bych si představit, že bych se na něm sám podílel, pokud ano/ne: proč?
 - Dále jdoucí nápady: Jak by projekt mohl pokračovat?, Existuje potenciál na zlepšení?
 - Co nalézáš v Tvém okolí, co by mohlo být hodno zlepšení? (dopravní situace, internetové připojení, kulturní zařízení, obchody, resp. nákupní možnosti, škola, atd.)
 - Jaká opatření by mohla vést k tomu, aby se současná situace zlepšila?
- **Na závěr:** Představení výsledků v krátkých referátech. 2 – 5 minut, prezentace fotografií nebo předvedení krátkých prezentací podle času, který je k dispozici.

4.3. Příklad výsledku řešerše:

Zvolený projekt: německo-český hokejový turnaj

App Riesenburger Land
Nadace Riesenburger Land

Cílem projektu je proto vyvinutí aplikace, která může být využita k získání vědomostí o 3 aktuálních pozoruhodnostech v Oseku a Dorfchemnitz. Při tom se jedná nejprve o sestavení bilingvální základní aplikace, která je způsobilá k vybudování a rozšíření

Období podpory: 01.12.2020 – 31.07.2022

Částka podpory: 15.000,00 €

Podpůrný program: KPF

2. německo-český turnaj ledního hokeje pro děti a mládež v Seiffen

Okresní sportovní svaz Erzgebirge e.V.

Krušnohorské hry Okresního sportovního svazu Erzgebirge e.V. nabízí ideální rámec k využití know-how sportovních klubů při organizaci akcí a plánování již druhého turnaje v ledním hokeji. Při této „Open-Air“ soutěži má opět nastoupit k vzájemným utkáním až 5 týmů

Období podpory: 01.11.2020 – 30.04.2021

Částka podpory: 12.159,16 €

Podpůrný program: KPF

Ore Mountain Winter Games 2021

Okresní sportovní svaz Erzgebirge e.V.

Ve druhém vydání této akce se budou brát v úvahu všechny zkušenosti z prvního projektu. Abychom umožnili účast co největšímu počtu dětí a mládeže, bylo v přípravném jednání rozhodnuto, že akce se může konat 4 dny v roce 2021. To má hned několik výhod.

Období podpory: 01.12.2020 – 31.07.2022

Částka podpory: 15.000,00 €

Podpůrný program: KPF

Další, na internetu nalezené výsledky:

<https://www.youtube.com/watch?v=sjnb4wqsnMw>

- Příklad formulovaného názoru: jsem sám velký sportovní nadšenec, ještě jsem ale lední hokej nikdy nehrál, proto to zní napínavě, kromě toho hraji sám fotbal v jednom klubu a proto vím, že se hraje vždy jen proti klubům ve vlastním lokálním okrese, a ne přeshraničně v nějaké jiné zemi, proto je to báječná možnost zahrát si proti jiným mezinárodním soupeřům/soupeřkám.
- Příklady vlastních nápadů: Turnaj by se mohl rozšířit ještě na další sporty.: například krasobruslení. Rovněž tak je možné integrovat neznámé druhy sportu, jako je curling. Turnaj by se také mohl ještě dál zvětšit a zapojit ještě další věkové kategorie.

Podklady pro žáky/žačky

Proč jsou příhraniční regiony podporovány?

EU podporuje cíleně příhraniční regiony mezi členskými státy, jako jsou Krušné hory. Tyto regiony se často vyznačují strukturálními problémy, jako je nízký ekonomický výkon. Tak mají časem srůst regiony, které spolu geograficky sousedí, avšak na základě hranice zemí, která je rozděluje, nejsou sociálně a hospodářsky propojeny.

Euroregion Erzgebirge/Krušnohoří

Tento Euroregion vznikl v roce 1992 jako zájmové společenství k podpoře přeshraniční spolupráce na české a německé straně Krušných hor. V Severních Čechách zahrnuje okres Most, Chomutov, Louny, částečně Teplice a Litoměřice, na německé straně okres Freiberg, Annaberg a Mittleres Erzgebirge. Hlavní zaměření je však navazování kontaktů mezi lidmi na všech úrovních. Takto například pomohl při zprostředkování partnerství mezi obcemi a školami.

Pracovní úkoly

1. Kolik Euroregionů je v Německu a v německo-českém pohraničí?

Úkol řešerše: Jaké úspěšné a přeshraniční projekty spolupráce existují v Euroregionu

Erzgebirge/Krušnohoří

- Hledej v databázi projektů nějaký podporovaný projekt <https://www.euroregion-erzgebirge.de/projekte.html>
- Můžeš najít další informace k tomuto projektu? Například kdy a kde se přesně konal? Jsou k tomu fotografie?
- Navíc odpověz ještě na následující otázky: Proč sis z databáze vybral tento projekt? Dovedeš si představit, že bys na něm sám podílel?
- Představ si, že tento projekt organizuješ, co bys dělal jinak a jak by se dal tento projekt do budoucna dále rozvíjet?
- Připrav krátkou prezentaci na 2 – 3 minuty, v níž představíš výsledky Tvých rešerší!

Literatura

Aalberg, T., de Vreese, C. H., & Strömbäck, J. (2017). Strategy and game framing. In C. H. de Vreese, F. Esser, & D. N. Hopmann (Eds.), *Comparing Political Journalism* (pp. 33–49). Routledge.

Amtsgericht Weimar (2021). Beschluss vom 8.4. 2021, Az.: 9 F 148/21.

Baacke, Dieter, *Medienkompetenz – Begrifflichkeit und sozialer Wandel*, in: Antje von Rein (Hrsg.), *Medienkompetenz als Schlüsselbegriff (Theorie und Praxis der Erwachsenenbildung)*, Bad Heilbrunn 1996, S. 112-124.

Bericht des Beirats zum Sachsen-Monitor 2021/22 (https://www.staatsregierung.sachsen.de/download/staatsregierung/Bericht-Beirat-Sachsen-Monitor-2021_22.pdf).

Bergfeld, Annedore (Hrsg.), *Sächsisch-Tschechische Grenzraumstudie (Forum IfL, 22)*, Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde e.V. (IfL), 2014.

Bertin, P., Nera, K., Delouvee, S. (2020). Conspiracy Beliefs, Rejection of Vaccination, and Support for hydroxychloroquine: A Conceptual Replication-Extension in the COVID-19 Pandemic Context. *Frontiers in Psychology* 11, 565128, 10.3389/fpsyg.2020.565128

Bustikova, L., Guasti, P. 2017. The Illiberal Turn nor Swerve in Central Europe? *Politics and Governance* 5(4), 166-176.

Butcher, P. & Neidhart, A.-H. (2020). *Fear and lying in the EU. Fighting disinformation on migration with alternative narratives*. Brüssel: Foundation for European Progressive Studies.

Butcher, P. 2019. *Disinformation and democracy: The home front in the information war*. European Policy Centre Discussion Paper. <https://www.epc.eu/en/publications/Disinformation-and-democracy-The-home-front-in-the-information-war~21c294>

Butter, M. (2021). *Nichts ist, wie es scheint. Über Verschwörungstheorien*. 5. Aufl. Berlin: Suhrkamp.

Christensen, M. (2022). Disinformation and the Return of Mass Society Theory. *Canadian Journal of Communication*, Early Access, 10.3138/cjc.2022-10-11.

La Cour, C. (2020). Theorising digital disinformation in international relations. *International Politics* 57(4), 705-723, 10.1057/s41311-020-00215-x

Die sächsische Konzeption zur Integration von Migranten, Az.: 22-6512.10/447, Dresden 2017 (<https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/9651-Konzeption-zur-Integration-von-Migranten#x1>).

Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S. & Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Advances in Political Psychology* 40(1), S. 3-35.

Eisenegger, M., Oehmer, F., Udriș, L., Vogler, D. (2020). Qualität der Medien Studie 1/2020. Die Qualität der Medienbericht-erstattung zur Corona-Pandemie. Online https://www.researchgate.net/publication/348692152_Die_Qualitat_der_Medienberichterstattung_zur_Corona-Pandemie

Ercan, Selen A. / Gagnon, Jean-Paul, The Crisis of Democracy. Which Crisis? Which Democracy?, in: *Democratic Theory Volume 1, Issue 2, Winter 2014*: 1–10.

European Commission. 2018. Flash Eurobarometer 464: Fake News and Disinformation Online. Brussels: European Commission. Online <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion>

European Commission. 2020. First baseline reports – Fighting COVID-19 disinformation Monitoring Programme. Online <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/first-baseline-reports-fighting-covid-19-disinformation-monitoring-programme>

European Commission. 2021. EU Border Regions: Living labs of European integration. COM(2021) 393 final. Online <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A393%3A-FIN&qid=1626332655099>

European Commission. 2022. Separating facts from fiction on vaccines. Online https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/coronavirus-response/fighting-disinformation_cs

Evers-Wölk, Michaela; Opielka, Michael: Neue elektronische Medien und Suchtverhalten. Endbericht zum TA-Projekt, 166, Berlin 2016. (<https://publikationen.bibliothek.kit.edu/1000131479>, abg. a. 10.12.2022)

Forum 24. 2020. Pendleři stále čelí nesmyslné úřednické šikaně a komplikacím. Online <https://www.forum24.cz/pendleri-stale-celi-nesmyslne-urednicke-sikane-a-komplikacim/>

Freedom House in the World 2022: The Global Expansion of Authoritarian Rule, in: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf.

Freedom House, Nations in Transit 2022. From Democratic Decline to Authoritarian Aggression, Washington D.C. 2022b (https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-04/NIT_2022_final_digital.pdf).

Friedrich-Ebert-Stiftung/Masarykova Demokratická Akademie (Hrsg.), Eine Gesellschaft unterschiedliche Lebenswelten Erkenntnisse einer qualitativen Studie über die Fragmentarisierung der tschechischen Gesellschaft, 2021.

Geissel, B., Newton, K. (Eds.). 2012. Evaluating Democratic Innovations Curing the democratic malaise? London/New York: Routledge.

Gesellschaft für Informatik, Dagstuhl-Erklärung Bildung in der digitalen vernetzten Welt. Eine gemeinsame Erklärung der Teilnehmerinnen und Teilnehmer des Seminars auf Schloss Dagstuhl – Leibniz-Zentrum für Informatik GmbH, März 2016 (<https://dagstuhl.gi.de/dagstuhl-erklae-rung>).

Gregor, M., Mlejnková, P. 2021. Facing Disinformation: Narratives and Manipulative Techniques Deployed in the Czech Republic. *Politics in Central Europe* 17(3), 541–564.

Hannan, J. (2018). Trolling ourselves to death? Social media and post-truth politics. *European Journal of Communication* 33(2), 214–226, <https://doi.org/10.1177/0267323118760323>

Hasebrink, U. (2016). Meinungsbildung und Kontrolle der Medien. Verfügbar unter: <https://www.bpb.de/themen/medien-journalismus/medienpolitik/172240/meinungsbildung-und-kontrolle-der-medien/#-node-content-title-0> [Stand: 02.12.2022].

Hellmeier, S., Cole, R., Grahn, S., Kolvani, P., Lachapelle, J., Lührmann, A., Maerz, S.F., Pillai, S., Lindberg, S.I. 2021. State of the world 2020: autocratization turns viral. *Democratization* 28(6), 1053-1074.

Irozhlas. 2022. První rozsudek za dezinformace o covidu. Je to přelomový případ.

Kačínová, Viera (2018): Media competence as a cross-curricular competence. In: Communication Today, Vol, 9, Nr. 1, S. 38-57.

Kettner, Sara Elisa / Thorun, Christian, Nutzung von sozialen Medien und Messengerdiensten durch Verbraucherinnen und Verbraucher und ihre Erfahrungen. Ergebnisse einer online-repräsentativen Befragung, Berlin 2020 (https://www.bmj.de/SharedDocs/Downloads/DE/Fachinformationen/SID_Faktenblatt_SozialeMedien_Messengerdienste.pdf?__blob=publicationFile&v=1).

Klicksafe (2022). Desinformation und Meinung. Verfügbar unter: <https://www.klicksafe.de/desinformation-und-meinung> [Stand: 02.12.2022].

Klimovský, D. a kol. 2022. Participatívne rozpočtovanie (kontexty, modely a praktické skúsenosti). Bratislava: Wolters Kluwer.

Küpper, Beate / Zick, Andreas / Rump, Maike, Rechtsextreme Einstellungen in der Mitte 2020/21, in: Zick, Andreas / Beate Küpper (Hrsg.), Die geforderte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2020/21, hrsg. für die Friedrich-Ebert-Stiftung von Franziska Schröter, Bonn 2021, S. 75-111.

Lamberty, P. & Rees, J. H. (2021). Gefährliche Mythen: Verschwörungserzählungen als Bedrohung für die Gesellschaft. In A. Zick & B. Küpper (Hrsg.), Die geforderte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2020/21 (S. 283-299). Bonn: Dietz.

Landesamt für Schule und Bildung, Eckwerte zur Medienbildung, 2018 (http://lpdb.schule-sachsen.de/lpdb/web/downloads/899_Eckwerte_zur_Medienbildung_2018_mit_Auflagen_SMK_aktuell.pdf?v2#:~:text=Vordergrund%20der%20Medienbildung%20steht%20das,das%20selbstbestimmte%20Lernen%20zu%20nutzen).

Lewandowsky, Stephan / Cook, John, Das Handbuch über Verschwörungsmymen, März 2020 (https://skepticalscience.com/docs/ConspiracyTheoryHandbook_German.pdf).

Lin, TH, Chang, MC, Chang, CC, Chou, YH. 2022. Government-sponsored disinformation and the severity of respiratory infection epidemics including COVID-19: A global analysis, 2001-2020. Social Science & Me-

dicine 296, 114744, 10.1016/j.socscimed.2022.114744

Lockie, S. 2017. Post-truth politics and the social sciences. *Environmental Sociology* 3(1), 1-5, <https://doi.org/10.1080/23251042.2016.1273444>

Lorenz, Astrid/ Formánková, Hana (Eds.), *Czech Democracy in Crisis*, Cham 2020.

Lorenz, Astrid, *The Puzzling Crisis of Democratisation in the Czech Republic. Towards More Case Knowledge and a Broader Perspective in Comparative Politics*, in: Dies./Formánková, Hana (Eds.), *Czech Democracy in Crisis*, Cham 2020, S. 1-18.

Lührmann, A., Mechkova, V., Dahlum, S., Maxwell, L., Olin, M., Sanhueza, P.C., Sigman, R., Wilson, M.C., Lindberg, S.I. 2018. State of the world 2017: autocratization and exclusion? *Democratization* 25(8), 1321-1340.

Malcolm, D. 2021. Post-Truth Society? An Eliasian Sociological Analysis of Knowledge in the 21st Century. *Sociology* 55(6), <https://doi.org/10.1177/003803852199403>

Mareš, Miroslav, *Aus Krisen Kapital schlagen. Wie gewaltbereite RechtsextremistInnen die COVID19-Pandemie ausnutzen und Lektionen für P/CVE*, Luxemburg 2021 (https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-02/ran_capitalising_crises_how_vrwe_exploit_covid-19_pandemic_082021_de.pdf).

Maškarinec, P., Charvát. J. 2022 (online first). On the Way to Limited Competitiveness: Political Consequences of the 2011 Electoral Reform in Hungary. *Swiss Political Science Review*. DOI: <http://doi.org/10.1111/spsr.12535>

McKay, S., Tenove, C. 2020. Disinformation as a Threat to Deliberative Democracy. *Political Research Quarterly* 74(3), 703-717, 10.1177/1065912920938143

Medeiros, E., Ramírez, M., Ocskay, G., Peyrony, J. 2020. Covidfencing Effects on Cross-Border Deterritorialism: the Case of Europe. *European Planning Studies* 29(5), 962–982. doi:10.1080/09654313.2020.1818185.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchov (MŠMT), *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, Praha leden 2021 (<https://www.>

edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/). Moser, Heinz: Medienpädagogik, in: Schröter (Hg.), Handbuch Medienwissenschaft, Stuttgart 2014, S. 497-503.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) Strategie vzdělávací politiky České Republiky do roku 2030+, Praha 2020.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchov (MŠMT), Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, Praha leden 2021 (<https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>).

Ministerstvo vnitra České Republiky (MVČR), Zpráva o situaci v oblasti migrace a integrace cizinců na území České Republiky, Praha 2021.

Ministerstvo vnitra České Republiky (MVČR), Čtvrtletní zpráva o migraci II. 2022a.

Ministerstvo vnitra České Republiky (MVČR), Projevy extremismu a předsudečné nenávisti. Souhrnná situační zpráva 1. pololetí roku 2022, Praha 2022b.

Møller, J., Skaaning, S.-E. 2013. Democracy and Democratization in Comparative Perspective: Conceptions. Conjunctures. Causes and Consequences. London/New York: Routledge.

Národní ústav pro vzdělávání, Doporučené očekávané výstupy. Mediální výchova v gymnáziích. Metodická podpora, Praha 2011.

Nguyen C. T. 2020. Echo Chambers and Epistemic Bubbles. *Episteme* 17(2), 141–61.

Nida-Rümelin, Julian, Demokratie in der Krise. Ein Weckruf zur Erneuerung im Angesicht der Pandemie, Eine Studie im Auftrag der Körber-Stiftung. Mit Beiträgen von Martin Hartmann, Regina Kreide, Wolfgang Merkel, Elif Özmen, Dietmar von der Pfordten, Sven Tetzlaff, Lutz Wingert und Michael Zürn, 2021 (https://koerber-stiftung.de/site/assets/files/20354/demokratie_in_der_krise.pdf).

Nocun, K. & Lamberty, P. (2020). Fake Facts. Wie Verschwörungstheorien unser Denken bestimmen. Köln: Quadriga.

Palomo, M. 2021. How disinformation kills: philosophical challenges

in the post-Covid society. *History and Philosophy of the Life Sciences* 43(2), 51, 10.1007/s40656-021-00408-4

Perez-Curiel, C., Ruas-Araujo, J., Rivas-de Roca, R. (2022). When Politicians Meet Experts: Disinformation on Twitter About Covid-19 Vaccination. *Mass and Communication* 10(2), 157-168, 10.17645/mac.v10i2.4955

Persily, Nathaniel. 2016. Can Democracy Survive the Internet? *Journal of Democracy* 28(2), 63–76.

Pfahl-Traughber, A. (2018a). Verschwörung/Verschwörungshypothese. In H. Reinalter (Hrsg.), *Handbuch der Verschwörungstheorien* (S. 298-300). Leipzig: Salier.

Pfahl-Traughber, A. (2018b). Verschwörungsideologie, Verschwörungsmythos, Verschwörungstheorie. In H. Reinalter (Hrsg.), *Handbuch der Verschwörungstheorien* (S. 307- 309). Leipzig: Salier.

Plattner, M.F. 2005. A Skeptical Perspective. In L. Diamond & L. Morlino (Eds.), *Assessing the Quality of Democracy* (pp. 77-81). Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Radu, R. 2020. Fighting the 'Infodemic': Legal Responses to COVID-19 Disinformation. *Social Media + Society* 6(3), <https://doi.org/10.1177/2056305120948190>

Recuero, R., Soares, FB, Silva, V. 2022. Bolsonaro and the Far Right: How Disinformation About COVID-19 Circulates on Facebook in Brazil. *International Journal of Communication* 16, 148-171.

Rivera, Ellen/Davis, Masha P, *Dissecting Identity & Democracy, the EU's new far-right super group*, Institute for European, Russian, and Eurasian Studies, The George Washington University, IERES Occasional Papers, July 2019, *Transational History of the Far Right Series*.

Rohman, A., Ang, PH 2019. Truth, Not Fear: Countering False Information in a Conflict. *International Journal of Communication* 13, 4586-4601.

Roose, Jochen, *Sie sind überall. Eine repräsentative Umfrage zu Verschwörungstheorien*, hrsg. von der Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin 2020.

Ruiz, C.D., Nilsson, T. 2022. Disinformation and Echo Chambers: How Disinformation Circulates on Social Media Through Identity-Driven

Controversies. *Journal of Public Policy & Marketing* 42(1), <https://doi.org/10.1177/07439156221103>

Sachsen-Monitor 2016, Ergebnisbericht (https://www.staatsregierung.sachsen.de/download/staatsregierung/Ergebnisbericht_Sachsen-Monitor_2016.pdf).

Savolainen, R. 2021. Assessing the credibility of COVID-19 vaccine misinformation in online discussion. *Journal of International Science*, Early Access, 10.1177/01655515211040653

Schellenberg, Britta, Rechtspopulismus im europäischen Vergleich – Kernelemente und Unterschiede, in: <https://www.bpb.de/themen/parteien/rechtspopulismus/240093/rechtspopulismus-im-europaeischen-vergleich-kernelemente-und-unterschiede/>.

Schmitter, P.C. 2015. Crisis and Transition. But Not Decline. *Journal of Democracy* 26(1), 32–44.

Schröter, Jens (Hg.): *Handbuch Medienwissenschaft*, Stuttgart 2014.

Shehata, A. 2013. Game Frames, Issue Frames, and Mobilization: Disentangling the Effects of Frame Exposure and Motivated News Attention on Political Cynicism and Engagement. *International Journal of Public Opinion Research* 26(2), 157–177. doi:10.1093/ijpor/edt034

Spitzer, Manfred: *Cyberkrank! Wie das digitalisierte Leben unsere Gesundheit ruiniert*, München 2015. Staatsministerium für Kultus (SMK) (Hrsg.), *Medienbildung und Digitalisierung in der Schule*, 2017, in: <https://publikationen.sachsen.de/bdb/artikel/29798>.

Staatsministerium für Kultus (SMK) (Hrsg.), *Lehrplan Gymnasium. Schulspezifisches Profil*, 2018, in: http://lpdb.schule-sachsen.de/lpdb/web/downloads/2236_lp_gy_schulspezifisches_Profil_2018.pdf?v2.

Staatsministerium für Kultus (SMK)(Hrsg.), *Lehrplan Gymnasium. Deutsch*, 2019, in: http://lpdb.schule-sachsen.de/lpdb/web/downloads/1529_lp_gy_deutsch_2019.pdf.

Štěrba, Radim, *Kompetence pro odpovědné občanství. Příspěvek do diskuze o revizi rámcových vzdělávacích programů*, Praha 2018.

Staatsministerium für Soziales und Verbraucherschutz, *Zuwanderung und Integration gut gestalten – Zusammenhalt leben. Zuwanderungs-*

und Integrationskonzept II des Freistaats Sachse. Kurzfassung, Dresden 2018.

Stellungnahme des Beirats zum Bericht „Sachsen-Monitor 2016“, in: https://www.staatsregierung.sachsen.de/download/staatsregierung/2016_Stellungnahme_Beirat_SN-Monitor.pdf.

Veriter, SL, Bjola, C., Koops, JA 2020. Tackling COVID-19 Disinformation: Internal and External Challenges for the European Union. *Hague Journal of Diplomacy* 15(4), 569-582, 10.1163/1871191X-BJA10046

Verfassungsschutzbericht 2021, Inhaltliche Zusammenfassung der wesentlichen Erkenntnisse in den Phänomenbereichen Rechts- und Linksextremismus, Reichsbürger und Selbstverwalter, Verfassungsschutzrelevante Delegitimierung des Staates, Islamismus und sicherheitsgefährdende und extremistische Bestrebungen von Gruppierungen mit Auslandsbezug, Dresden 2021.

WHO 2020. Munich Security Conference. Online <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference>

Wike, Richard/Fetterolf, Janell, Liberal Democracy's Crisis of Confidence, in: *Journal of Democracy*, Vol. 29, No. 4, October 2018, S. 136-150.

Wissenschaftliche Dienste Deutscher Bundestag, Dokumentation. Vertrauen in die Demokratie in Deutschland. Ausgewählte Literatur, WD 1 - 3000 - 003/22, März 2022.

Xia, YP. 2021. Disinformation after Trump. *Media Culture & Society* 43(7), 1364-1373, 10.1177/01634437211040684

Zick, Andreas / Beate Küpper (Hrsg.), Die geforderte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2020/21, hrsg. für die Friedrich-Ebert-Stiftung von Franziska Schröter, Bonn 2021.

Zick, Andreas, Die gefährdete wie geforderte Mitte in Zeiten einer Pandemie, in: Ders./Beate Küpper (Hrsg.), Die geforderte Mitte. Rechtsextreme und demokratiegefährdende Einstellungen in Deutschland 2020/21, hrsg. für die Friedrich-Ebert-Stiftung von Franziska Schröter, Bonn 2021, S. 17-31.